

FONTES NISSAE
PRAMENY NISY

XX 2019 1

historie | památky | umění

str. 2 Hospodářské poměry a správní
vývoj Liberce v letech 1622–1850

str. 38 Cestou k zapomenutí 2. část

str. 54 Českoslovenští legionáři na Československu
v období první republiky

str. 78 Jaroslav Spejchal

Studie a materiálie

Hospodářské poměry a správní vývoj Liberce

v letech 1622–1850 | Studie

Jiří Bock 2

Cestou k zapomenutí.**Výrobci a tvůrci náhrobních kamenů na hřbitovech Českolipska**

od poloviny 19. století do druhé světové války – 2. část | Studie

Pavel Jakubec | Jana Kurešová 38

Českoslovenští legionáři na Českodubsku v období první republiky | Studie

Jan Hnělička 54

Jaroslav Spejchal, poslední popravený v soudní věznici Krajského soudu Liberec | Materiálie

Ivo Hartman 70

Zprávy

Letošní rok patří Gallasům a Clam-Gallasům

Lucie Bidlasová | Vladimír Tregl 81

Josef Váchal | Fotografie

Jan K. Čeliš 87

Po stopách bývalých libereckých občanů – „Stolpersteine“, Liberec 4. listopadu 2019

Kateřina Portmann 90

Resume 92

FONTES NISSAE

PRAMENY NISY historie | památky | umění

Redakce Fontes Nissae | Prameny Nisy děkuje všem recenzentům

Doporučená cena: 100,- Kč

Liberec, leden 2020
Recenzované periodikum
Vydává Technická univerzita v Liberci,
Studentská 1402/2, 461 17 Liberec
Tiskárna PROFITISK GROUP s.r.o.
Vychází 2 × ročně v tištěné verzi,
v elektronické podobě dostupné na adrese
<http://fontesnissae.cz>
Schváleno rektorem Technické univerzity v Liberci
dne 5. 2. 2020, čj. 20/5815/006941
Číslo publikace: 55-002-20
Náklad 500 ks
Evidenční číslo periodického tisku MK ČR E 21215
ISSN 1213-5097
Fontes Nissae | Prameny Nisy XX, 2019, č. 1 vznikly
v rámci výzkumného cíle Podpora recenzovaného
periodika Fontes Nissae financovaného z institucionální
podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční
rozvoj (DKRVO).
Periodikum vychází s podporou Libereckého kraje
a Nadace Český literární fond, za přispění Katedry historie
Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické
univerzity v Liberci, Krajské vědecké knihovny v Liberci,
Městského muzea v Železném Brodě, Národního
památkového ústavu, územního odborného pracoviště
v Liberci, Oblastní galerie Liberec, Severočeského muzea
v Liberci a Státního oblastního archivu v Litoměřicích,
pobočky SOKA Jablonec nad Nisou a SOKA Liberec.

Redakční rada

doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc. (vedoucí redakční rady),
PhDr. Milan Svoboda, Ph.D. (odpovědný redaktor),
Mgr. Ivo Habán, Ph.D. (výkonná redakce),
Mgr. Jana Kurešová, Ph.D. (výkonná redakce)
Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc., Mgr. Petra Hejralová,
Mgr. Jana Pažoutová, Mgr. Jan Kašpar, Václav Kříček,
Mgr. Jiří Křížek, Prof. PhDr. Robert Kvaček,
CSc., PhDr. Miloslava Melanová, PhDr. Jan Mohr,
doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., Mgr. Ivan Peřina,
Mgr. Jan Randáček, Dr. Marius Winzeler

Adresa redakce

Technická univerzita v Liberci,
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Katedra historie, Komenského 314/2
460 01 Liberec V-Kristiánov
Grafická úprava, sazba Michael Čtveráček, MgA.
Překlady Mgr. Martina Olešáková (němčina),
PhDr. Michal Ulvr, Ph.D. (angličtina),
Zuzana Melincšarová (polština)
Jazykové korektury Mgr. Dana Adámková
Web Mgr. Ivo Habán, Ph.D., Ing. Jan Pokorný
Distribuce Knihy 555, Hrdinů 113/21, 460 12 Liberec 1

Titulní strana:

*Členové československé jednoty Obce legionářské před
pamětní deskou se jmény padlých spolubojovníků.
PMaK Český Dub, Rodáci, kart. 3, František Bílek.*

Editorial

Milé čtenářky, vážení čtenáři,
aktuální číslo Fontes Nissae jasně dokládá, že i v roce 2019 nadále
nacházíme v regionu bílá místa, která stojí za to poznávat a mapovat.
To lze číst jako pozitivní vzkaz jak směrem k odborným pracovníkům
v institucích, kteří vedle své každodenní agendy nepouštějí ze zřetele
badatelskou činnost, tak studentům, již k prohloubení povědomí
o kulturní historii regionu nemalou mírou přispívají i na stránkách
tohoto periodika.
Výzkumem demografických a hospodářsko-sociálních aspektů historie
města Liberce se v posledních letech intenzivně zabývá Jiří Bock.
Jeho studie sledující hospodářský a správní vývoj Liberce v letech
1622–1850 zúročuje dlouholetý kontakt s archivním materiálem
a s využitím řady doposud nepublikovaných pramenů přináší nový
pohled na proměňující se celkovou situaci města. Cenný a náročný
základní výzkum pokračuje i v terénu. Poznání tvorby doposud
opomíjené kamenosochařské funerální produkce regionu se věnuje
materiál Pavla Jakubce a Jany Kurešové, přinášející množství
nových biografických a faktografických informací spolu s klíčovou
dokumentací mizejících děl. Text navazuje na studii Jany Kurešové
a Zuzany Jakubcové publikované ve Fontes Nissae 2017.
Vedle institucionálních výstupů tvoří standardní součást obsahu
periodika studentské práce. Nejčastěji se jedná o texty vycházející
z bakalářských a diplomových prací obhájených na katedře historie
Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické. Smyslem publikování
těchto textů je jednak zpřístupnit širší odborné veřejnosti informace
probíhajícího základního výzkumu, jednak poskytnout začínajícím
badatelům prostor pro publikování jejich výsledků a rozjezd další
odborné publikační činnosti. Na obálce proto tentokrát naleznete
dobovou fotografii vztahující se k textu úspěšného absolventa katedry
historie Jana Hněličky, který pro Fontes Nissae zpracoval společenské
aktivy československých legionářů na Československu.
Nedílnou součástí kulturního provozu regionu představují i odborné
aktivy Národního památkového ústavu. V letošním roce jim dominuje
clam-gallasovské téma, které je vyvrcholením projektu Po stopách
šlechtických rodů, realizovaného Národním památkovým ústavem
od roku 2011, letos zaměřeného na rod Gallasů a Clam-Gallasů. Jeho
náplní a závěrečné výstavě *Spravedlnost bez bázně: Gallasové a Clam-
Gallasové v Čechách* v Oblastní galerii Liberec, na jejíž přípravě se
podílela většina paměťových institucí v regionu, se věnujeme v rubrice
zprávy.

Ivo Habán, listopad 2019

Economic conditions and administrative development of Liberec in 1622–1850

ABSTRACT

JIRÍ BOCK | The author describes the economic and administrative development of the Liberec city and its gradually rising importance for our economic history during its basic development stages. Since the beginning of the 18th century, the importance of Liberec as a center of production and export of cheap cloth has grown. In the first half of the 19th century this at that time the second largest city in Bohemia, developed into one of the leading centers of textile production of the monarchy. The development of the city administration also brings to light the image of the city office, official book keeping and document filling. The study contributes to the understanding of the origin, content and possibilities of further use of the archive file "Archive of Liberec". It points out in particular the importance of financial sources for the insight into the city's management system and its administration. The study is supplemented by a brief overview of the city in 1850 and two annexes with a list of representatives of the city administration and office, as well as a statistical overview of the quantity of houses and inhabitants in the city.

KEY WORDS

Liberec
municipal cities
city administration
history of administration
economic history

KLÍČOVÁ SLOVA

Liberec
municipální města
městská správa
dějiny správy
hospodářské dějiny

1_ BOCK, Jiří, Sídlní vývoj Liberecka, jeho církevní správa a počátky Liberce v předhusitském období. *Fontes Nissae. Prameny Nisy*. 2011, roč. 12, s. 9–53. ISSN 2013-5097; týž, Hospodářské poměry a správní vývoj Liberce od doby husitské do roku 1622. *Fontes Nissae. Prameny Nisy*. 2014, roč. 15, č. 1, s. 30–53. ISSN 2013-5097.

2_ Městské účty jsou pro období 1556–1793 zpřístupněny registry z pozůstalosti významného libereckého badatele viz + HÜBNER, Ludwig, Aus den alten Reichenberger Stadtrechnungen. *Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues* [dále jen MVHJ] 20, 1926, [od roku 1622] s. 114–121, 151–174; *MVHJ* 21, 1927, s. 57–122. Pro studii bylo čerpáno zejména z dochovaných knih městských počtů viz Státní okresní archiv Liberec (dále jen SOKA), Archiv města Liberec (dále jen AML) – I., inventární čísla 31–56, knihy č. 10–35 (pro období 1624–1815) a obecních účtů z let 1622–1849 (inv. číslo 732, kartony 1–4) a 1842–1850 z AML – VII., inv. č. 2–12, knihy 2–12; inv. č. 350, kartony 1–5. Ostatní použité prameny jsou citovány v dalších poznámkách.

3_ K archivním souborům centrálních úřadů uloženým v Národním archivu v Praze nebylo přihlednuto. K dějinám Liberce nejnověji MELANOVÁ, Miloslava a kol. *Liberec*, Praha 2017, ISBN 978-80-7422-484-3 [s podrobným soupisem literatury s. 457–478]; všeobecně k českým dějinám viz ČORNEJOVÁ, I., J. KAŠE a J. MIKULEC. *Velké dějiny země Koruny české* (dále VDKČ), Svazek VIII, 1618–1683, Praha – Litomyšl: Paseka, 2008, ISBN 978-80-7185-947-5; BĚLINA, P., J. KAŠE, J. MIKULEC, VESELÁ, I. a VLNAŠ, V. *VDKČ*, Svazek IX, 1683–1740, Praha – Litomyšl: Paseka, 2001, ISBN 978-80-7432-105-4; BĚLINA, P., J. KAŠE a J. P. KUČERA. *VDKČ*, Svazek X, 1740–1792, Praha – Litomyšl: Paseka, 2001, ISBN 80-7185-384-4; BĚLINA, P., M. HLAVAČKA a D. TINKOVÁ. *VDKČ*, Svazek 11a, 1792–1860, Praha – Litomyšl: Paseka, 2013, ISBN 978-80-7432-347-8. Další literatura je uvedena na příslušném místě v textu.

Hospodářské poměry a správní vývoj Liberce v letech 1622–1850

JIŘÍ BOCK

Úvodem

Písemnosti našich měst patří svým časovým a fyzickým rozsahem i využíváním k nejvýznamnějším základním archivním souborům deponovaným ve státních archivech. Archivní fond „Archiv města Liberec“ (1542–1945), který je uchováván ve Státním okresním archivu v Liberci, se řadí k nejrozsáhlejším a nejzachovalějším souborům písemností svého druhu u nás. Zrcadlí se v něm velmi mnohotvárný život města, v němž se odrážejí změny politické, hospodářské, kulturní a zejména správní. Autor příspěvku zaměřil pozornost právě na tuto dosud plně neobjasněnou a opomíjenou oblast historie města a předkládá ji po vývojových etapách s poukázáním na postupně rostoucí význam Liberce v našich hospodářských dějinách.

Období od třicetileté války do vzniku nové obecní samosprávy v roce 1850, kterému se věnuje následující článek, představuje velmi významný dějinný úsek Liberce. Během něho prošly české země a celá habsburská monarchie řadou zásadních proměn, na jejímž konci se vytvořily předpoklady pro nastoupení cesty k moderní občanské a industriální společnosti. Na pozadí těchto změn se odehrával i rozvoj Liberce, který se postupně vypracoval na přední středisko soukenické výroby v celé monarchii a jehož rozmach se promítl i v jeho správě.

Předkládaná stať navazuje na studie, které se věnovaly otázkám hospodářsko-správního vývoje Liberce od jeho počátků až do roku 1622.¹ V jeho průběhu se Liberec emancipoval jako ekonomický a správní subjekt získáním významných svobod a privilegií, které výrazně ovlivnily jeho městské hospodářství.

Pojednání o dalším vývoji Liberce je rozděleno do dvou hlavních kapitol. Finanční hospodaření města tvoří důležitou složku jeho správy a je ovlivněno celkovou městskou ekonomikou. První kapitola proto podává přehled nejen o vlastním městském hospodářství jako o samostatném činiteli, ale i o vývoji cechovní výroby i necechovních řemesel, jejich postupném vytlačování manufakturní a tovární produkci i o obchodních aktivitách ve městě. Kapitola je vnitřně rozčleněna na období třicetileté války, období do propuknutí slezských válek a po jejich skončení s prudkým vzestupem libereckého soukenictví od osmdesátých let 18. století.

Ucelený pohled na minulost, systém jeho správy a vzhled do samotného hospodaření města umožňují zejména prameny finančního charakteru. V případě Liberce nám tento proces dovolují sledovat zčásti mezerovitě dochované městské účty v nejstarší části souboru „Archiv města Liberec–I (1542–1850 (1899))“. Jsou dosud málo využitým pramenem pro poznání dějin města.²

Dějinami organizace liberecké městské správy a její kancelářské a spisové činnosti se zabývá druhá kapitola, která je rozdělena do dvou oddílů. První se věnuje správnímu vývoji až do zrušení konšelského systému v roce 1791. Druhý oddíl popisuje fungování správního aparátu v následném období tzv. regulovaného magistrátu do roku 1850. V obou oddílech je samostatně podán obraz městské kanceláře ve vedení písemné agendy, jejího uložení i používání kancelářských potřeb a pomůcek. Autor se pokouší o rekonstrukci spisové manipulace a ukládacích systémů původních organických celků, jejichž vnitřní vazby byly pozdějšími zásahy zcela zpřetrhány a archivním zpracováním již neobnoveny. Článek tím přispívá k pochopení vzniku i obsahu nejstarší části výše uvedeného souboru.

Přidavkem je stručný pohled na město a jeho vybavení v přelomovém roce 1850, který byl důležitým mezníkem pro jeho další vývoj. Vedle archivních pramenů byly údaje čerpány z regionálních článků a s využitím odborné literatury zasazené do kontextu obecně historického a hospodářsko-správního vývoje českého státu.³

Ke studii jsou připojeny dvě přílohy. První podává soupis čelních představitelů městské správy a městské kanceláře do roku 1850. Druhá příloha je přehledem o postupném růstu města v počtu jeho domů a obyvatel, k němuž je však nutno přistupovat kriticky. Údaje před rokem 1771 jsou neúplné a většinou jen hrubé odhady. Od roku 1771 bývají v počtu domů zahrnuta i nezastavěná stavební místa s již přidělenými čísly popisnými a často i domy vrchnostenské části (pozdějšího Kristiánova). Obdobně je počet obyvatel města zkrácen uvedením pouze přítomné domácí složky, nebo s přidáním cizích osob i obyvatel Kristiánova. Stav zachycený k určitému datu v roce se později upřesňoval. V příslušné kolonce tabulky je proto uvedeno i více číselných údajů.

1. HOSPODÁŘSKÉ POMĚRY VE MĚSTĚ OD ROKU 1622 DO ROKU 1850

Liberec v době třicetileté války do roku 1648

Liberec zaznamenal v redernském období dynamický vzestup. V rámci libereckého panství získal postavení města s centrální funkcí nejen ekonomickou, ale i správní. I když byl jen dočasným sídlem vrchnosti, působila tu správa panství s vrchnostenskou kanceláří. Život města byl ovlivněn přítomností příslušníků správního aparátu a konfrontován s rozvojem režijního šlechtického velkostatku. Na počátku třicetileté války v něm v roce 1622 stálo 203 domů a žilo tu cca 1500 obyvatel. Nástup Albrechta z Valdštejna znamenal zásah do hospodářských výsad Liberce. Na konci roku 1622 odňal měšťanům právo várečné spolu s pivovarem a sladovnou. Měšťané tak přišli o svoji nejvýnosnější živnost. O tuto výsadu propukl s vrchností dlouholetý spor, který byl definitivně rozhodnut v neprospěch města až v roce 1680. V roce 1629 udělil frýdlantský vévoda městu jako určitou náhradu za tuto ztrátu právo vybírat při týdenních trzích tržné (Markt-, Pflaster- oder Wagenzeichen-geld) na udržování cest. Vybírání této dávky pak patřilo k významným příjmovým zdrojům města. Valdštejn zpočátku nepřičítal ekonomice Liberce větší význam a v roce 1628 ho ani nezařadil mezi města reprezentující městský stav frýdlantského vévodství. V témže roce obnovil činnost libereckého špitálu, který věnoval městu s přilehlými panskými pozemky. Po dobu existence frýdlantského vévodství byl Liberec až do roku 1634 ušetřen průtahů a kvartýrování vojsk. Válečné dodávky císařské armádě nabízely postupně nové možnosti k rozvinutí řemeslné výroby, zejména soukenictví. Pro vzrůstající počet přicházejících soukeníků frýdlantský vévoda založil v letech 1631–1632 Nové město s jednadvaceti patrovými domy a náměstím pro narůstající trh s obilím. Městská obec získala v roce 1632 obecní dům na rohu Továřského vrchu v místech dnešních domů čp. 254 a 255–I a zřídila v něm dva krámy, které pronajímala.

Po Valdštejnově smrti v roce 1634 se stal novou vrchností města hrabě Matyáš z Gallasu (1588–1647) a po něm jeho potomci až do roku 1848 (od roku 1759 Clamové, resp. od 1768 Clam-Gallasové). Od té doby pocítil Liberec více válečných nesnází, byl střídavě sužován vpády Švédů i průtahy císařských vojsk. Obchodní styk vázl, nepravidelně konané trhy byly málo navštěvovány a účastnit se cizích trhů bylo velmi riskantní. V době obsazení města nepřátelským vojskem se měšťané opět ujali svého várečného práva a vařili pivo. V roce 1645 vtrhli do města opět Švédové, vyplnili ho a drželi až do roku 1649, kdy jím procházely ústupové průtahy švédských vojsk. V letech 1634–1649 byl na krytí velkých válečných kontribucí, kvartýrování vojáků a na ušetření města před vypálením vypisován městskou radou téměř každoročně velký počet mimořádných obecních dávek, na které přispívali majitelé domů podle svého majetku. Válečné kontribuce byly z velké části hrazeny sukem. V roce 1643 vznikl v Liberci samostatný cech postřihačů sukna, což dokazuje tendenci k zlepšení kvality vyráběných suken. Liberec byl tržním a výrobním centrem orientovaným na export sukna.⁴ Pro budoucí postavení Liberce mělo vliv odstoupení obojí Lužice Sasku v roce 1635. Žitava se ocitla mimo hranice českého státu, zanikl její význam pro severní Čechy ve prospěch později postupně vznikajícího nového centra Liberce. Jeho počet obyvatel se v průběhu války měnil, v letech 1626–1630 se uvádí celkem 1 976 osob, v období 1643–1647 jen 1 160 osob.⁵

Liberec za Gallasů 1648–1740

Po odchodu Švédů bylo město vystaveno v letech 1650–1654 nové vlně rekatolizace, která byla dokončena v roce 1660. Během ní opustily Liberec v letech 1650–1651 většinou zadlužené protestantské rodiny. Jejich majetek byl vrchností zabaven a postupně rozprodáván většinou místním měšťanům a domkářům i sedlákům z okolních vesnic, kteří přijali katolické vyznání. Současně město od roku 1650 čelilo průtahům císařských vojsk s povinností je ubytovávat a vyživovat v průběhu dalších válek, kterých se účastnila rakouská monarchie. Hospodářský život města negativně ztěžovaly narůstající kontribuce. Od roku 1653 však účty naznačují, že obchod začal pomalu narůstat a týdenní trhy přinášely vyšší výnosy.

4_ Viz MELANOVÁ, Miloslava a kol., cit. v pozn. 3, s. 78.
5_ Tamtéž, srv. přílohu č. 2.

6_Rozbor soupisu poddaných z roku 1651 v Liberci podal LUG, Viktor, *Das Einwohnerverzeichnis der Herrschaft Reichenberg aus dem Jahre 1651*. MVHJ 24, 1932, s. 7–12. Podle něho bylo v Liberci 250 domů (65 sousedů a 185 domkářů), 1 781 obyvatel a 37 druhů profesí. Edice pramene viz PAZDEROVÁ, Alena (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bolešlavsko I*, Státní ústřední archiv, 2. vydání, Praha: 2005, s. 322–367. ISBN 80-86712-28-1, udává 1 731 obyvatel. MAUR, Eduard, *Čeď a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651. Historická demografie*, 23, Praha: 1999, s. 111–115, dospěl k počtu 235 domů a 1 727 osob.

7_SOKA Liberec, AML – I., inv. číslo 142, kniha 122 (fol. 59 a n.). 8_CHALUPA, A., J. ČECHURA a M. RYANTOVÁ (edd.), *Berní rula (1654)*. Svazek 8–9. Kraj Bolešlavský. Praha: Státní ústřední archiv, 2001, s. 182–186. ISBN 80-85475-79-0. U sedmnácti osob není uvedena jejich profese, kterou lze zčásti doplnit ze soupisu z roku 1651. V berní rule se objevuje již několik nově uselých osob a některá jména jsou zkomolená.

9_HALLWICH, Hermann, *Reichenberg und Umgebung*, Reichenberg 1874, s. 309.

10_SOKA Liberec, AML – I., inv. číslo 142, kniha 122.

Jaké finanční prostředky kromě již výše zmíněných zdrojů tehdy plynuly do městské pokladny? Nejdůležitější řádné příjmy byly založeny na zbylých městských svobodách. K nim patřil prodej soli, za jehož ponechání však muselo město vrchnosti odvádět poplatky, výnos z radničního šenku, z pronájmu radničního sálu, z městské váhy, z pronájmu a prodeje obecních pozemků a luk, z prodeje stavebních míst, z pronájmu prodejních lavic a stánků v době trhů a z pronájmu rasovny a pazdery. Město obhospodařovalo ve vlastní režii louky, kde sušilo seno, které uskladňovalo v půdních prostorách radnice a později v obecní stodole (stála v blízkosti dnešní základní školy v ulici 5. května) pro účely vojenského kvartýrování nebo na prodej. Na obecních pozemcích (tzv. „alte Gemeinde“) nechalo zasévat oves a žito a v rybnících chovalo na prodej kapry za poplatek vrchnosti. K nim pak časem přibýly ještě další drobné zdroje. V roce 1638 se objevují poplatky za vyhotovování kupních smluv a jejich zápisů do městských knih. Příjem plynul za půjčování šroubů, skob a provazů ke stavebním účelům. Šenkýři odváděli poplatek z každého sudu piva dovezeného z vrchnostenského pivovaru městským povozem do šenků. Od všech majitelů domů i nájemníků-podruhů se vybírala obecní dávka, původně určená pro plat ponocným a jako příspěvek pro faráře a kaplana (tzv. „Pfarr-, Kaplan- und Wächtergeld“). Její výběr je poprvé doložen v roce 1643 a od té doby je evidována až do roku 1846. V účtech z let 1630–1637 se objevují mezi mimořádnými příjmy i poplatky od soukeníků z tovaryšského herberku.

Mezi pravidelné výdaje patřily platy představitelům města, úředníkům, zaměstnancům a částky určené osobám, jejichž působení město financovalo nebo na ně přispívalo (farář, kaplan, varhaník, učitel). Dále se do nich řadily platy řemeslníků a nádeníků za opravy a rekonstrukce městských objektů, vodovodu, cest a dovoz materiálu, dávky vrchnosti za pozemky, odměny poslům, za různá pohoštění i almužny chudým osobám. Vrchnosti muselo město odvádět mimořádné platy a poskytovat mimořádné služby a pocty nejen členům její rodiny, ale i panským úředníkům.

Soukenictví bylo v té době již hlavní profesí obyvatel Liberce a soukeníci patřili k jejich nejzámožnější vrstvě. Poválečná obnova napomáhala rozvoji podnikání různých

drůhu na cechovní bázi, zejména stavební profese a s ní spojených řemesel kovodělných a dřevozpracujících, prosperovala i řemesla spjatá s potravinářstvím. Kromě toho se měšťané zabývali běžnými řemesly, zaměřenými na místní spotřebu. Byla zde zastoupena i drobná, úzce specializovaná řemesla necechovní.

Stav řemeslně-výrobní a demografické struktury obyvatel Liberce krátce po třicetileté válce je patrný zvláště ze soupisu poddaných podle víry z roku 1651 a z berní ruly z roku 1654 pro nově vyměřenou zemskou berni. Soupis poddaných rozděluje obyvatele Liberce na sousedy-měšťany, majitele bývalých právovarečných domů, v nichž s nimi žila čeď, učni a tovaryši, a na nájemníky-podruhy (Hausgenossen) s vlastní rodinou či bez ní. Jinou kategorií byli domkáři (chalupníci a zahradníci, tzv. Häussler, Mitbürger). V jejich domech žili nájemníci a u některých i čeď. Najdeme tu i několik tovaryšů, kteří pracovali u mistrů-podruhů bydlících v nájmu. Po odchodu protestantských rodin žilo ve 235 obydlích domech 1 727 obyvatel, kteří vykonávali 37 profesí.⁶ Podle zprávy ze 14. března 1653 se usadilo ve městě v roce 1652 dvanáct nových měšťanů a třicet devět domkářů, k nimž do března 1653 přibýli další tři měšťané a deset domkářů. V té době zde ještě zůstávaly pusté tři měšťanské a pět domkářských usedlostí.⁷ Berní rula z roku 1654 rozděluje zdaněné obyvatele na 60 sousedů-měšťanů, 151 chalupníků a 34 zahradníků, kteří žili nejspíše ve 245 domech a vykonávali 31 profesí.⁸

V roce 1664 upřel hrabě František Ferdinand z Galasu (1635–1697) svoji pozornost k libereckým cechům. Konfirmoval privilegia všech osmi cechovně organizovaných řemesel (řezníci, pekaři, truhláři, krejčí, ševci, soukeníci, tkalci a společný cech kovářů, zámečníků a kolářů) s určitým omezením jejich práv. Řemeslníci však museli nakupovat suroviny jen z vrchnostenských zařízení a platit různé poplatky.⁹ Postupně byly zakládány nové samostatné cechy: v roce 1664 cech provazníků a roku 1674 se připomíná cech bednářů. Rozložení cechů reflektovalo místní a dobové podmínky i potřeby a indikovalo hospodářskou situaci města.

Městské účty z roku 1665 přinášejí určité finanční ozdravení městského hospodaření. Na obecní půdě byla prodávána stavební místa a mezi lety 1656 a 1666 na nich přibýlo 21 domkářských usedlostí.¹⁰ V roce 1653

je zmiňována dávka od tkalcovského cechu za pronájem místnosti na radnici. Významným novým zdrojem příjmů se stala od roku 1660 městská palírna s prodejem pálenky a vína jako další náhrada za ztrátu práva na vaření piva. Vrchnost přenechala městu v roce 1669 louku mezi dnešní Rybářskou ulicí a Jizerským potokem. O hospodářské situaci v Liberci nás informuje zpráva z revizitace berní ruly v roce 1677. Zatímco předtím bylo mnoho pozemků špitálních, panských, zádušních a obecních pronajato, nyní měly již své vlastníky a jejich počet se tak zvýšil. Zpráva poukazuje na neúrodnost polí a hovoří o zchudlých i zadlužených obyvatelích Liberce, kteří si nařikali na zvýšenou kontribuci.¹¹ Výrokem českého krále Leopolda I. v roce 1680 bylo definitivně přirknuto právo vařit pivo vrchnosti. Město prodalo v roce 1655 starý obecní dům a zakoupilo v roce 1682 na Staroměstském náměstí (pozdější čp. 178–I v místech dnešní radnice) nový obecní dům (Gemeindehaus) s hostincem („beym Guldenen Löwen“, později „Zum goldenen Löwen“), který se spolu s přilehlými pozemky pronajímalo.

K další podpoře a oživení řemesel i obchodu udělil císař Leopold I. městu 30. září 1700 na přímlovu hraběte Jana Václava z Gallasu (1671–1719) dva nové výroční a dva dobytčí trhy a 20. července 1701 potvrdil týdenní (čtvrteční) trhy s právem skladu.¹² Hospodářská síla města jako tržního centra se tím zvýšila. Vyšší příjmy z tržného dokládají stoupající obchodní styk a kupní sílu obyvatelstva. Příjmy města tehdy plynuly většinou z pronájmu obecního majetku i z prodeje stavebních míst. Od roku 1698 se nově objevují poplatky za pronajímání míst na sušení a napínání sukna. Po roce 1719 se v účtech již nevyskytují příjmy z chovu kaprů. V roce 1733 se poprvé uvádí tzv. „Musikalimpost“ vybírané od šenkýřů z tanečních zábav a v účtech z let 1744–1745 se svolením vrchnosti vybírané trestní pokuty.

K podpoře cechovní výroby byla Janem Václavem z Gallasu 23. září 1700 potvrzena a vydána nová cechovní privilegia pro tkalce a cíchaře, truhláře, provazníky, ševce, řezníky, pekaře, bednáře, soukeníky a pro nově vzniklé cechy hrnčírů, postříhačů sukna, kovářů (oddělili se ze smíšeného cechu se zámečníky a koláři) a pro společný cech podkovářů, zbrojírů, zámečníků, kolářů a kosařů v Liberci.¹³ Krátce předtím v roce 1699 vstoupili

liberečtí barvíři a mandlíři do sdruženého cechu se stejnými řemeslníky jiných měst s centrem nejprve v Jabloném v Podještědí a později natrvalo v Liberci. Od tohoto cechu se později oddělili barvíři suken. Rovněž mlynáři utvořili v Liberci v roce 1701 svůj cech.¹⁴ V roce 1731 se v Liberci uvádí třináct samostatných cechů (soukeníci, řezníci, ševci, krejčí, pekaři, kováři, tkalci, kraječi sukna, truhláři, bednáři, hrnčíři, provazníci a zámečníci).¹⁵ Jedním z důležitých ukazatelů vzestupu města byl i jeho postupný demografický růst. V roce 1698 dosáhl počet obyvatel města Liberce 2 662 a měl kolem 450 domů (viz příloha č. 2). Řadil se tak mezi střední města v Čechách. Ve dlouho trvající válce o španělské dědictví (1701–1714) se město stalo několikrát místem průtahu císařských oddílů s povinností jejich ubytování a povinných kontribucí. Nové územní zisky habsburské monarchie v roce 1714 se projevy zvýšenou řemeslnou činností a pro obchod se staly novým vydatným odbytištěm. V tomto období se vytvářela postupně základna, z níž později vyrostl velký průmyslový Liberec. Na základě nově zavedeného akcizního řádu z roku 1709, který podle určené výše této nepřímé daně rozděloval města do čtyř tříd, byl Liberec jako poddanské město zařazen spolu s královskými městy do první třídy.¹⁶ Na počátku 18. století bylo mezi libereckými řemesly hlavními pilíři soukenictví a plátenictví, které však již překročilo svůj vrchol.

V době samostatné vlády (od roku 1725) hraběte Filipa Josefa z Gallasu (1703–1757) byla císařským patentem z roku 1731 a generálními cechovními artikulemi z roku 1739 omezena pravomoc cechů a zavedeno povinné inkorporování dosud neorganizovaných vesnických řemeslníků. Ti byli včleňováni do cechů ve městech dominia nebo v okolních panstvích. Obory, pro něž neexistoval cech v místě, se přiřazovaly do cechů ve vzdálenějších lokalitách. Pro nedostatek místní konkurence však v městském prostředí i nadále přetrvávala necechovní výroba zboží, které by se jinak muselo nakupovat na vzdálenějších trzích. To vše našlo svůj odraz i v dalším vývoji libereckých řemesel.

11_NOVOTNÝ, Jaroslav. *Zdanění českých měst podle katastru z roku 1654–1757. Materiály k hospodářským dějinám měst v době pobělohorské*, Praha: 1959, s. 24 a 33; SVOBODA, Milan, *Popis panství Liberec podle Berní ruly z roku 1677. Fontes Nissae. Prameny Nisy* 2008, roč. 9, s. 148–150. ISSN-1213-5097.
12_Opis privilegia z roku 1700 viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 250, kniha 230 [fol. 107–109]. K trhům viz LUG, Viktor. *Vom Jahrmärkte in Alt-Reichenberg. MVHJ 27, 1933, s. 181–184; týž. Die Wiedereinführung des donnerstägigen Wochenmarktes in Reichenberg im Jahre 1701. MVHJ 24, 1930, s. 99–100. Dosud chybí edice libereckých privilegií z období 1701–1793.*
13_Státní oblastní archiv Litoměřice – pobočka Děčín, Historická sbírka [Rodinný archiv] Clam-Gallasů, inv. č. 1829, karton 509; inv. č. 1842–1847, karton 512; inv. č. 1848, karton 513.
14_HALLWICH, Hermann, cit. v pozn. 9, s. 340 a 343.
15_LUG, Viktor, *Reichenberg am Beginne des 18. Jahrhunderts. Aus den alten Stadtbüchern. MVHJ, 26, 1932, s. 32.*
16_LUG, Viktor, *Eine Beschwerde der Stadt Reichenberg aus dem Jahre 1709. MVHJ, 30, 1936, s. 184–185.*

Liberec jako soukenické centrum až k počátkům průmyslu 1740–1850

K novému rozkvětu Liberce přispěly porážky habsburské monarchie v tzv. slezských válkách (1740–1742, 1744–1745), ve kterých bylo město střídavě obsazováno rakouským a pruským vojskem a velmi utrpělo jejich kvartýrováním. Ztrátou velké části Slezska byla znemožněna konkurence slezských soukeníků na trh v monarchii, což velmi přispělo k dalšímu rozmachu soukenického řemesla v Liberci. Po skončené válce se významně zvýšil obchodní styk, což od roku 1744 dokládají mj. i zvyšující se příjmy z městské váhy. Marie Terezie jako česká královna potvrdila 9. října 1747 Liberci tržní privilegia z roku 1577 a 1700 a reskript českého místodržitelství z roku 1738 zvyšující výběr tržného z obilí na opravy cest a mostů. Projevilo se to zvýšeným počtem pronajatých prodejních lavic u radnice. Zatímco v roce 1724 byly jen čtyři, roku 1751 šest a v roce 1754 již dvanáct. Od poloviny 18. století byly režijní městské podniky většinou stále pronajímány. V roce 1749 povolila vrchnost poddaným z vesnic svých panství stěhovat se do města a městu bylo umožněno vybírat poplatky za udělování měšťanského práva.¹⁷ Přibývala podružská vrstva, která si začala stavět malé domky, a tím narůstal počet domů i obyvatel města.

17_SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 52, kniha 31.

18_MARTÍNEK, Zdeněk. Řemeslná výroba a trh v českých městech v polovině 18. století. *Hospodářské dějiny*, 25, Praha: 1995, s. 120, 121, 122, 131, 136 [s. 139 udává zřejmě kombinaci produkčních tabel a tereziánského katastru z roku 1757 pro Liberec třicet pět profesí a 772 řemeslníků, čtyři obory byly zaměřeny i pro zemský a zahraniční trh a pracovalo v nich 574 řemeslníků].

19_NOŽIČKA, Josef. Průmyslová a řemeslná výroba v Libereckém kraji roku 1753. *Sborník Severočeského muzea*, 1959, s. 191, 193, 198, 200 a 203. Tabulka č. 1 na s. 198 udává třicet profesí. Některé z nich jsou zřejmě v tereziánském katastru z roku 1757 zahrnuty mezi přibuzná řemesla, která s nimi často tvořila společné cechy.

20_SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 815, karton 67.

21_NOVOTNÝ, Jaroslav, cit. v pozn. 11, tabulky s. 45*, 72*, 86* a 109*. Proti produkčním tabelám z r. 1753 je navíc uveden sklenář, kramář, obchodníci se sukem. V edici tereziánského katastru 1757 viz CHALUPA, A., M. LIŠKOVÁ a J. RAJTORAL. *Tereziánský katastr český [1757]*, sv. 1, Praha 1964, s. 91, uvádí také dvacet čtyři profesí a v soupisu daňových poplatníků je místo sklenáře uveden řezač skla, místo obchodníků se sukem obchodníci s plátnem. MÍKA, Alois. Řemesla a obchod v českých městech ve světle tereziánského katastru. *Pražský sborník historický*, 11, 1978, s. 111, 116, v tabulce na s. 120–121 zmiňuje v Liberci jen dvacet tři profesí a 284 zdaněných řemeslníků a dvanáct obchodníků.

22_Viz elaborát „Rolla extract 1748“, který obsahuje údaje z vizitace z roku 1722 (SOKA Liberec, AML, nezpracovaná část). O. Placht přiřazuje 535 domů již k roku 1715 viz PLACHT, Oldřich. *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*, Praha 1957, s. 161.

Od poloviny 18. století zesilovaly zásahy státu pro povznesení stavu hospodářství a zavádění opatření na odstranění překážek vnitřního trhu na území monarchie. V roce 1750 se ve všech dědičných zemích zavedla jednotná měna a roku 1752 nový celní řád. V roce 1754 byla řemesla rozdělena na komerční a policejní a poté následovaly postupné kroky k uvolnění cechovní vázanosti v nejdůležitějších řemeslných odvětvích. K právní úpravě řemeslné a manufakturní výroby bylo nutno zjistit spolehlivé údaje o stavu hospodářství na základě statistického šetření. Přehled o stavu řemeslné výroby a obchodu v Liberci pro období první poloviny padesátých let 18. století nám podávají zejména tzv. produkční tabely z roku 1753. Po pražských městech měl Liberec největší počet řemeslníků a ve městě působilo třicet pět oborů řemesel. Liberec patřil mezi nejvýznamnější městská centra v Čechách jako důležité středisko výroby a exportu levného sukna v celé monarchii. Nejvýznamnějším střediskem cechovní výroby sukna v Čechách však zůstával ještě Jindřichův Hradec. Liberecké sukno se přes plzeňské trhy dostávalo i do německých zemí a Švýcarska. Dováželo se také na linecké trhy a do vídeňských skladů pro armádní zakázky.¹⁸ Proslulé bylo v té době také liberecké punčochářství. Cech punčochářů na stavech byl zřízen v roce 1749. Tkané punčochy se vyvážely na Moravu a zejména do sousedního Saska – do Drážďan a Lipska, kam dodávali plátno i liberečtí tkalci.¹⁹ Cech kloboučníků se v roce 1754 osamostatnil od mateřského cechu v Turnově a své odbytiště nacházel v Praze.²⁰

Druhý tereziánský katastr z roku 1757 (v platnosti od 1. 11. 1756) v konečném elaborátu nezahrnuje všechny řemeslníky ani řemeslná odvětví, ale pouze daním poplatné samostatné řemeslnické mistry a obchodníky. Liberec v něm byl zařazen do druhé třídy tzv. klasifikovaných (zámožných) měst, u nichž hrál výnos daně z řemesel významnější roli. Na základě toho se uvádí 24 druhů řemesel a 299 řemeslníků, kteří žili v 584 domech zatížených domovní daní (viz dále).²¹ Údaj v konečném elaborátu o 535 domech v Liberci, z nichž se platila pozemková daň, se vztahuje k vizitačnímu nálezu z roku 1722.²² Mimořádný vzestup soukenictví vtiskl městské výrobě v Liberci zcela jednostranný ráz a projevil se i na růstu města a jeho vzhledu s četnými prostory s rámy

Herknerova továrna u dnešní třídy 1. Máje v místech parčíku u mostu přes Nisu, 1859, SOkA Liberec

Demuthova továrna na jemná sukna na konci třídy 1. Máje, 1862, SOkA Liberec

Blumenstockova továrna v místech dnešní Plazy, 1859, SOKA Liberec

Schmidtova továrna v blízkosti dnešní Preciosy, 1859, SOKA Liberec

na sušení a upravování sukna. Liberec se co do velikosti v roce 1757 (resp. 1751) zařadil se svými 584 zdaněnými domy za pražská souměstí a Cheb (604 domů) na třetí místo v Čechách.²³

Další vývoj byl nepříznivě ovlivněn sedmiletou válkou v letech 1756–1763, během níž bylo město střídavě obsazováno rakouským a pruským vojskem a velmi utrpělo. Vypukla velká epidemie tyfu a vyžádala si mnoho obětí zejména z řad podružské vrstvy, jak potvrzují dochované účty. V průběhu války udělila Marie Terezie Liberci v roce 1758 konání dvou výročních trhů na vlnu, aby usnadnila libereckým soukeníkům zásobování vlnou. Během války se objevují v Liberci další nové cechy. Již dříve v roce 1750 založili svůj cech tesaři pro necechovní mistry a tovaryše v libereckém panství.²⁴ V roce 1762 vznikl v důsledku začínající stavební aktivity společný cech zedníků a kameníků, který sdružoval v rámci

dominia mistry z města a okolních vesnic. V témže roce vznikl cech punčochářů s ručním pletením.²⁵

Po sedmileté válce se výrazně urychlily snahy k uvolnění cechovní vázanosti a řada řemeslných odvětví byla později prohlášena za svobodná a jejich cechy postupně rušeny. Významnou změnu přinesly další zásahy vlády do celní politiky. Dvorský dekret v roce 1775 poskytl všem řemeslům svobodný nákup surovin a téhož roku se vytvořilo v západní části monarchie jednotné celní území. K liberalizaci obchodu přispěl v roce 1777 jednotný celní řád pro předlitavské země. Nový celní tarif z roku 1784 zakázal dovoz cizích výrobků. Počet druhů výrobní činnosti se měnil přírůstkem nových odvětví v důsledku zaváděných novinek anebo specializací dosavadních oborů, ale také až do konce 18. století pokračujícím cechovním spojováním nebo zase rozlučováním příbuzných řemesel. Koncem 18. století existovalo v Liberci kolem dvaceti cechů.²⁶

Nové útrapy však městu přinesla tzv. válka o bavorské dědictví (1778–1779). V srpnu 1778 Liberec obsadili Prusové a město jim muselo pod hrozbou vypálení zaplatit značnou finanční částku. Vrchností města byl tehdy v letech 1770–1805 hrabě Kristián Filip z Clam-Gallasu (1748–1805). Zrušení nevolnictví v roce 1781 a toleranční patent podpořily migraci nových pracovních sil zejména do textilnictví a omezování cechovních předpisů v něm podpořilo nové typy výroby. Uvolňoval se i vztah k vrchnosti, když byli v roce 1777 liberečtí soukeníci a tkalci, jejichž cech zde zanikl v roce 1784, osvobozeni od placení různých dávek. Příjmy města se zvyšovaly také z poplatků za pronajímání radničního sálu kočovným divadelním společností a od roku 1781 zvýšením poplatků za udělování měšťanského práva.²⁷ Nově se objevuje plat za chudobinec a za půjčování měř na obilí. Patrně v devadesátých letech získalo město odkazy z dědictví měšťanů či koupí další pozemkový majetek, který pronajímalo.²⁸ Poplatky plynuly z obecního lesa, od roku 1791 také z nově stanovené soudní a pozemkoknihovny taxy.

Od počátku osmdesátých let do konce napoleonských válek nastala doba nejprudšího vzestupu výroby libereckých suken, která vrcholila v letech 1795–1806. Pod vlivem válečných událostí došlo v letech 1792–1815 ke zrychlení hospodářského vývoje v českých zemích

²³_MAUR, Eduard. Urbanizace Čech v raném novověku. *Historická demografie*, 25, 2001, s. 45

a 49. Revizitace katastru z roku 1748 se v Liberci provedla v roce 1751 viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 54, kniha 33.

²⁴_HALLWICH, Hermann, cit. v pozn. 9, s. 389; FISCHER, Josef, 20. 10. 1750 „Privilegia“ des Handwerks der Zimmerleute in der Herrschaft Reichenberg. *MVHJ* 9, 1915, s. 133.

²⁵_K zedníkům a kameníkům viz SOKA Liberec, Cech zedníků a kameníků (nezpracovaný soubor); k punčochářům HALLWICH, Hermann, cit. v pozn. 9, s. 406.

²⁶_HALLWICH, Hermann, cit. v pozn. 9, s. 474. Cechovní problematika v Liberci bude vyžadovat zcela nový výzkum a samostatné zpracování.

²⁷_K dochované knize (Bürgerbuch) v nezpracované části AML, v níž jsou evidováni noví měšťané viz LUG, Viktor. *Zugewanderte Neubürger in Reichenberg 1791–1873*. Jeshken-Iserland, 1940–1941, s. 56–61.

²⁸_V účtech z roku 1791 se objevuje dávka „von Güntzlichen Gemeindefeld“, v roce 1795 „von Wondrakischen Feldern“ a „von Appeltischen Feldern“ viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 732, karton 1. V roce 1793 získalo město z dědictví pozemky a les „Noe Ehrlichen Feldern“ viz t. HÜBNER, Ludwig, cit. v pozn. 2. *MVHJ* 21, 1927, s. 122.

Vlastnoruční podpis hraběte Kristiána Filipa z Clam-Gallasu (1748–1805) na písemnosti z roku 1785 adresované městu, SOKA Liberec, AML – I.

29_NOVOTNÝ, Karel, Rozmístění manufakturní výroby v Čechách kolem roku 1790. *Hospodářské dějiny* 11, 1983, s. 6, 12, 40.

30_K textilní výrobě v Liberci do poloviny 19. století viz JOZA, Jaroslav. *Z minulosti textilního průmyslu v libereckém kraji*, Liberec 1958, s. 53–115.

31_Ke statistickým údajům o textilní výrobě a obchodu v první polovině čtyřicátých let 19. století v Liberci též *Handwörterbuch der Landeskunde des Königreichs Böhmen*, Prag 1845, s. 1025.

a Liberec se zařadil mezi nejpokročilejší výrobně komerční města s významnou výrobou levných i jemných suken. V průběhu této doby se stal novým pánem města v roce 1805 hrabě Kristián Kryštof z Clam-Gallasu (1771–1838). Již předtím v roce 1783 podpořil obchod císař Josef II., když jako český král potvrdil Liberci s drobnou úpravou tržní privilegia, která městu vydala jeho matka. To opětovně konfirmoval císař František II. jako český král v roce 1793 s pozměněním konání tržních dnů. Ze zámožnějších soukenických mistrů vyrostli postupně manufakturní podnikatelé, kteří zadávali práci jiným členům cechu v rámci koncentrované manufaktury. Kolem roku 1790 jsou uváděni v Liberci tři majitelé soukenických manufaktur.²⁹ Na sklonku 18. století se z řad cechovních mistrů stali i obchodníci se sukny, kteří rozšiřovali odbyty suken a počali si podřizovat i jeho výrobu. V Liberci se usazovali také obchodníci z jiných měst a cizinci specializovaní na odbyty textilních výrobků, kteří měli spojení nejen s Prahou, Plzní a Brnem, ale i Vídní.³⁰ Sukno bylo prodáváno rovněž na vzdálenějších trzích. Velký význam měla stále Praha, ale od 18. století se dostala do popředí Plzeň, která byla do počátku 19. století nejdůležitějším odbytištěm libereckých jemných suken. Tam ho na trzích nakupovali obchodníci z Rakouska a jižního Německa. Od osmdesátých let 18. století byly navštěvovány i vídeňské trhy, kde byl stálý sklad na sukno. Odtud byla sukna vyvážena do Itálie a Turecka. Významným odbytištěm se stalo Švýcarsko a po roce 1806 se liberecké sukno vyváželo také do Ruska.

Ochranná politika vlády trvala i v první polovině 19. století a preferována byla komerční výroba orientovaná pro místní a zejména vzdálený trh. Liberalizační snahy státu se projeví vydáváním individuálních a jednorázových privilegií zejména textilním podnikatelům. J. G. Berger získal v roce 1798 jako první v Liberci výrobní privilegium na výrobu sukna ve své manufaktuře (k. k. privilegierte Tuchfabrik J. G. Berger). Od roku 1800 postupně obdrželi další soukeničtí mistři oprávnění vyrábět zboží v privilegovaných manufakturách a někteří z nich je od roku 1804 směli i ve velkém prodávat. V roce 1811 bylo v Liberci již pět takových manufaktur a osm velkoobchodníků sukna. Kromě nich tu působilo též několik desítek dalších soukeníků, kteří bez

oprávnění skupovali sukna, budovali si úpravní a prodávali sukna i ve velkém. Po finančním krachu na vídeňské burze v roce 1811, který snížil hodnotu peněz na pětinu, došlo k určitému poklesu výroby sukna.

Konec napoleonských válek znamenal určitý předěl v hospodářském a sociálním vývoji. V jejich důsledku se rozvinula industrializace a prohloubil se proces přechodu stavovské společnosti v občanskou. Větším oživením hospodářského života ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století se zrychlil vývoj průmyslu postupným zaváděním strojní výroby a mechanických přádelen vlny. Parní stroje nahrazovaly zařízení zaváděné od konce dvacátých let 19. století nejprve na ruční a pak na vodní pohon. Ve třicátých letech 19. století patřily mezi největší továrny na sukno v Čechách liberecké firmy (Florian) Siegmund, (Josef) Neuhäuser & Comp. a Wilhelm Siegmund. Vedle nich působila v Liberci celá řada menších soukenických výroben. Drtivou většinu suken však i v první polovině 19. století vyráběli členové soukenického cechu. V průběhu doby se změnila místa odbytu suken. Téměř úplně odpadl vývoz do Švýcarska, Ruska a od sklonku třetího desetiletí 19. století i do Německa. Hlavním odbytištěm se staly země habsburské monarchie. Narůstal význam trhu ve Vídni, kde měl každý liberecký továrník svůj hlavní sklad. Odtud se vyváželo do Uher i do Itálie a Orientu. Většina obyvatel Liberce se živila různými pracemi při výrobě suken a jiných vlněných látek. V roce 1841 se celkový počet lidí pracujících v libereckém textilnictví odhaduje na devět tisíc. Ke konci našeho sledovaného období zde působilo v roce 1847 celkem 382 samostatných výrobců suken, z nichž bylo šest továrníků s výrobním oprávněním, jeden výrobce bez oprávnění, 25 soukeníků s velmi rozsáhlou téměř tovární výrobou, rozsáhlejší výrobu dále mělo 73 dalších soukeníků a 277 samostatných mistrů s drobnou výrobou.³¹

Od začátku 19. století se v Čechách rozšiřovala bavlnářská výroba a její manufaktury začaly vznikat i v Liberci. Během první poloviny 19. století se stalo bavlnářství nejvýznamnějším odvětvím textilní výroby a Liberecko se stalo nejdůležitější bavlnářskou oblastí v Čechách. Ve třicátých letech 19. století vznikaly místo manufaktur první továrny na výrobu vlněných nevalchovaných látek z česané příze a bavlny. Jejich výrobou se

[illegible]

Vlastnoruční podpis a osobní pečeť hraběte Kristiána Kryštofa z Clam-Gallasu (1771–1838) na písemnosti z roku 1825, týkající se platu diurnistů, SOKA Liberec, AML – I.

32_KLÍMA, Arnošt. *Na prahu nové společnosti (1781–1848)*, Praha 1979, s. 112, 234 a 235.

33_V roce 1811 žilo v Chebu 9 111 obyvatel a 9 487 v roce 1826 viz KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 2. Díl. H–Kole, Praha 1997, s. 372. ISBN 80-85983-14-1. V Liberci byl v roce 1817 počet domácích obyvatel 8 416 a roku 1826 vzrostl na 10 224. Zkoušený radní Leopold Richter v písemnosti z 24. srpna 1796 uvádí „...die Stadt Reichenberg nächst Prag im ganzen Böhmen die volkreichste...“ viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 863, karta 96. Liberec měl tehdy včetně Křtánova 7 337 domácích obyvatel (viz příloha č. 2).

34_LNĚNÍČKOVÁ, Lenka. *České země v době předbřeznové 1792–1848*, Praha 1999, s. 195.

35_SOMMER, Johan Gottfried. *Das Königreich Böhmen. Bunzlauer Kreis*, Prag 1834, s. 293–299, jehož údaje vycházejí z Eichlerovy topografické sbírky z let 1825–1832.

zabývala jedna z největších továren toho druhu v celé Evropě – továrna Johanna Liebiega, ve které byl v roce 1838 zaveden parní stroj. V roce 1849 nechal J. Liebieg vybudovat velkou mechanickou tkalcovnu (tzv. „Ameriku“), která byla největším vlnářským podnikem v monarchii a zřejmě i v Evropě.

Pro výrobu a zavádění strojů do továren zřídil v Liberci Angličan Edward Thomas se svým bratrem Jamesem v roce 1830 první samostatnou strojírenskou dílnu. Tato strojírna se zde však dlouho neudržela. Oba bratři odešli jinam a jejich podniky položily základy ke strojírenskému průmyslu v Čechách.³² Pro nedostatek ložiska uhlí a železných rud na Liberecku se však strojírenství v Liberci v 19. století ve větší míře nerozvinulo.

Liberecko bylo v první polovině 19. století nejprůmyslovější oblastí v Čechách a samotný Liberec byl považován po Vídni a Brnu za třetí průmyslově nejdůležitější město celé monarchie. Během dvacátých let 19. století zaznamenal rychlejší rozvoj výroby než Praha a stal se po ní do šedesátých let druhým nejlidnatějším městem v Čechách. S připočtením cizích osob a těch, kteří sem přicházeli z okolí pracovat do manufaktur a dílen, byl pravděpodobně na druhém místě již na konci 18. století.³³

Rozmach tovární výroby však přinesl zánik některých

tradičních textilních řemesel. Třicátá léta znamenala počátek konce postříhačského řemesla. Proměňovala se profesní skladba i sociální rozvrstvení obyvatel. Pokrytí základních potřeb obyvatel města zajišťovala velmi široká struktura řemeslné výroby a obchodníci. Cechovní reforma z roku 1826 umožnila masivní zakládání nových živností a byla i jedním z dalších momentů, které ovlivnily růst počtu obyvatel.³⁴ Podle údajů z dvacátých let 19. století bylo provozováno v Liberci patnáct policejně cechovních, třináct policejně necechovních, 36 komerčních (soukenické řemeslo zaměstnávalo 3 383 lidí) a osm svobodných řemesel. Rozmanité zboží nabízelo 311 obchodníků, z nichž 163 je nakupovalo zejména na trzích v Praze, Plzni, Vídni, Linci a jinde.³⁵

Město v první polovině 19. století velmi těžilo z hojně navštěvovaných trhů výročních, týdenních i trhů na dobytek a vlnu. V roce 1799 se uvádějí poplatky z řeznických krámů a z prodeje obecních pozemků na nová stavební místa, v roce 1800 ze třinácti prodejních lavic u radnice, roku 1805 z krámů v obecním domě, v roce 1810 z váhy, z rasovny a z dědičných pronájmů pozemků. V roce 1815 se pronajímal sklad vlny, který vznikl úpravou velké klenuté stáje pro vojenské koně, postavené v roce 1758 v obecní stodole. Židovskému obchodníkovi

J. Pohl, Staroměstské náměstí, část obrazu, před 1859, Severočeské muzeum Liberec, Sběrka obrazů

z Prahy byl pronajat sklad ve škole. V roce 1816 získal do pronájmu prostory v obecním domě c. k. celní úřad (k. k. Zoll-Legstattamt). V roce 1842 se zmiňují pronájmy z pozemků v zadní části města. Po propuknutí březnové revoluce v roce 1848 získalo město potřebné finance na stavební úpravy z nových tržních poplatků, vybíraných z obilí a luštěnin. Posílil se městský rozpočet a od 1. září se poplatky (tzv. Collimaut) rozšířily téměř na vše, co se do města přiváželo včetně placení mýtného z povozů projíždějících městem.³⁶

Během první poloviny 19. století se v Liberci vybudovaly základy průmyslové tovární výroby, která se začala prudce rozvíjet po roce 1850. Liberec se stal jedním z nejvýznamnějších průmyslových center monarchie s textilní výrobou. Projevilo se to v jeho správním vývoji i v samotné podobě města. Svědkem tohoto vzestupu města byla v letech 1838–1848 i jeho poslední vrchnost – hrabě Eduard Friedrich z Clam-Gallasu (1805–1891).

2. SPRÁVNÍ VÝVOJ LIBERCE OD ROKU 1622 DO ROKU 1850

Městská správa v předmagistrátním období v letech 1622–1791

Finanční hospodaření města je důležitou složkou v propojeném systému celkové správy města. Podívejme se, jak byla organizována a jak se vyvíjela vlastní městská správa v Liberci, která až do druhé poloviny 18. století v podstatě neztratila svou základní tradiční podobu jako v jiných poddanských městech.³⁷

Městskou radu, která se od konce 17. století nazývala také magistrátem, tvořili i nadále jako její dva představení purkmistr a městský rychtář a s nimi 10 konšelů. S povolením vrchnosti rozhodovala městská rada o hospodářských, správních i soudních záležitostech. Na ranních sezeních ji zaměstnávaly veškeré záležitosti městské obce, činila opatření pro zdraví, bezpečnost a dobro obyvatel. Její pravomoc byla však omezená, každé její důležité rozhodnutí se mohlo vykonat jen s vrchnostenským povolením. Ve své činnosti se rada řídila Koldínovými městskými právy, platnými do roku 1811, a vrchnostenskými instrukcemi a nařízeními. Volba

nové rady byla určena vrchností. Měla se konat každoročně navržením a hlasováním členů odstupující rady, obecních a cechovních starších, na základě něhož členy nové rady ustanovila vrchnost. V přítomnosti hejtmána nebo jiného zástupce vrchnosti pak proběhla vlastní obnova rady. Po ní následovalo předkládání počtů odstupujícího purkmistra, ve druhé polovině 18. století vedoucího obecních účtů. Nový purkmistr převzal městské a soudní pečetidlo a klíče od radnice. Nová rada pak přísahala vrchnosti plnění svých povinností.³⁸

Purkmistr zastupoval město navenek, předsedal radě, přijímal písemnosti a později podepisoval s radními písemná ustanovení a rozhodnutí. Spolu s obecními staršími vybíral obecní dávku, tzv. Pfarr- und Wächtergeld (viz výše). Měl nad vším dozor a osobní zodpovědnost za městské hospodářství a vedené účty, za které ručil svým majetkem. Za tímto účelem vedl purkmistrovské rejstříky. Purkmistři se měli střídát každoročně při obnovách městských rad, ke kterým však někdy docházelo nepravdělně a při nichž byli často ponecháváni ve svém úřadě a zůstávali v něm někdy i doživotně. Tím si lze vysvětlit jejich často dlouhá funkční období.

Na městském soudu byly za přítomnosti členů rady a s povolením hejtmána schvalovány nesporné záležitosti a zapisovány do městských knih. Nejdůležitější byl první soud v roce (Jahrding, Dreiding), kterého se účastnil hejtmán nebo osobně vrchnost. Rozhodovalo se na něm o sporných i nesporných záležitostech a byl také spojen s obnovou rady.

Městská rada vykonávala do roku 1765 i trestní právo a byla hrdelním soudem. Toho se kromě městského a později od poloviny 17. století i mladého rychtáře účastnili čtyři konšelé („Schöppen“). Rozsudky smrti byly vynášeny veřejně před radnicí, kde byla postavena soudní lavice a „Urteiltisch“. Potvrzovala je vrchnost, později apelační soud v Praze. Vynesené rozsudky smrti se vykonávaly na popravišti, které bylo v roce 1630 přeneseno na městské pastviny (od té doby zvané „Galgengrade“) do míst dnešních dolních kasáren a v roce 1789 zbořeno. Katem byl biřic, který měl v pronájmu rasovnu a současně zastával funkci pohodného. Menší přestupky proti veřejnému pořádku se trestaly připoutáním k pranýři. Ten stával od roku 1570 na Staroměstském náměstí, odkud byl nejspíše v roce 1633 přemístěn

³⁶_MELANOVÁ, Miloslava a kol., cit. v pozn. 3, s. 155. Podrobný soupis příjmových položek za období 9. 11. 1848 – 3. 12. 1849 viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 732, karton 4.

³⁷_K dějinám městské správy v Liberci viz Die Stadtverwaltung. In: *Heimatkunde des Kreises Reichenberg in Böhmen*, IV, LUG, Viktor (ed.), Reichenberg 1938–1940, s. 217–238; obdobím před rokem 1850 se zabývá i publikace Reichenberg in der Zeit Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900, Reichenberg 1902; nástin je podán také v úvodu inventáře viz RUDA, Vladimír a Miluše HORÁKOVÁ. Vývoj městské správy do roku 1850. In: AML-I. díl [1542–1850 [1899]. Inventář, Liberec 1972, s. XII–XVIII. K poddanským městům všeobecně srv. DĚDKOVÁ, Lidmila. Ochranná municipální města v Čechách (Studie o vývoji a postavení poddanských měst a jejich správy po Bílé hoře), *Sborník archivních prací* (dále jen SAP), 28, č. 2, 1978, s. 292–355; Poddanská města v systému patrimoniální správy. Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12. – 13. září 1995. Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí, 1996, ISBN – 80-901114-9-1.

³⁸_Příklad způsobu volby nového purkmistra po úmrtí předchozího z července 1731 srv. LUG, Viktor, cit. v pozn. 16; volba nové rady podle vrchnostenské instrukce v roce 1751 viz *Heimatkunde*, cit. v pozn. 37, s. 219.

³⁹_K dějinám soudní správy viz

Gerichtswesen. In: *Heimatkunde*, cit. v pozn. 37, s. 198–202 (tamtéž i k pranýři viz *Das Werden der Stadt*, s. 8); RUDA, Vladimír a Miluše HORÁKOVÁ, cit. v pozn. 37, s. XVIII–XXI.

40_K obecním starším viz LUG, Viktor, cit. v pozn. 16, s. 32–35.

41_LUG, Viktor, *Die ehemalige städtische Nachtwache*. MVHJL, 27, 1933, s. 31–35.

42_SOKA Liberec, AML – I, inv. č. 149, kniha 129 [fol. 177 v, 178 r].

43_LUG, Viktor, cit. v pozn. 16, s. 37.

44_BĚLINA, Pavel, *Česká města*

na náměstí v Novém městě. V roce 1719 byl odstraněn a nejprve uchováván ve věznici. Podle potřeby byl vystavován u radnice, kde pak setrval v letech 1721–1788.³⁹

Městský rychtář byl až do roku 1782 členem městské rady, i když se v seznamech po obnově rad uváděl jako představitel města spolu s purkmistrem zvlášť. Jako výkonný policejní orgán trestal ze své pravomoci menší přestupky – urážky, rouhání, zlořečení, v šencích a prodejních lavicích přezkušoval míry a váhy a rozsuzoval spory o menší dluhy. V době konání jarmarků zasahoval při výtržnostech, rvačkách, krádežích a sporech a provinišle osoby dával do městského vězení. Často vykonával současně také funkci výběrčího kontribucí. Až do roku 1765 řídil vlastní exekuci na popravišti. Pro svoji agendu vedl soudní protokoly. Před rokem 1650 dostal k ruce tzv. mladšího rychtáře, který spolupůsobil na městském a hrdelním soudě. Funkce městského i mladšího rychtáře zanikla v roce 1786.

Vedle těchto orgánů byl i nadále ustanovován sbor obecních starších pro správu městského hospodářství a jako prostředníků mezi městskou správou a obcí. Dbali na dodržování vrchnostenských nařízení i usnesení rady a vykonávali především dohlédací a kontrolní funkci. Při týdenních a výročních trzích dohlíželi na správné míry a váhy. Jejich úkolem bylo rovněž se dvěma radními oceňovat pozůstalosti zemřelých měšťanů a rozhodovat se dvěma radními spory o pozemky měšťanů. Každoročně po obnovení rady s ní společně obcházeli městské hranice a kontrolovali mezní kameny. V případě vojenského nebezpečí měli na císařský rozkaz naverbovat rekruty. Zastávali také funkci stavební policie. Kontrolovali stav ulic, mostů a později s podporou stavebního inspektora (viz dále) i nových staveb a přístaveb i komínů a urovnávali spory mezi stavebníky a jejich sousedy. Počet obecních starších se z počátečních dvou postupně zvyšoval a v roce 1780 dosáhl pěti členů.⁴⁰

Pro jednotlivé obory správy městského hospodářství a k výkonu zvláštních úkolů byli často z konšelů a obecních starších voleni zvláštní úředníci, kteří byli podřízeni městské radě a vedli samostatné dílčí účty. Jejich pojmenování i náplň činnosti se v průběhu doby měnily. Z nedostatku vhodných kandidátů i z úsporných důvodů docházelo také ke krátkodobému spojení dvou úřadů. Ze staršího období to byli dva správci radničního

sklípku, kteří od roku 1661 spravovali i palírnu. O městské louky, pozemky a pěstování obilí se staral hospodářský správce, většinou současně radní nebo obecní starší. S příjmy z trhů souvisel vážný, jehož funkce byla do roku 1784 spojena s městským písařstvím. Ve druhé polovině 18. století vznikla funkce vedoucího obecních účtů. V roce 1766 se uvádí sirotčí písař (účetní). Daně pro stát zajišťoval výběrčí daní, kterým býval rychtář nebo jeden z radních. Kontrola masa, chleba a pečiva a jejich cen byla svěřena taxátorům. Dohled nad městskou školou měli školní inspektori. Špitál a jeho majetek spravoval špitální dozorce.

Mezi městské zaměstnance patřil rúrmistr (vodák), který udržoval vodovod a kašny. Biřic měl v pronájmu rasovnu a byl zároveň pohodným a popravčím. Žalářník působil v městské věznici a později je uveden jako tržní dozorce. Nad městem bděli ponocní, jejichž počet narůstal.⁴¹ Dalšími zaměstnanci byli hrobník, zvoník, správce hodin a městský hudebník (1693). Ke konci 17. století zaměstnávalo město i lékaře a v roce 1704 se uvádí felčar. Po nějakou dobu se mezi ně počítali ve třicátých letech 18. století i kostelníci. Roku 1725 byl ustanoven tzv. žebrácký rychtář-fojt, aby dohlížel na peněžité milodary plynoucí do chudinské pokladny. Městský pastýř je zmiňován ještě v roce 1750 a v roce 1771 byl přijat stálý kominík (viz dále).

V roce 1709 se v účtech objevuje poprvé stavební písař, který vedl zřejmě stavební účty a jímž býval i mladý rychtář. Některé jeho povinnosti vyplývají ze sepsaného inventáře radnice z roku 1720 evidujícího i náčiní zapůjčované za poplatky ke stavbám a jiný obecní majetek (mj. hasicí stříkačku), nad nimiž měl dohled.⁴² Stavební správu obstarávali obecní starší (viz výše) a patrně od roku 1753 i stavební inspektor, kterým často býval jeden z radních. Ke služebnímu personálu patřili městští sluhové. Ke stávajícím třem byl v roce 1777 ustanoven čtvrtý sluha (Servus curiae), který bydlel na radnici a dohlížel na vězně.⁴³ Město přispívalo na další osoby spjaté s kostelem a školou – na faráře, kaplana, varhaníka a učitele, nebo je přímo platilo.

Od počátku druhé poloviny 18. století procházel tento správní systém postupnými změnami. Vznikaly nové úřední funkce, jejichž názvy se měnily a později docházelo i k jejich kumulaci. Městští funkcionáři měli

od roku 1749 pro zvýšení pocitu jejich odpovědnosti spolupodepisovat písemnosti.⁴⁴ Na základě královského reskriptu z roku 1754 došlo v Liberci vrchnostenským nařízením 1. července 1755 ke správní úpravě. Počet konšelů však nebyl snížen z dvanácti na osm, jak se dosud mylně uvádí, ale pouze první čtyři z nich se měli čtvrtletně střídát ve funkci purkmistra. První z nich byl současně obecní účetní. Ponechání dvanácti konšelů bylo odůvodněno tím, že se Liberec řadí mezi větší města. Podle této instrukce již neměl být městský rychtář součástí rady.⁴⁵ V roce 1760 skončilo čtvrtletní střídání purkmistrů a v čele správy stanul opět jen jeden z nich.

Od druhé poloviny 18. století současně zesílily snahy podřídit hospodaření municipálních měst státu, vyjmout je z pravomoci vrchnosti a zjednodušit jejich správu. Do této skupiny poddanských měst pod ochranou své vrchnosti patřil i Liberec. Stoupl zejména význam krajských úřadů, které ve městech dohlížely na dodržení vládních nařízení, na trhovou, cechovní a policejní správu a zejména na kontribuce. V rámci širší přestavby soudnictví byla tato města vyjímána ze soudní pravomoci vrchnosti a celý proces vyvrcholil v osmdesátých a počátkem devadesátých let 18. století zřizováním tzv. regulovaných magistrátů jakožto jednotných orgánů, zcela podřízených státní administrativě. Cílem bylo vytvořit městskou správu a soudnictví podle nových jednotných hledisek bez tradičních rozdílů mezi královskými a poddanskými městy. Měřítkem nové kategorizace se stala pouze jejich velikost a výše městských příjmů.

Dříve než došlo v Liberci ke vzniku regulovaného magistrátu, předcházely mu postupné přípravné kroky v městské správě. V lednu roku 1780 byla naposled zvolena městská rada, kterou tvořil purkmistr a jedenáct radních včetně městského rychtáře. Byla ustanovena nová funkce konskripčního vedoucího na vedení populační knihy pro sčítání obyvatel, k jejichž lepší evidenci se zavedla v roce 1771 popisná čísla domů.⁴⁶ Vrchnost si ustanovila aktuára, který se měl účastnit sezení rady.⁴⁷ Při renovaci rady v roce 1782 se snížil počet radních na osm a byl zahájen proces rozkladu starého magistrátu. Dalším vrchnostenským nařízením z 6. února 1784 klesl jejich počet při následné obnově rady 30. března na šest a tento způsob zůstal zachován až do zániku starého magistrátu v roce 1791. Nově se objevují dva

policejní dozorcí–komisaři, ohlašovatel daně (Steueransager) a spojená funkce stavebního a lesního dohláze. V roce 1785 je uváděn stavební ředitel (Baudirektor), stavební dohláze (Bauführer) byl potřebný jen při stavbě nových velkých budov. V roce 1786 jsou zmínováni již dva stavební dohláze. Dokládají stavební rozmach města a vývoj jeho stavební správy.⁴⁸

Jedním z významných dat ve správních dějinách města se stal 7. leden 1786, kdy Liberec získal rozhodnutím Vrchního apelačního soudu v Praze úplnou soudní pravomoc nezávislou na své vrchnosti. Vrchnost si však nadále ponechala kontrolu nad městským hospodařením a schvalování voleb rady.⁴⁹ Již dříve v roce 1785 přispěl k omezení moci pozemkové vrchnosti vznik katastrální obce Liberec jako nové administrativní jednotky pro daňové účely s nově vymezenými hranicemi včetně vrchnostenského území.

O potřebě zřídit regulované magistráty v municipálních městech rozhodlo České zemské gubernium na základě dvorského dekretu z 21. srpna 1788, a dokonce již o několik měsíců dříve 20. prosince 1787 uložilo krajským úřadům, aby vyšetřily obecní hospodaření těchto měst pro jejich zařazení do tříd s neurčitým počtem magistrátních úředníků.⁵⁰ V květnu 1789 bylo povoleno rozdělit Liberec na čtyři čtvrti, v nichž byly nově přechíslovány domy. Vyžádal si to narůstající počet domů, zavedení sběrny poštovních zásilek a nové organizace chudinské péče (1785).⁵²

Na základě policejního patentu přibyli v prosinci 1789 ke dvěma policejním komisařům–dohláze dalším dva, takže na každého z nich připadla jedna čtvrť. Dne 21. prosince 1790 vyšel dvorský dekret o reorganizaci městské správy v Liberci, k níž došlo až následujícího roku.

Městská kancelář a její písemnosti v letech 1622–1791

S městskou správou a činností městských orgánů je úzce spojena produkce úředních písemností. Tyto úkoly plnil nejdůležitější městský úředník – městský písař, pod jehož vedením se dále rozvíjela a organizačně budovala městská kancelář. Písemně vyřizoval veškerou korespondenci, zasedal s radními na schůzích a zazna-

v 18. století a osvícenecké reformy, Praha 1985, s. 57.

45_Vrchnostenská instrukce z roku 1755 viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 860, karton 89.

46_HOFFMANN, Anton. *Geschichte der alten Häuser auf der Nordseite des Alten Platzes in Reichenberg*, Reichenberg 1888, s. 244–245.

47_LUG, Viktor, Reichenberg und seine Grundherrschaft. *MVHJ* 30, 1936, s. 62–64.

48_HOFFMANN, Anton, cit. v pozn. 46, s. 244–245. O stavu městské správy a platu úředníků nám podávají cenné údaje tabele ze 13. ledna 1784 a 13. února 1786 sepsané pro krajský úřad v Mladé Boleslavi viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 860, karton 89.

49_SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 863, karton 96.

50_O sporech s vrchností v době působení purkmistra Josefa Neuhäusera (1784–1790) viz HOFFMANN, Anton, cit. v pozn. 46, s. 248; LUG, Viktor, cit. v pozn. 47, s. 63–64.

51_RIEGER, Bohuslav. Krajské zřízení v Čechách, II. Ústrojí správy krajské v l. 1740–1792, Praha 1893, s. 444n. Cenné údaje podávají dva koncepty vyhotovené 28. července a 6. srpna 1787 na základě guberniálních nařízení ohledně městských příjmů viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 863, karton 96.

52_Město bylo již 3. března 1786 rozděleno z hlediska organizace hašení a požární prevence na šest čtvrtí, nad nimiž měli dohled čtyři obecní starší a dva policejní komisaři viz LUG, Viktor, *Das Feuerlöschwesen in Reichenberg vor der Gründung der Freiwilligen Feuerwehr*. *MVHJ* 26, 1932, s. 172.

53_K městskému písaři a kanceláři v předmagistrátním období srv. SPÁČIL, Vladimír, *Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786*, Olomouc 2001, s. 15–93. ISBN: 80-238-7758-5.

54_+ HÜBNER, Ludwig, cit. v pozn. 2. *MVHJ*, 21, 1927, s. 83; Schulwesen. In: *Heimatkunde*, cit. v pozn. č. 37, s. 82. K libereckým písařům viz SOKA Liberec, Ludwig Hübner, vlastivědný pracovník, Liberec, inv. č. 14, karton 4.

55_K písaři E. I. Sommerovi viz + HÜBNER, Ludwig, cit. v pozn. 2. *MVHJ*, 21, 1927 s. 59 a HOFFMANN, Anton, cit. v pozn. 46, s. 180–184.

56_Dva městští písaři se uvádějí 20. července 1695 viz HÜTTER, Theodor, Das alte Reichenberger Rathaus und seine Urkunde. In: *Deutsche Volkszeitung* VIII, č. 195, 17. 7. 1892, s. 3 (není zde uveden Johann Ulrich Tugemann). V roce 1719 se dokonce bez konkrétních jmen zmiňují tři písaři: vrchní písař (Oberstadtschreiber), městský písař (Stadtschreiber) a podpisař (Unterstadtschreiber) viz SOKA Liberec, AML – I, inv. č. 49, kniha 28. Při obnově rady z 20. února 1720 se však uvádí jen vrchní písař a podpisař (AML – I, inv. č. 149, kniha 129, fol. 167).

57_J. U. Tugemann byl městským písařem v letech 1706–1721, od roku 1713 do roku 1732 městským rychtářem a vrchním městským písařem (v letech 1721–1732 jen titulárním). Zmínka o něm je v zápisu „In rei memoriam“ z roku 1739 v městské knize viz SOKA Liberec, AML – I, inv. č. 149, kniha 129, fol. 295. Viz též Ein Reichenberger Stadtschreiber des 18. Jahrhunderts. In: KÖNIG-BEYER, eds. *Mitteilungen der Familie Tugemann*, Reichenberg 1931, s. 12–13.

58_Podle císařského reskriptu z 29. května 1751 se měl syndik vykazovat titulem zkoušeného právníka, viz LHOTÁK, Jan, K vývoji městské správy v Sušici od nejstarších dob do 1850. *Minulostí západočeského kraje*, 43, 2008, s. 75. V roce 1755 se pro syndika zavedly povinné právnické zkoušky viz BĚLINA, Pavel, cit. v pozn. 44, s. 56.

59_BÍLKOVÁ, L., CHOCHOLOUSKOVÁ, H., M. MELANOVÁ a J. MOHR. *Liberecká radnice*, Liberec 1993, ISBN 80-85194-77-5-62-005-93, s. 12–17.

menával soudní jednání a usnesení rady, vedl městské knihy, řídil činnost v městské kanceláři a pečoval o veškeré městské písemnosti. Při obnovách rad setrval ve své funkci a představoval tak kontinuitu v jednáních rady. Musel znát příslušné městské právo a jím uvádět do souladu rozhodnutí rady. Byl jejím rádcem v právních, diplomatických i politických záležitostech. Ručil za správnost zápisů v městských knihách i ve všech vyhotovených písemnostech. Do knihovních záznamů připojoval na památku i sdělení důležitých současných událostí („Pro memoriam“).⁵³

V Liberci byl písařem městské rady a soudu a do roku 1765 i tzv. krevním písařem. Po ustanovení třetího učitele v roce 1651 již nebyl písař současně učitelem.⁵⁴ Zastával však i nadále funkci vážného a vedl až do roku 1784 vážní protokoly. Pokud nebyl vhodný kandidát, docházelo rovněž ke kumulaci úřadu písaře s jinou funkcí. Jeho schopnosti a znalosti byly takové, že byl volen i do městské rady. Městský písař Mgr. Elias Ignatz Sommer zastával od května 1651 do ledna 1652 prozatímně úřad purkmistra a Georg Aigen byl v letech 1666 – 1668 kontribučním výběřčím.⁵⁵ V průběhu doby se k němu zjednávaly výpomocné síly, podpisaři, kteří jsou v liberecké městské kanceláři doloženi jen přechodně od konce 17. do dvacátých let 18. století.⁵⁶

Růst agendy a stupňující se požadavky na činnost městského písaře vyžadovaly, aby byl osobou zběhlou v různých úředních a zejména právnických zvyklostech. Postupně se zvyšovaly nároky na jeho právní vzdělání. Radikálnější změnu ve správě Liberce znamenalo nastoupení takto vzdělaného úředníka, syndika. I když se tak nazývá městský písař Johann Ullrich Tugemann už v roce 1709, nejednalo se ještě o zkoušeného právníka.⁵⁷ V padesátých letech 18. století měli písaři-syndikové složit předepsané povinné zkoušky.⁵⁸ Vliv písaře vzrostl zvláště v posledních letech starého magistrátu, kdy měl hlavní slovo při vyřizování soudních, politických i hospodářských záležitostí. V letech 1772–1791 byl patrně prvním zkoušeným syndikem Leopold Richter (1745–1812), který později zastupoval městskou obec ve sporu s vrchností (viz výše).

Městský písař sídlil v kanceláři na radnici, která sloužila k výkonu městské správy a soudu i k uchovávání písemností. Nacházely se v ní i městská váha, solnice, pивní a vinný šenk, masné a pekařské krámy, od přelomu 17. a 18. století vězení pro měšťany, obydlí a prostory pro městské zaměstnance (noční hlídači, radní sluha). Na půdě radnice se skladovalo seno a prostor v zadní části radnice se využíval do 19. století pro skladování obilí.

V prvním patře byl velký radní sál, ve kterém probíhala zasedání rady a v němž se odehrávaly všechny významné společenské události. K uložení privilegií a starých písemností sloužila místnost („archiv“), od roku 1604 zabezpečená železnými dveřmi.⁵⁹ V roce 1645 radnici vydrancovali Švédové a pravděpodobně došlo ke ztrátě písemností. O vybavení radničního sálu a jiného na radnici se nacházejícího movitého majetku se dochovala zajímavá zpráva z roku 1720. Uvnitř sálu byla nová kamna, radní stůl potažený modrým sukem, modře natřené židle s opěradly, malý ocelový zvoneček k předvolávání stran, malý hnědý stůl a dveře se zámkem, jimiž se vstupovalo do místnosti k uchovávání měř a váhy („ächtkommer“). Vedle dveří visely v životní velikosti portréty Redernů, nejvyššího purkrabího hraběte Martinice a Gallasů. Uprostřed sálu stály mosazné svícny, šest tabulek a skříň u zdi se zámkem. Železnými dveřmi se ze sálu vcházelo do radní kanceláře, ve které se nacházely truhly k uchovávání pečidel a starých dokumentů. Nad

dveřmi do radní kanceláře se ještě nalézal portrét již zesnulého hraběte Jana Václava z Gallasu.⁶⁰ Mezi lety 1720 a 1775 byla zřejmě radní síň rozdělena na malý a velký zasedací sál, mezi nimiž bylo tzv. „Tanzlaube“, prostor pro taneční a jiné kulturní akce. Během doby docházelo v radnici k dalším vnitřním úpravám a nárůst zvláště aktového materiálu si vyžádal rozšíření prostoru pro jejich přehledné uložení (viz dále).

O způsobu vedení písemné agendy v liberecké městské kanceláři vypovídá zpráva ze 13. února 1786 sepsaná pro Krajský úřad v Mladé Boleslavi. Vyplyvá z ní, že starý magistrát i po nabytí soudní pravomoci úřadoval nadále starým, tradičním způsobem a neřídil se soudní instrukcí z 9. září 1785 pro jednání municipálních měst. Syndik obstarával v záležitostech rady celou úřední korespondenci, vyhotovoval zprávy, vedl městské knihy a radní protokoly a vypracovával soudní rozhodnutí. Vzhledem k tomu, že ani jeden ze čtyř městských sluhů nebyl způsobilý ke psaní, povolila rada v roce 1784 najmout výpomocně placeného měšťana k opisování patentů a různých tabel.⁶¹

Jak vypadalo vyřizování spisů? Došlé písemnosti, které se měly při radním sezení projednávat, napsal syndik na zvláštní list (Tagzettel) s jejich stručným obsahem a opatřil pořadovými čísly. Veden byl i zvláštní protokol pro denní zasedání rady (Tagsatzprotokoll) se seznamem spisů. Pro došlé a vyřízené spisy plnily funkci podacích protokolů. V sezení rady si zapisoval průběh jednání zřejmě do knihy konceptů. Podle nich vyhotovoval čistopisy a obsah a vyřízení záležitostí opsal načisto do radního protokolu. Odeslání každého spisu se zaznamenalo do radního manuálu, do něhož se zapisovalo v chronologickém pořadí vše, co se vyřizovalo v městské kanceláři. Plnily funkci podacího protokolu pro odeslané písemnosti. Kromě nich se používaly i notuláře, do nichž se zaznamenávaly důležité písemnosti městem přijaté a vydávané. Nejspíše po skončení úředního období každého purkmistra zakládal syndik vyřízená akta, rozdělená do fasciкул, do registratury. S povinností městského písaře připravovat podklady pro jednání rady a čerpat ze starších písemností souvisela jeho péče o vyřízené písemnosti, tj. o registraturu a archiv. Aby mohl potřebné písemnosti nalézt, musely být nějakým způsobem uloženy a uspořádány. Zvolené

řešení se v jednotlivých městech odlišovalo a záviselo na zkušenostech písaře a na potřebách městské rady. Od sedmdesátých let 18. století se objevují na zadní straně spisů čísla nebo písmena, prezentační datum a stručný regest a jsou napsána i na priorované starší spisy. Až do roku 1791 v liberecké kanceláři převládaly nejspíše účelově vytvářené skupiny spisů řazené podle věcných, místních a osobních hledisek nebo jen číselně či písmeny označené chronologické řady rovnané do fasciкул. Obdobně jako v jiných městech se písemnosti ukládaly do různých truhel, skříní a skříněk. S narůstajícím množstvím spisů se v 18. století začaly více používat různé police a regály a současně s tím bylo nutno zvětšit prostor pro přehledné uložení písemností. Některé knihy a spisy se po dobu úřední potřeby patrně ponechávaly přímo v kanceláři. Teprve v roce 1791 byl dosavadní systém manipulace ukončen a zásadní reorganizací celého úřadu zaveden nový spisový plán.⁶²

Města potřebovala k plnění svých právních, správních a ekonomických funkcí evidenční pomůcky. Vedle městských knih pojišťujících práva jednotlivců a práva města jako celku si vedlo účetní evidenci.⁶³ Z velkého množství rozptýlených údajů v městských účtech a jejich srovnáním s dochovanými knihami si můžeme udělat alespoň částečnou představu o používaných úředních knihách včetně jejich deperdit. Po roce 1622 se pokračovalo v zápisech v majetkoprávních knihách nesporné agendy, ze kterých se v průběhu doby podle obsahu vyčleňovaly samostatné řady knih. Některé z nich byly vázány až po popsání složek, případně se nechávaly převázat nebo se nakupovaly předem svázané. Z údajů od konce 17. až do poloviny 18. století vyplývá, že se knihvazačské práce objednávaly v Žitavě, ve Frýdlantu, v Hanychově nebo u domácích řemeslníků. Z knih nesporného soudnictví jsou dochovány do roku 1791 v souvislé řadě od roku 1605 knihy trhové, dále knihy dědických a pozůstalostních záležitostí z let 1671–1782 (s mezerami 1723–1741, 1765–1768), knihy obligací od roku 1774, kniha zástav od roku 1776 a knihy zvodů od roku 1773. Pro výkon soudní správy se dochovala kniha smolná (1585–1683) a soudní protokoly od roku 1642 (s mezerami 1695–1699). Se sirotčími záležitostmi souvisely každoročně sepisované knihy stavění sirotků (Waisen)gestellungsregister), z nichž se poz-

60_Inventář sepsaný 5. dubna 1720 viz SOkA Liberec, AML – I., inv. č. 149, kniha 129 [fol. 175 v–177 r].

61_Pramen cit. v pozn. 48.

62_K úřední činnosti předmagistrátní kanceláře viz POLÁK, Stanislav. Vyřizování spisu v městské kanceláři v Příbrami před regulací a po ní. *Archivní časopis*, 16, č. 1, 1966, s. 26–29.

63_WASKA, Karel. Knihy předmagistrátního období v registraturách malých měst na příkladu Úterý. In: *Inter laurum et olivam. Sborník k životnímu jubileu prof. PhDr. Marie Bláhové, Dr.Sc.*, edd. Douša, Jiří a Ivana Ebelová, Praha 2007 [= *Acta universitatis Carolinae – Philosophica et historica* 2002/1-2, Z pomocných věd historických XVI, s. 113–121. ISSN 0567-8293.

64_SOkA Liberec, AML – I., inv. č. 860, karton 90; inv.č. 1351, karton 918. Zlomky manuálů jsou rozptýleny mezi aktovým materiálem.

ději vyvinula evidence všech poddaných ve městě, která probíhala na radnici a je písemně doložena od roku 1698. Je zastoupena knihami hlavními (Haupt oder Gestellungsbuch) 1765–1781 (mezery 1766, 1768, 1770, 1777–1780). Sirotčí majetek se od roku 1699 evidoval ve speciálních sirotčích rejstřících (s mezerami 1762–1782). Sezení rad se začalo od roku 1700 zapisovat do samostatných radních protokolů (dochovány s mezerami 1734–1769, 1786). Radní manuály zavedl syndik L. Richter a zachovaly se v souvislé řadě od roku 1772. Z roku 1783 pochází „Protocoll manuale der Stadt Reichenberg“ a z let 1782–1783 kniha konceptů (Liber conceptum).⁶⁴ Do zvláštních knih se opisovaly různé instrukce a nařízení nadřízených orgánů, kterými se měly městská rada a celá městská obec řídit. Jde o knihy vrchnostenských nařízení z let 1740–1784 (pro léta 1765–1778 se nachází kniha v nezpracované části AML – I), knihy patentů a nařízení zemských a krajských úřadů od roku 1754, knihy nařízení a apelací (apelačního soudu) od roku 1785, poznámky

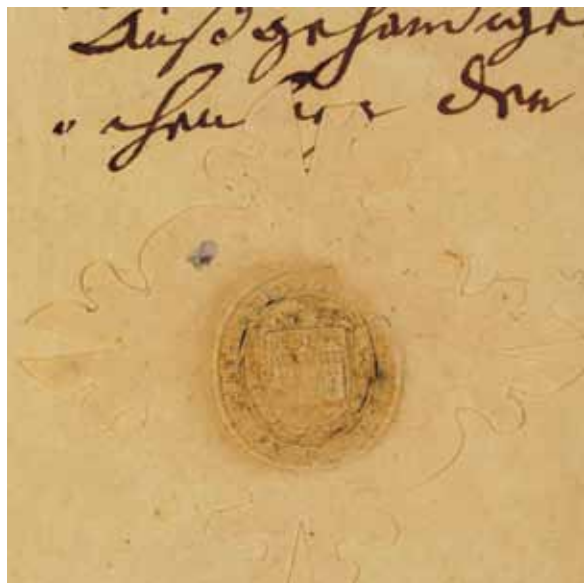
o zprávách zasílaných krajskému úřadu 1781–1793, oběžníky a vyhlášky (od r. 1782), knihu misivů apelačního soudu z let 1771–1789. Hojně dochovaným typem účetních písemností jsou purkmistrovské rejstříky (knihy městských počtů) a pro různá odvětví městského hospodářství vedené pomocné účetní knihy a dílčí účty. K nim patří například kostelní účty, špitální účty, účty pro výběr dávky na faráře a noční hlídače (Pfarr- und Wächtergeld), sklepní rejstříky, vážní protokoly aj. (bývají také vevázány do purkmistrovských rejstříků). K daňovým záležitostem je dochován soupis obyvatel s jejich pozemkovým majetkem z roku 1652 pro vyměření nové berně pro berní rulu, rustikální fase z roku 1713, elaborát z roku 1746 pro tereziánský katastr, vyhlášený k roku 1748, elaborát tereziánského katastru z roku 1748 s údaji z vizitace z roku 1722, revizitace katastru z roku 1748, provedená v Liberci v roce 1751 a přiznávací kniha pro josefínský katastr 1785 (opis 1788).⁶⁵ Kontribuční rejstříky jsou vevázány v knihách městských počtů.

Nejstarší dochovaná liberecká pečeť vyhotovená pečetidlem z roku 1578 na písemnosti z roku 1606, SOkA Liberec, AML – I.

Přítušnější pečeť vyhotovená typářem z roku 1635 na písemnosti z roku 1645, SOkA Liberec, AML – I.

Přitištěná pečeť vyhotovená typářem z roku 1618 na písemnosti z 18. století, SOKA Liberec, AML – I.

Přitištěná pečeť vyhotovená typářem z roku 1618 na písemnosti z 18. století, SOKA Liberec, AML – I.

Přitištěná pečeť vyhotovená typářem z roku 1635 na písemnosti z 18. století 1645, SOKA Liberec, AML – I.

Přitištěná pečeť vyhotovená typářem z roku 1618 na písemnosti z 18. století, SOKA Liberec, AML – I.

Pohled na město Liberec z jihu na tovaryšském listu, mědirytina, před 1814, SOKA Beroun, Cech soukeníků, Žebrák

Vedle úředních knih byly nezbytnou součástí vybavení kanceláře různé kancelářské potřeby a pomůcky. V kanceláři se používal papír různé kvality. Z mezerovitých účtů je doložen pro období konce 17. a první poloviny 18. století nákup papíru z papírny v Rádle (1690–1750), z Hamrů u České Lípy (1719–1734), Vrchlabí (1736–1751), Žitavy (1701–1751), Frýdlantu (1708, 1754) a nákup v Praze (1750).

Důležitou funkci plnily v kanceláři městské typáře, které se však nedochovaly. Lze proto alespoň srovnat přitisknuté pečeti rozptýlené v archivním souboru AML

– I. s publikovanými překreslenými otisky z jiných zdrojů. Podle uvedeného roku v nápisu znakové pečeti pocházelo malé pečetidlo s opisem „SIGILLVM. CIVITATIS. REICHENBERGENSIS“ z roku 1618 a později se ho znova užívalo ve druhé polovině 18. století. Nová dvojice typářů byla podle nápisu zhotovena v roce 1635 a vrátila se k původnímu opisu „SIGILLVM. OPIDDI. REICHENBERGENSIS“. V témže roce bylo vyrobeno i samostatné pečetidlo soudní s opisem SIGILLVM. DERR. GERICHTE. ZV REICHENBERG. Od čtyřicátých let 18. století město začalo svémocně bez formálního schválení panovníka pečeti červeným lakem.⁶⁶

Nezbytnými kancelářskými potřebami byly kalendáře, doložené v účtech v roce 1656, a zejména právní knihy. Z nich se uvádí v roce 1670 nákup exempláře „Thesaur(us) juris“, v roce 1709 pořízení trestního zákoníku Josefa I. „Neue Halsgerichtsordnung“ (1707), v roce 1755 „Königliche verneuerte Landesordnung samt Declaration und Novelle in Materia“ a Sbírka zákonů a nařízení Josefa II. z let 1780–1790.

Z uvedeného vidíme, do jaké složitosti se postupně od roku 1622 rozrostla městská správa v Liberci a jakou širokou škálu úředních knih a pomůcek její kancelář používala ke své činnosti před reformou v roce 1791.

65_SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 87, kniha 66 [soupis obyvatel 1652]; karton 910 [rustikální fasce 1713]; inv. č. 953, karton 150 [elaborát 1746]; elaborát z roku 1748 - viz cit. v pozn. 21; revizitace z roku 1751 - viz cit. v pozn. 24; příznávací fase 1785 [opis 1788] viz inv. č. 668, kniha 667.

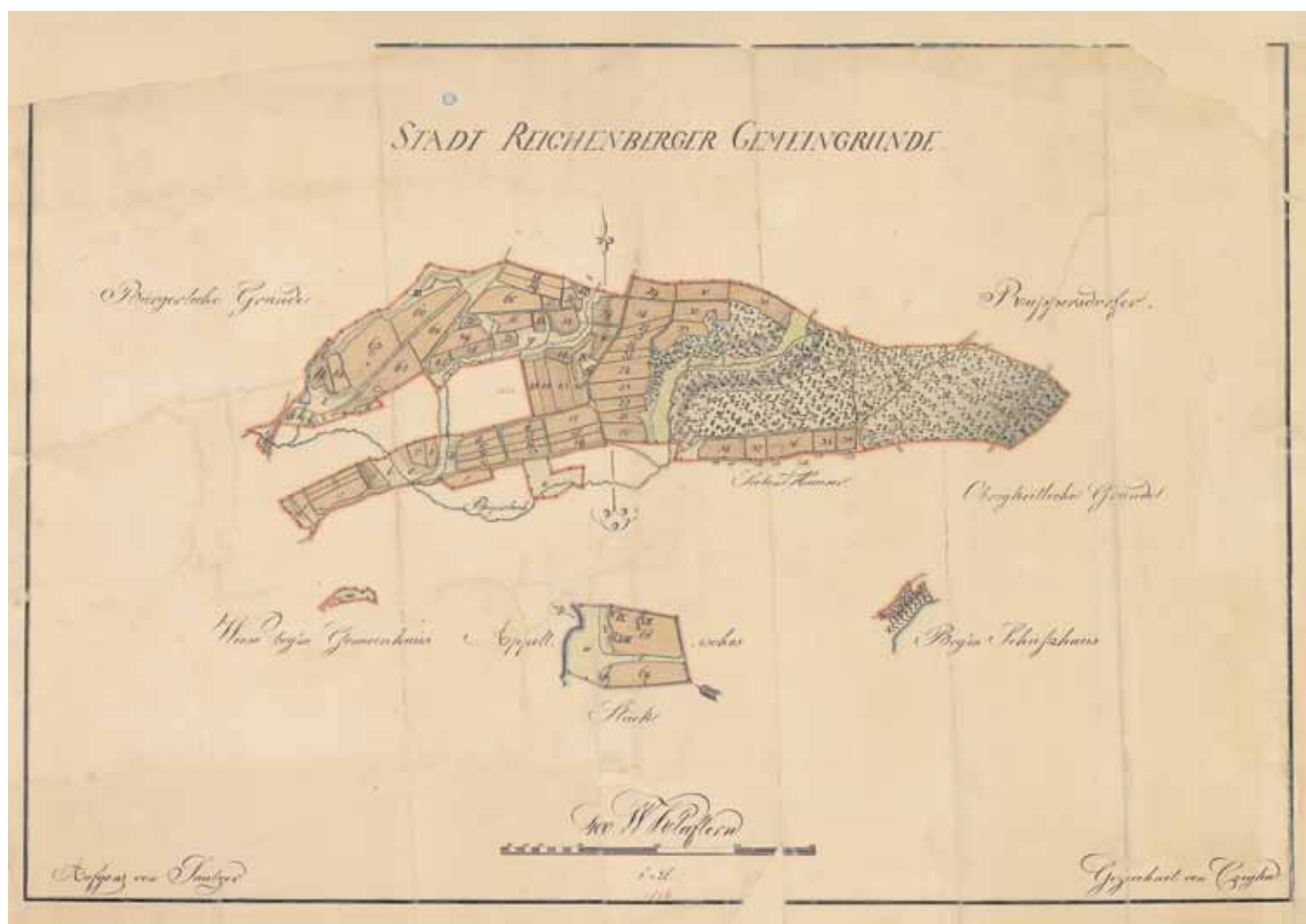
66_Ke staršímu sfragistickému materiálu Liberce viz BOCK, Jiří, Hospodářské poměry, cit. v pozn. 1, s. 39–40, 48–49. K nim je nutno doplnit dosud nejstarší dochovanou přitisknutou městskou pečeť Liberce na písemnosti z roku 1607 pocházející z typáře z roku 1578 s opisem „SIGILLVM. OPIDDI. REICHENBERGENSIS“ [viz AML – I, inv. č. 24, kniha 3, fol. 37r; AML – I, inv. č. 29, kniha 8, fol. 151v]. K otiskům libereckých pečeti viz LIŠKA, Karel, Sbírká komunálních znaků, pečeti a razítek. III/2. Znaky, pečeti a razítka českých měst a městeček. J-M, Brno 2013, s. 136–137, pečeti č. 1, 6 a 7 [u obou posledních má být správně rok 1635] a č. 8 [1618]. ISBN 978-80-87542-08-8. K otisku soudní pečeti z roku 1635 v Eichlerově sbírce - viz vložený CD-rom v publikaci WOITSCHOVÁ, Klára. Otisky pečeti. Pečeti Eichlerovy sbírky. Praha: Národní muzeum, 2013. ISBN 978-80-7036-394-2, obsahující digitální obrazy pečeti [zde katalogové číslo 8108–8113]. V literatuře se sice uvádějí dva nové typáře z roku 1711 [cit. v pozn. č. 2, MVHJ, 1928, s. 105], jejichž otisky nejsou známy a ani v městských účtech jsem údaj o nich nenašel.

Správa Liberce v době regulovaného magistrátu v letech 1791–1850

Součástí širší přestavby justičního aparátu se stala tzv. josefínská regulace městských magistrátů, jejíž součástí bylo i zjednodušení městské správy municipálních měst. Politickou a zejména soudní správu měli vykonávat především právnicky vzdělaní tzv. zkoušení radové. Ve svém důsledku znamenala reforma další důležitý mezník v dějinách organizace liberecké městské správy a její kancelářské a spisové činnosti.⁶⁷ Zásady této změny stanovily

zejména dvorské dekrety z 19. prosince 1785 a 21. srpna 1788, které zdůraznily potřebu zřídit regulované magistráty v municipálních městech (viz výše). Dvorský dekret z 21. prosince 1790 určil Liberec v Boleslavském kraji za město, kde dojde k regulaci magistrátu čili systemizaci radních míst a jejich přímému podřízení státní pravomoci. Měšťanstvo nejprve zvolilo 1. února 1791 v přítomnosti vrchnostenských úředníků dvanáctičlenný výbor. Po jeho schválení zemským guberniem přikročil výbor 10. března 1791 k volbě regulovaného magistrátu, který byl následně 31. března potvrzen a slavnostně uve-

⁶⁷_K problematice regulovaných magistrátů, organizace jejich správy a kanceláře zejména DĚDKOVÁ, Ludmila. Organizace a písemnosti regulovaného magistrátu v Litomyšli. *SAP*, 13, č. 2, 1963, s. 205–240; WASKA, Karel, Regulace magistrátu v Domažlicích [Příspěvek k dějinám městské správy], Okresní archiv Domažlice. *Výroční zpráva*, 1982, s. 43–58; ČÁP, Jaroslav, Poznámky k organizaci regulovaného magistrátu v Náchodě. In: *Poddanská města*, cit. v pozn. 37, s. 133–162.

Situační plánec městských pozemků a lesů na východním konci města, 1816, SOkA Liberec, Sbírká map a plánů

Pohled na město z Monstrančního vrchu, podle předlohy A. Felgenhauera vyryl J. Berka, mědirytina, před 1810, SOKA Liberec, Cech zedníků a kameníků

68_HOFFMANN, Anton, cit. v pozn. 46, s. 248.

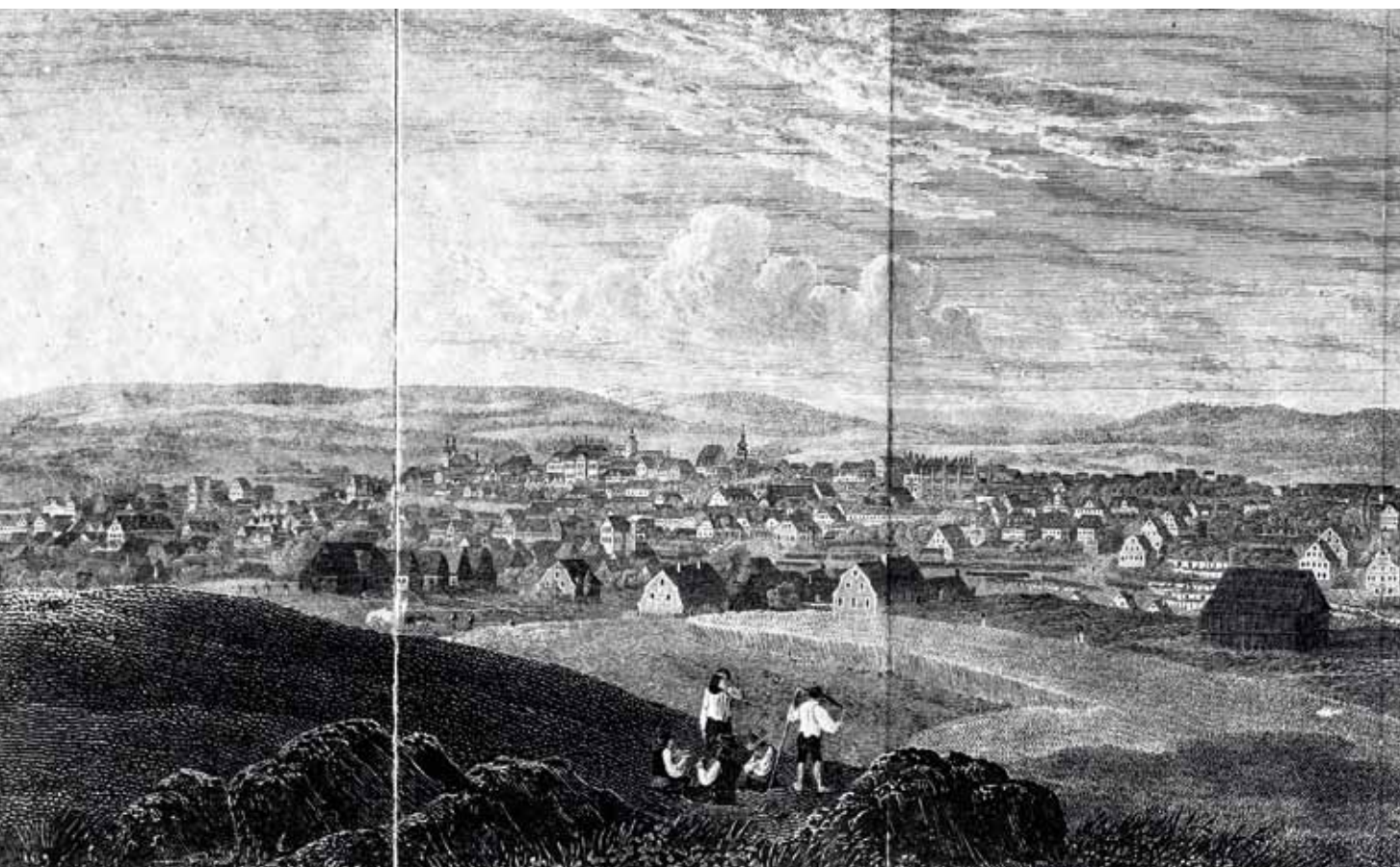
69_ŠOLLE, Václav. Civilní soudnictví předbřeznové v českých zemích. *SAP*, 10, 1960, č. 1, s. 115, 125–126; SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 863, karton 96.

70_O sporech města s vrchností a snaze se vykoupit z poddanství v roce 1791 srv. RESSEL, Anton Franz [ed.]. *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes*, 2. Band, Reichenberg 1903–1905, s. 60.

den 26. dubna 1791 do úřadu.⁶⁸ Tento okamžik se stal velmi významným mezníkem v dějinách Liberce, který definitivně odstranil po staletí udržovaný způsob městské správy. Liberec se stal jedním z 28 regulovaných mimopražských magistrátů první kategorie v Čechách, který vedle politické správy vykonával i delegovanou civilní správu soudní vztahující se i na nešlechtické osoby duchovního stavu příslušné jablonskému, frýdlantskému a semilskému vikariátu.⁶⁹ Zavedení regulovaného magistrátu znamenalo pro Liberec jisté zrovnoprávnění vůči své ochranné vrchnosti i ostatním institucím a úřadům. Přineslo změnu dosavadního způsobu úřadování, vytvořilo základy moderního městského úřadu a výrazně přispělo k oslabení vrchnostenského vlivu. Vrchnosti zůstal vyhrazen vrchní dohled nad hospodařením města kontrolou účtů a ve veřejně správních záležitostech. Měly se jí oznamovat všechny personální změny a vrchnost mohla přimět členy magistrátu k odstoupení ze svého místa, pokud by jej zastávali nedbale. To vedlo k různým třenicím, až zemské gubernium 8. března 1798 vydalo vlastní volební předpisy, podle nichž se měla volba nadále řídit. V roce 1802 se hrabě Kristián Filip z Clam-Gallasu domohl zachování vrchnostenských práv ohledně správy obecního majetku města jako svěřeného statku

ve prospěch obce. Vyhradil si zrušit všechna svévolná rozhodnutí magistrátu, pokud by byla v rozporu s instrukcí pro municipální města. Jedním z opatření k zachování svých dominikálních práv bylo v roce 1803 ustanovení justiciára u městského hospodářského úřadu.⁷⁰

V Liberci rozhodoval ve veřejně správních záležitostech pětičlenný sbor dvou placených zkoušených a dvou neplacených nezkoušených radních v čele s nezkoušeným purkmistrem. V systému soudní správy působil jako sborový soud, který byl neúplně organizovaný s pouze dvěma soudci-advokáty, byl tedy místním soudem první stolice s odvoláním k Vrchnímu apelačnímu soudu Praze. Regulace magistrátu znamenala nejen změnu skladby městského úřednictva, ale také nové vymezení agendy magistrátní rady a povinností úředníků, jež byly stanoveny jejím vedením. Systemizaci úřadu a jeho aparátu určovala instrukce z roku 1789. Vlastní obsah a náplň činnosti se členily na povšechnou agendu civilního soudnictví ve věcech sporných (soudní právní nároky a spory na movitý a nemovitý majetek a spory soukromých osob, např. vymáhání dluhů, spory o užívání pozemků, žaloby pro urážku cti) a nesporných (pozůstalostní agenda, poručenecké, sirotčí a opatrovnícké záležitosti, vklady do pozemkových knih a odhady

Pohled na město z jihovýchodu, autor předlohy G. Döbler, oceloryt, před 1829, SOKA Liberec, knihovna

nemovitostí). Veřejně správní působnost v užším slova smyslu zahrnovala bezpečnostně policejní záležitosti, předávání delikventů v těžkých policejních a kriminálních přestupcích Krajskému kriminálnímu soudu v Mladé Boleslavi a napomáhání při předběžném vyšetřování. V širším slova smyslu se jednalo o udělování měšťanského práva přistěhovalým osobám, vydávání osvědčení osobám, které se vystěhovaly z Liberce, povolení tovaryšům k vandru, udělování příslušného cechovního mistrovského práva a povolení ke zřizování svobodných živností (uznané vrchností v roce 1794), dále o projednávání sporů mezi cechy, povolení k zakládání výrobních manufaktur a obchodního podnikání, stavební povolení, pasové záležitosti, vedení vojenské konskripce, odvod branců, ubytování vojska a odvádění vojenských dávek, záležitosti školní, chudinské a poštovní.

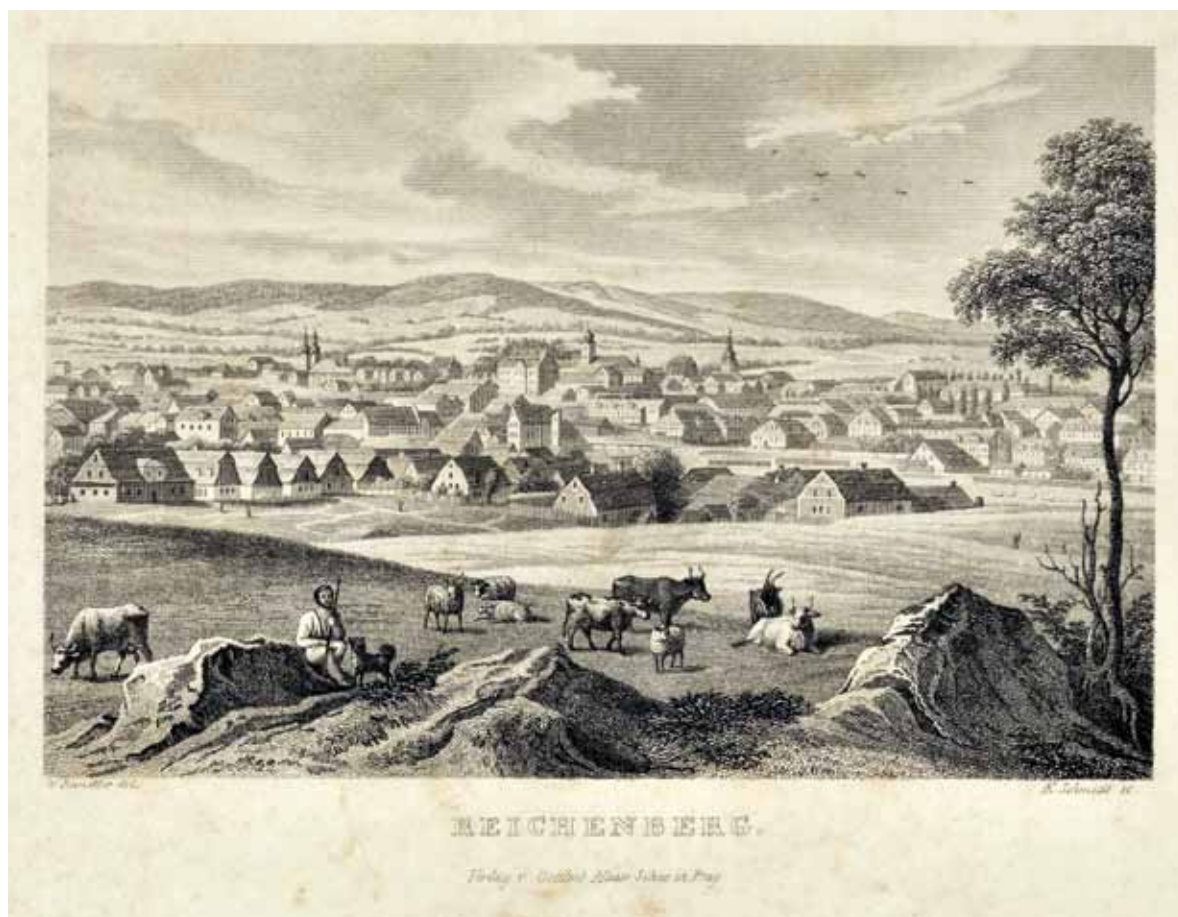
Zvláštní správní oblastí byla správa kanceláře, městské registratury a starého archivu, kterou zajišťoval patrně první kancelista pod dohledem zkušeného radního. Vlastní organizační činnosti byly personální záležitosti členů magistrátu. Projednávaly je a schvalovaly nadřízené úřady, tj. České zemské gubernium a Vrchní

apelační soud v Praze, a prostřednictvím krajského úřadu se dávaly na vědomí ochranné vrchnosti.

Hospodářská agenda představovala správu obecního movitého i nemovitého majetku. Účty městského hospodářství se předkládaly ochranné vrchnosti ke kontrole. Jeden ze zkušených radních předsedal hospodářské konferenci (reprezentaci), ke které patřili tři reprezentanti jako zástupci měšťanského výboru pouze s poradním hlasem a tvořili hospodářský úřad (Wirtschafts-anwalt). K nim lze přiřadit účetního vedoucího a další hospodářské zaměstnance (viz dále).

V čele magistrátu stál neplacený nezkoušený purkmistr.⁷¹ Pripadl mu úkol celkového vedení úřadu, předsedání schůzí rady, přehlížení radních protokolů, povolování výdajů z obecního důchodu a kontroly finanční správy města. Na samotné vyřizování písemné agendy měl jen dohlížecí a schvalovací podíl. Původně byl spolu s radními volen na čtyři léta, což se po jejich uplynutí postupně prodlužovalo na další čtyři léta. Dvorským dekretem z 22. srpna 1806 se prodlužování volebního období změnilo a purkmistr i radní měli zůstat doživotně. Od roku 1808 byli purkmistr a zkušení radní vybíráni

⁷¹ Od roku 1793 je však doložen jeho plat 100 zlatých z městského důchodu viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 863, karton 96.

Pohled na město z jihovýchodu, podle kresby W. Kandlera vyryl E. Schmidt, oceloryt, kol. 1850, SOKA Liberec, Sběrka Severočeské muzeum Liberec

72_Ressel, Anton Franz, cit. v pozn. 69, s. 61. Konkurzy se zpravidla uveřejňovaly v příloze „Amtsblatt zur Prager Zeitung“. K obsazení místa nového sekretáře viz výtisk z 12. dubna 1838 [SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 868, karton 100].

konkurzem a dosazování prostřednictvím krajského úřadu podle rozhodnutí zemského gubernia a apelačního soudu s doporučením vrchnostenského úřadu. Volby měšťanského výboru, tzv. volenců, které měšťané volili prostřednictvím cechů, se pak omezily jen na nezkušené radní a tři hospodářské reprezentanty s poradní pravomocí.

Organizace regulovaného magistrátu prošla v Liberci během své působnosti některými zásadními změnami a řadou personálních přesunů. Rostly požadavky na správu rychle rostoucího města, které se stalo ve dvacátých letech 19. století druhým nejlidnatějším městem v Čechách. V říjnu 1826 došlo k novému vymezení libereckých čtvrtí, které se stalo základem dnešních katastrálních území pro Liberec I–IV, a zavedlo se dodnes platné přechíslování domů.

Vláda určila 8. května 1829 se souhlasem nejvyššího soudního místa na návrh gubernia a apelačního soudu, že bude u libereckého magistrátu ustanoven zkušený purkmistr a sekretář, a 30. září 1830 byl vypsán konkurz na obě místa.⁷² Ještě v téže roce 1830 byla zavedena nová funkce zkušeného sekretáře, který byl zároveň

radním protokolistou. K důležité změně došlo v roce 1831, kdy byl magistrát nově regulován a vládou jmenován první zkušený purkmistr. Liberec se tak stal městem, které disponovalo plně regulovaným magistrátem s novým organizačním a platovým řádem. Purkmistrem byl jmenován Andreas Christoph Gindra (1831–1848), rodilý Čech ze Sušice. Ve čtyřicátých letech měl purkmistr na starosti referát ve vojenských a konskripčních záležitostech, první zkušený radní vyřizoval záležitosti školní, druhý zkušený radní měl na starost hospodářskou agendu a pomocný referent živnostenskou daň. Ostatní veřejně správní záležitosti byly rozděleny mezi všechny referenty. Pro regulovaný magistrát bylo předepsáno obsazení dalších úředníků a pomocných míst. Kromě kancelářského personálu (viz dále) zde působili úředníci s nižším služebním statusem, jejichž názvy se měnily a u nichž docházelo i ke spojování funkcí. Na veřejný pořádek dohlížel nejprve jeden policejní komisař a tři členové policejní hlídky. V roce 1791 se uvádějí jeden „Polizey-comissär“ a tři „Polizeydiener“, později opět čtyři policejní komisaři a dva denní a dva noční hlídači-strážníci (Tag- und Nachtwächter), kteří patrně

vykonávali i službu poslů.⁷³ Městské vězení podléhalo žalárníkovi (Gefangenwärter). Hospodářskými úředníky byli vedoucí účetní, kontribuční výběřčí, oznamovatel daní (Steueransager), lesní a stavební dohlížitel, stavební kontrolor a stavební inspektor. Patřily sem i pomocné síly – hrobník, pohodný, správce hodin, vodák a od roku 1807 již dva kominíci.⁷⁴ Z městských prostředků se platil i městský ranhojič (Stadtphysicus), který patrně jako „Todtenbeschauer“ prováděl povinné ohledání mrtvého, zavedené v roce 1770. Správní dozor nad vedením chudinských záležitostí vykonával „Armenaufseher“ (připomínaný v roce 1792), později od roku 1829 otcové chudých (Armenväter), jejichž funkce byly čestné.

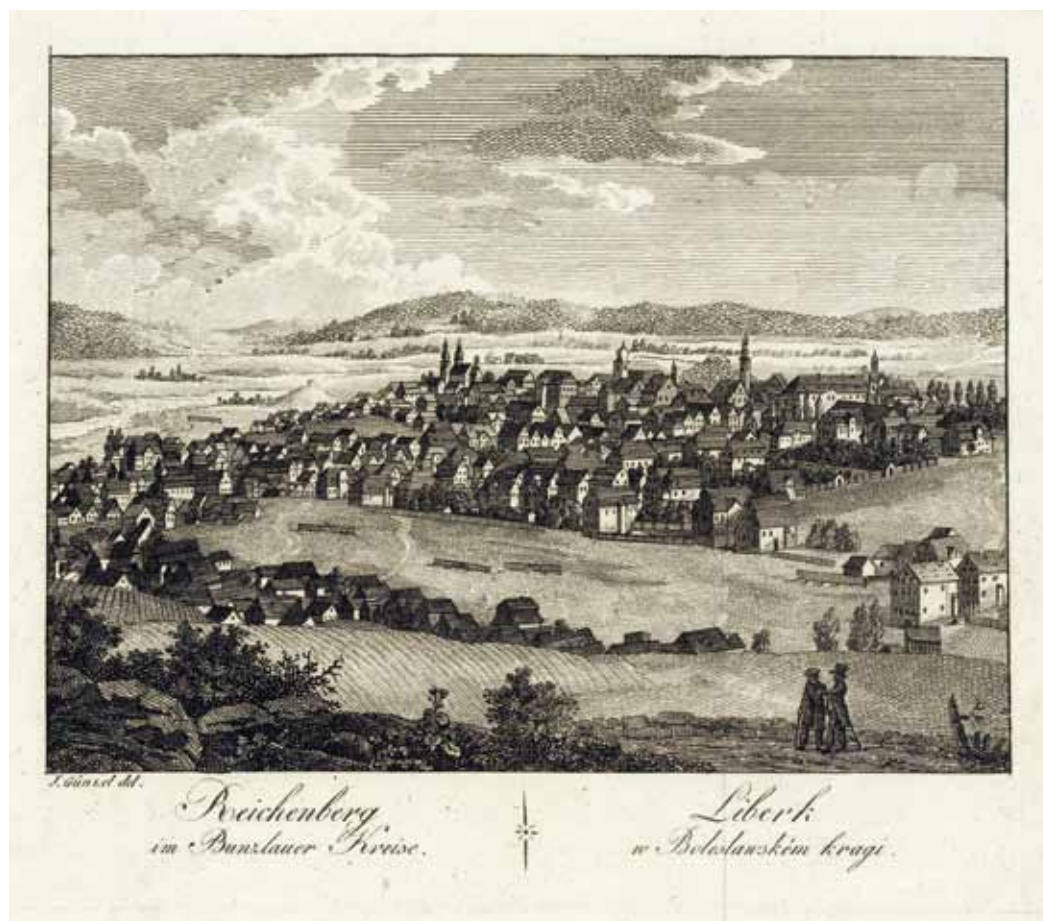
Zásadní obrat v dalším vývoji celé monarchie přivodily revoluční události v březnu 1848 a dotkly se také

zdejšího magistrátu.⁷⁵ Krátce předtím, 15. února 1848, zemřel zkoušený purkmistr A. Ch. Gindra a jeho místo obdržel guberniálním dekretem 4. března Ignaz Jenikowski, který se 26. března představil městské obci jako zastupující purkmistr. Magistrát nebyl připraven přijmout události jako vůdčí orgán a představitel měšťanstva. K dosažení rozhodujícího vlivu v městské správě byl v Liberci 3. dubna 1848 zvolen šestnáctičlenný měšťanský výbor. Měl být společně s třemi hospodářskými reprezentanty dozorčím orgánem městského hospodářství a postupně přebíral do své správy ve značném rozsahu obecní hospodářství, špitál a chudinské záležitosti. V průběhu této situace byl 7. září 1848 zrušen poddanský systém. Městská obec si z výboru zvolila prozatímní představenstvo v čele s provizorním přednostou a od září

⁷³_K organizaci policie ve městech s regulovaným magistrátem viz ŠOLLE, Václav, Trestní soudnictví v době předbřeznové v českých zemích. *SAP*, 12, 1962, s. 138–139.

⁷⁴_LUG, Viktor, cit v pozn. 52, s. 169.

⁷⁵_O situaci v Liberci v letech 1848–1851 viz MELANOVÁ, Miloslava a kol., cit. v pozn. 3, s. 152–165.

Pohled na město z jihu, vyryl J. Günzel, lept, kol. 1820, Národní archiv Praha, Benediktini – klášter Břevnov

J. Elsner, Svěcení praporu libereckých střelců na Novoměstském náměstí za jejich účast při potlačení nepokojů továrních zaměstnanců v roce 1844, Severočeské muzeum Liberec, Sbírka obrazů – střelecké štíty

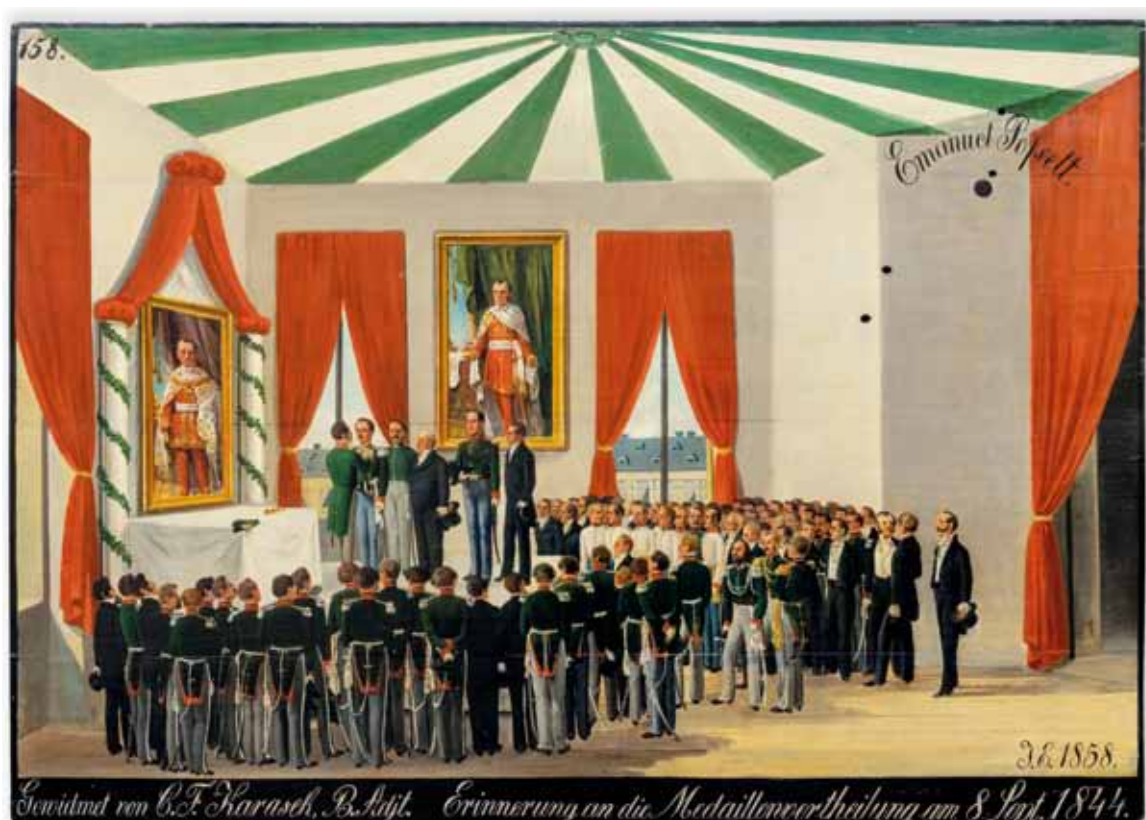
76_ Ze zasedání měšťanského výboru „Conferens des Bürgerausschusses“ se zachovaly od 30. března 1848 do 29. srpna 1848 zápisy na volných listech, vedené od 12. září 1848 do 7. března 1851 v protokolární formě a svázané v knihu „Sitzungsprotokolle des Stadtverordneten Collegiums und grossen Bürgerausschusses“ viz SOKA Liberec, AML – II., inv. č. 18, kniha 728. Kancelář si zavedla i podací protokol [1848–1850] viz AML – II., inv. č. 212, kniha 923. 77_ SOKA Liberec, AML – II., inv. č. 484, karton 1197. 78_ Jednací protokol magistrátu pro politické záležitosti byl v roce 1850 ukončen již 2. února [SOKA Liberec, AML – I., karton 903]. Na konci uzavřeného podacího protokolu pro soudní záležitosti je 2. června 1850 ještě podepsán I. Jenikowski [SOKA Liberec, AML – II., inv. č. 352, kniha 1063], zatímco na předávacím seznamu soudních spisů z let 1846–1850 odevzdaných městskému okresnímu soudu 3. června 1850 je již podpis Ludwiga Ehrlicha [SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 1843, karton 1188].

1848 začala úřadovat jeho kancelář v budově liberecké reálky v místnosti živnostenského spolku. Přechodně zde působilo druhé správní centrum v Liberci, které se obracelo na magistrát se stížnostmi a podněty na zlepšení správy a hospodaření města.⁷⁶

Shromáždění libereckých měšťanů 26. listopadu 1848 ustanovilo velký stočlenný výbor jako poradní sbor k existujícímu malému výboru a určilo okruh jejich působnosti.

Malý výbor se přejmenoval na městské zastupitelstvo (Stadtverordnete-Collegium) a byly mu shromážděním přiznány veškeré pravomoci městské rady.⁷⁷ Navenek reprezentoval město v nově nastolené politické situaci. Pozice zastupitelstva byla posílena vydáním ústavy 4. března 1849, čímž městská obec dosáhla práva nakládat s majetky a příjmy obce a městské zastupitelstvo mohlo ustanovovat kancelisty k obstarání potřebných prací. Magistrát pozbyl svého dřívějšího postavení a musel se přizpůsobit nové situaci. Prozatímní obecní zákon 17. března 1849 znamenal i definitivní vyvázání municipálních měst z pravomoci pozemkové vrchnosti.

Byl jednotným zákonem, ale některá významná města mohla požádat o udělení zvláštního obecního statutu. Než k tomu došlo, převzalo nejprve v únoru 1850 městské zastupitelstvo od magistrátu veřejně správní agendu. Po té se Liberec 7. dubna sloučil s Kristiánovem, který se stal jeho pátou čtvrtí včetně clam-gallasovského libereckého dvora. Po podání žádosti o zvláštní statut skončila 3. června působnost regulovaného magistrátu.⁷⁸ Soudní pravomoc zaniklého magistrátu převzal 4. června 1850 městský delegovaný okresní soud. Prozatímní představenstvo řídilo obecní záležitosti až do nových voleb v roce 1851. Vlastní obecní statut byl Liberci provizorně povolen 9. prosince 1850 císařským rozhodnutím, které město písemně obdrželo o šest dní později. Volby do nových orgánů proběhly ve dnech 11. až 13. února 1851. Starostou se 26. února stal Ludwig Ehrlich a téhož dne odstoupil ze své funkce prozatímní purkmistr I. Jenikowski. Konstituování statutárního města podle nového obecního řádu a složení přísahy nového starosty a radních se konalo 20. května 1851 před českolipským krajským prezidentem.

J. Elsner, Vzpomínka na udělení medailí pěti osobám krajským hejtmánem v radničním sále 8. září 1844 za jejich zásluhy při potlačení nepokojů v roce 1844 ve značně stylizovaném vyobrazení. Vlevo obraz rakouského císaře a českého krále Ferdinanda V. a vpravo místodržícího v Čechách arcivévody Štěpána, 1858, Severočeské muzeum Liberec, Sběrka obrazů – střelecké štíty. V případě postavy na obraze vpravo by se mohlo jednat o Kristiána Kryštofa Clam-Gallase (pozn. red.)

Městská kancelář a její písemnosti v letech 1791–1850

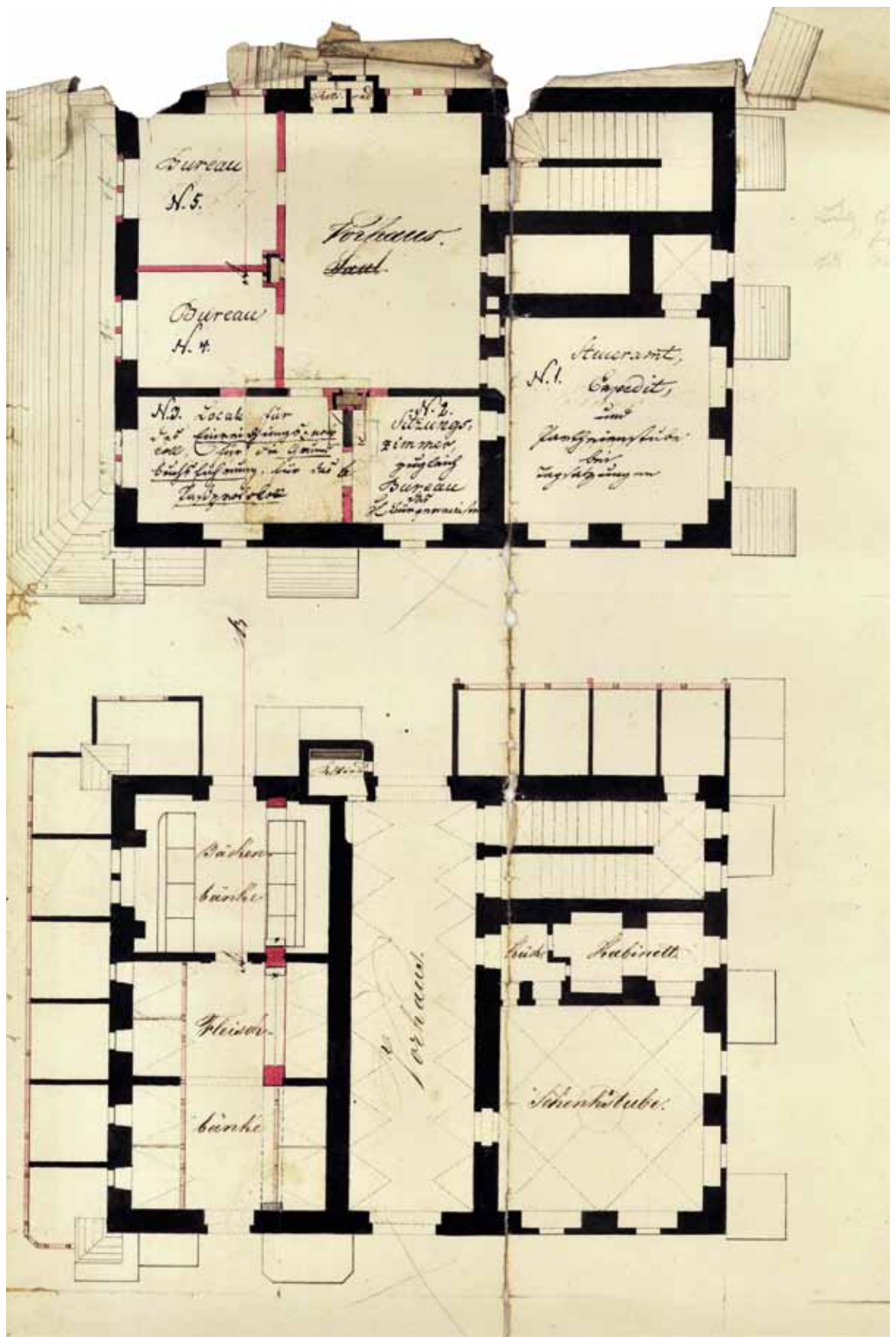
Správní reorganizaci v roce 1791 byla zcela nově vybudována a rozdělena magistrátní kancelář. Všeobecná soudní instrukce z 9. září 1785 a guberniální nařízení z 3. září 1789 stanovily nový způsob úřadování, systematizaci míst pro kvalifikované úředníky a stejný systém spisové manipulace. Nově se zavedl podací protokol pro přijímání a rozdělování spisů, v expeditu (výpravně) se prováděly práce spojené s vyhotovováním a odesíláním čistopisů a v registratuře se ukládala vyřízená akta. Ve vedení magistrátních kanceláří však panovala značná rozmanitost podle počtu zkušených radních a vlastního kancelářského personálu, jejichž nesterýtný počet předpokládala instrukce z roku 1789.

Pro libereckou kancelář byli ustanoveni tři kancelisté. Její vlastní správu zajišťoval pod funkčním dohledem zkušeného radního nejprve první kancelista, který byl podací a zpočátku i radní protokolista (do roku 1819), taxátor správních poplatků a zároveň policejní komisař. Druhý kancelista byl expeditor a registrátor a třetí kan-

celista vedl pozemkové a jiné knihy nesporného soudnictví. V roce 1830 byl ustanoven zkušený radní sekretář, který měl titul představeného kanceláře, a přešlo na něj vedení radních protokolů. Personální změny v letech 1830 a 1831 (viz výše) a nový organizační a platový řád se promítly i do úprav náplně činnosti kancelářského personálu.

Nižší personál pro výpomocné činnosti v kanceláři tvořili původně jen dva soudní sluhové. V roce 1820 k nim přibyli dva diurnisté, jejichž počet časem stoupl na tři a v roce 1848 na čtyři. V průběhu doby se v důsledku reorganizací, personálních změn a někdy déle trvajícím neobsazením míst měnila podle potřeby náplň činnosti kancelistů i nižšího úřednictva. K určení prvního kancelisty časem rozhodovala délka úřední praxe a věk. Nižší úředníci prozatímně zajišťovali část agendy kancelistů, jejich místa provizorně zastávali nebo do nich byli jmenováni. Přijímaly se i další pomocné síly – kancelářští praktikanté, akcesisté a auskultanté a počet úřednictva se rozšiřoval.

Reorganizace v roce 1791 si vyžádala stavební zásahy v prvním patře radnice. K zavedení nové spisové

Návrh na zřízení dvou nových kancelářských místností (Bureau N.4 a N.5) v 1. poschodí radnice z roku 1836, SOKA Liberec, AML – I.

manipulace se pro vedení podacího protokolu musela vyhradit zvláštní místnost.⁷⁹ Zasažení radnice bleskem 22. května 1801 a poškození kanceláře si vynutilo opravy.⁸⁰ I v dalších letech se dozvídáme o různých úpravách těchto prostor. V účetním dokladu z 24. března 1816 se mluví o vymalování radničního zasedacího sálu (Rathsitzungsaal) a „Comisionszimmer“ a z 30. ledna 1817 o nalinkování velké černé tabule v kanceláři pro poznámky k denním zasedáním.⁸¹ Zachovaný pláněk původního stavu radnice z roku 1836 před vnitřními rekonstrukcemi zachycuje tři kanceláře. Největší měla č. 1 a byla určena pro daňový úřad, expedit a předvolávání osob na úřední jednání („Steueramt, Expedit und Partheienstube bei Tagsetzungen“). Byly v ní zřejmě umístěny registraturní skříně, regály a truhly a vcházelo se z ní do malé místnosti č. 2 pro zasedání rady („Sitzungszimmer“), která byla současně kanceláří purkmistra. Na ni navazovala větší kancelář č. 3 pro podací

protokol, vedení pozemkových knih a pasových protokolů („Einreichungsprotokoll, Grundbuchsführung und Passprotokoll“). Upraven byl i prostor v malé klenuté místnosti (Archiv, Depositorium) pro ukládání právních dokumentů, starých písemností a cenností, kam se vcházelo z kanceláře č. 1. V témže roce bylo přikročeno ke zřízení dalších dvou kanceláří přepažením části velkého sálu v prvním patře.⁸² V roce 1839 ale magistrát poukázal na nedostatky a v roce 1840 navrhl rozšířit tyto dvě nové kanceláře č. 4 a 5 (Rathszimmer) pro zkoušené radní z předsálí. V roce 1841 byly tyto místnosti dokončeny, magistrát však odmítl převzít provedené úpravy a spor s novým stavebním mistrem se vlekl až do roku 1850.⁸³

Podívejme se nyní, jak se vyřizovaly záležitosti magistrátních kanceláří, jakým způsobem se ukládaly písemnosti a jaké úřední knihy a kancelářské potřeby byly používány. Kancelista, podací protokolista, vedl

⁷⁹ Nutnost zřídit dvě nové místnosti rozdělením tanečního sálu způsobila stavební problémy a úpravy se dokončily v roce 1792, viz KÜHN, Karl. Das steinerne Bürgerhaus in Stadt und Land Reichenberg. In: *Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen*, Heft II/4, Reichenberg 1936, s. 382. V rozpočtu z 13. srpna 1791 jsou uvedeny výdaje na „... die zwei neuzurichteten Zimmer ... samt Archiv...“ viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 863, karton 96. ⁸⁰ SOKA, AML I., inv. č. 859, karton 87; HÜBNER, Ludwig, Vor hundert Jahren. Der Brand des Rathhausturmes 1801, *Deutsche Volkszeitung* XVII, č. 137, 19. 5. 1901, s. 2. ⁸¹ K roku 1816 viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 732, karton 2 [doklad Nr. 201]; k roku 1817 tamtéž [doklad Nr. 175]. ⁸² K tomu srv. KÜHN, Karl F. *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale im Bezirke Reichenberg*, Brünn–Prag–Leipzig–Wien, 1934, s. 251–252. K úpravám z let 1836 [s plánkem] až 1850 viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 737, karton 7. ⁸³ BÍLKOVÁ, L., cit. v pozn. 60, s. 12–17. Podle zprávy z 15. dubna 1843 byla do předsálí vestavěna místnost, dvě malé místnosti („... nicht nur die Rathauslaube auf Zimmer eingebaut, sondern auch die zwei kleinen Zimmer umgeändert wurden...“) byly upraveny a vybaveny skříněmi na knihy [Bücher-Almare] viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 861, karton 92.

Přitištěná pečeť typářem z roku 1791 na písemnosti z roku 1812, SOKA Liberec, AML – I.

Otisk nejstaršího známého razítka magistrátu na písemnosti z roku 1823, SOKA Liberec, AML – I.

Otisk jiného razítka na písemnosti z roku 1846, SOKA Liberec, AML – I.

Otisk razítka z roku 1826 na písemnosti z roku 1827, SOKA Liberec, AML – I.

84_Dochovány jsou podací protokoly společné z let 1793–1818, od roku 1819 do 2. června 1850 samostatné protokoly „in judicialibus“ a z let 1827–1850 „in politicis“ (SOKA Liberec, AML – II., inv. č. 265–353, knihy 976–1064); nesvázaný zlomek podacího protokolu z roku 1795, jednací protokolů z května 1835 a z roku 1850 a podací protokol pro ekonomickou agendu na rok 1848 (SOKA Liberec, AML – I., karton 903). K nim jsou neúplně zachovány rejstříky – pro soudní protokoly 1809, 1834, 1844–1847; pro politické 1845–1847; společné 1824–1828, 1831 a 1848 viz SOKA Liberec, AML – II., inv. č. 172–192, knihy 883–902).

85_Zachoval se radní protokol z let 1789–1. 7. 1791, radní protokoly soudní od 1. 7. 1791–1848 (od roku 1805 do roku 1822 jen svázané referentské archy, do roku 1824 svázané většinou s radními protokoly politickými) a radní protokoly politické z let 1825–1831. Některé z nich obsahují rejstřík (SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 260–373, knihy 239–352).

86_SOKA Liberec, AML – II., inv. č. 171, kniha 882.

87_SOKA Liberec, AML – II., inv. č. 435, 436, knihy 1146 a 1147. O potřebě založit hlavní index se zmiňuje zpráva z 27. prosince 1845 viz AML – I., inv. č. 861, karton 92. Elenchy viz AML – I., inv. č. 1160, kartony 899–903; AML – II., inv. č. 192, kniha 903.

88_Elenchy k lit. G–T pro období 1791–1845 se staršími priority sepsané v roce 1845 viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 1160, karton 899, 901. Pro následné období zlomky elenchů z let 1845–1850 (AML – II., inv. č. 192, kniha 903, AML – I., karton 1185).

89_SOKA Liberec, Hübner, Ludwig, vlastivědný pracovník, Liberec, karton 4 (sbírka 15); † HÜBNER, Ludwig, cit. v pozn. 2, *MVHJ*, 22, 1928, s. 122.

90_SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 732, karton 2 (doklad Nr. 175).

91_Zpráva z 1. prosince 1841 uvádí v místnosti purkmistra nabílo natřené renovované truhly na spisy („Archivkasten“), zápisy z 8. července 1845 hovoří o registraturních regálech (Registraturregalien) a z 20. ledna 1850 o regálech na pozemkové knihy (Grundbuchsregalien) viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 737, karton 7.

nejprve do roku 1818 společné podací protokoly pro soudní a politickou (veřejně správní) agendu. Od té doby pak odděleně podací protokoly soudní (Exhibitenprotokolle) a jednací protokoly politické (Gestionsprotokolle). Stručně do nich zaznamenal obsah doručených písemností, přiřadil jednací číslo a přidělil je radním (referentům) k vyřízení. Později byl také veden samostatný jednací protokol pro ekonomické záležitosti. I když je nelze pro dnešní způsob archivního zpracování souboru využít k vyhledávání spisů, přesto v kombinaci s jinými registraturními pomůckami a radními protokoly poskytují celkový přehled o náplni činnosti úřadu.⁸⁴ Každý radní-referent měl referentský arch (Referentenbogen, Ternionbogen), kam podací protokolista zapsal všechny spisy, které měl dotýčný referent vyřizovat. Na zasedáních radních se projednávaly všechny záležitosti, k nimž si radní protokolista pořizoval konceptní záznam. Opsal ho do radních protokolů vedených od 1. července 1791 samostatně podle hlavních agend (soudní a politické). Později se vyčlenily i protokoly pro „oeconomicum“.⁸⁵

Na základě zápisů se vyhotovoval koncept vyřízení. Ten se spolu s příloženou žádostí a dalšími podklady odevzdával do registratury, kterou tvořily regály a hlavní skříně, do nichž se ukládaly spisy podle spisového plánu tak, jak patřily do registraturních oddělení (Archivabteilungen). Rozděleny byly do tzv. fachů (příhrádek a zásuvek ve skříně) ve fasciklech a jejich pododdělech (subfasciklech) uvnitř řazených chronologicky.

Postupně narůstající počet podávaných žádostí přinášel velké problémy řádnému vedení registratury a potřebných registraturních pomůcek pro dohledání spisů. V podacích a jednacích protokolech se mělo zaznamenávat datum a založení spisu s jeho registraturní signaturou, což se důsledně zapisovalo až od roku 1828. Podle dochovaných hlavních indexů byla veřejně správní akta rozdělena do dvou manipulačních období. Starý registraturní systém pro veřejné záležitosti z let 1791–1844 se nejspíše dělil do sedmi věcných skupin: Politicum, Dietale et Contributionale, Commerciale, Camerale, Militare, Criminale, Oeconomicum. Do roku 1828 sloužily k dohledání spisů jen rejstříky k podacím protokolům a nedochované fasciklové elenchy. Teprve v roce 1828 byl vypracován a do roku 1844 veden hlavní index (A–Z) s priority od roku 1702.⁸⁶ K jednotlivým skupinám se vedly fasciklové elen-

chy. Nový registraturní systém se pro období 1845–1850 členil podobně na Publicum, Contributionale et Dietale, Commerciale, Camerale, Militare, Oeconomicum, Criminale, Schwere Politische Uibertretungen. K němu se vedl hlavní index (A–O, P–Z) se staršími priority⁸⁷, který je z let 1846–1850.

Soudní spisy (Judiciale) se pravděpodobně v registratuře ukládaly odděleně do fasciklů a truhel. Rozděleny byly do skupin-liter podle příjmení osob. Od roku 1845 se v podacím protokolu začaly objevovat nové registraturní signatury a bylo zavedeno nové registraturní období 1845–1850. O hlavním indexu není zmínka. K vyhledání spisů sloužily obdobně rejstříky a fasciklové elenchy.⁸⁸

O stavu samotné registratury se dozvídáme z rozptýlených zpráv. Po kontrole krajského úřadu v roce 1797 měla být následujícího roku zřízena podle nových zásad.⁸⁹ V roce 1815 již kapacitně nestačila, a proto byla v roce 1817 ve větším radničním sále natřena velká nová registraturní skříň se sedmdesáti dvěma namalovanými dvířky (fachy) a dále bylo k úřední potřebě nově natřeno dvacet černých tabulek.⁹⁰ Od třicátých let 19. století se sice připomínají dva diurnisté, kteří měli na starosti registraturu, ale až do čtyřicátých let je neustále poukazováno na její neutěšený stav a potřebu uvést ji do pořádku. Tehdy⁹¹ se dozvídáme o dalším vybavování kanceláří pro ukládání spisů a knih. Zvláště se ukládaly účetní písemnosti, které tvořily obecní účty s přílohami, a základní a pomocné účetní knihy, které se na konci třicátých let uchovávaly v registraturních truhlách. Jednoduché účetnictví bylo užíváno patrně do roku 1843, kdy nastupuje jednoduchá rakouská kameralistika s předpisovými položkami. V tomto roce je poprvé doložen nákup hlavní a aprobační knihy pro příjmy a vydání.

Kancelář i nadále vedla úřední knihy pro veřejně správní, hospodářskou a soudní agendu. Pokračovalo se v knihách patentů, sbírek nařízení a oběžníků nadřízených úřadů, v knihách nařízení a apelací (apelačního soudu) aj. V ucelené řadě se zachovaly navazující knihy smluv (pozemkové knihy) a jiné knihy nesporného soudnictví – knihy dědických podílů a inventární, knihy kvitancí, knihy narovnání do roku 1840, knihy zvodů (rozsudků a zákazů), knihy obligací, knihy zástav (dluhů), knihy přípovědí (od roku 1792). K nim přibýly po sloučení s Kristiánovem i jeho knihy smluv od roku 1793. Pro soudní

záležitosti se dochovaly soudní protokoly (1799–1802) a pro policejní záležitosti rejstříky o těžkých policejních a kriminálních zločinech (1791–1829). Pro veřejně správní agendu se nově zavedly různé evidenční knihy – soupisy odvedenců k vojenské službě 1796–1823, kniha cizinců 1848–1849. K evidenci obyvatel a pozůstalostní agendě sloužily úmrtní rejstříky 1807–1848, soupisy osob zemřelých v Liberci 1816–1824, knihy ohledání mrtvých 1831–1848 a k živnostenským záležitostem potom rejstřík k udělování živnostenských listů 1838–1842. V roce 1791 byla nově založena již zmiňovaná kniha pro evidenci udělování měšťanského práva. Pro hospodářskou agendu sloužily konferenční knihy, z nichž se zachovala kniha pro léta 1843–1848 a zlomky se nacházejí mezi aktovým materiálem.

Důležitou součástí kanceláře byly různé kancelářské potřeby a právní knihy. Nově pojmenovaný úřad potřeboval ke své činnosti nová pečetidla a o něco později začal používat první razítka. Ze dne 27. srpna 1791 pochází účet za zhotovení velkého pečetidla pro kancelář (SIGIL. CANCELARIAE. MAGT. REICHENBERGENSENSIS) a téhož roku je datováno pečetidlo s opisem SIGILLVM. MAGISTRATUS. REICHENBERGENSIS. K nim se nechal v roce 1796 zhotovit k lepšímu otiskování pečeti lis (Siegelpresse). V prosinci 1821 se objevuje na písemnostech použití prvního razítka s černým otiskem „MAGISTRAT REICHENBERG“. Ze 7. dubna 1826 pochází zpráva o zhotovení nového úředního razítka s opisem „SIEGEL DES MAGISTRATS DER STADT REICHENBERG“ a po něm se objevují na písemnostech jeho další tři varianty.⁹²

Po roce 1791 se v Praze nakupovaly tištěné podací protokoly. Z roku 1796 je dochován záznam o psacích potřebách pocházejících z Hamburku a zakoupených pravděpodobně u obchodníka v Praze. Z roku 1836 pochází zmínka o koupi papíru a psacích potřeb u firmy Gottlieb Haase Söhne z Prahy a v roce 1840 z tiskárny Philipp Gerzabek v Mladé Boleslavi.⁹³ Poštou se pravidelně z Prahy odebíraly Pražské poštovské noviny („Schönfeldische k. k. Prager Oberpostamtszeitung“, od roku 1814 zvané „Prager Zeitung“). K potřebám patřily i kalendáře, schematismy a lexikony. Nezbytnou součástí bylo obstarávání sbírek justičních a politických zákonů.

To vše přispělo k výraznému zkvalitnění právního a správního rozhodování městské správy. Rozvinutá forma úřadování se projevila ve specializaci jednotlivých agend, ve zdokonalení spisové služby i v péči o evidenci spisů, jejich uložení a zachování. Regulovaný magistrát se stal základem moderního městského úřadu a ovlivnil další vývoj a postavení Liberce. Město mělo svým vybavením vytvořeny základy pro přerod do moderní občanské a industriální společnosti i v jiných oblastech.

Liberec na prahu nové doby v roce 1850

V první polovině 19. století se postupně zrychlenou poštovní a soukromou osobní přepravou více zintenzivnily kontakty Liberce s ostatními hospodářskými středisky uvnitř českých zemí i se sousedními německými oblastmi. V roce 1826 se zřídil poštovní rychlík, který jezdil jednou týdně mezi Prahou a Libercem, jeden vůz také přes Zhořelec do Berlína a jeden vůz udržoval spojení s Žitavou. Pokrytí základních potřeb obyvatel města zajišťovala velmi široká struktura řemeslné výroby a rozvíjelo se obchodní podnikání. V té době se již poměrně stabilizovala důvěra v papírové peníze. Do jisté míry se položily základy pro plánovitou výstavbu města zhotovením podrobných polohopisných plánů v letech 1833 a 1844. Ulice byly sepsány, označeny tabulkami s jejich názvy a spolu s náměstími byly z velké části nově vydlážděny. Došlo i ke stanovení zásad pro jejich zastavování a regulaci. V roce 1848 se začalo s jejich kanalizací. Město bylo osvětleno petrolejovými lampami, mělo nový protipožární řád. Zlepšila se chudinská a zdravotní péče. V roce 1848 se otevřela městská nemocnice a službu poskytovaly dvě lékárny. Nová budova hlavní školy z roku 1812 patřila svého času k největším v Čechách. K narůstání technické vzdělanosti přispívala v roce 1837 otevřená nižší, od 1849 vyšší reálná škola. Předzvěstí nové doby a pokroku je první zmínka o použití telegrafu v Liberci v roce 1849.

Na základě hospodářského rozvoje se začal vyvíjet i čilý kulturní a spolkový život. Obyvatelé se věnovali četbě novin a knih, které si mohli půjčovat a od roku 1837 i nakupovat v prvním libereckém knihkupectví. První knihtiskárna zde byla otevřena v roce 1848.

⁹²_K roku 1791 viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 732, karton 1 (Beleg Nr. 117); k roku 1796 (AML – I., inv. č. 864, karton 97); k roku 1821 viz AML – I. (nezpracovaná část – pozůstalostní záležitosti). Razítko z roku 1826 zhotovil pražský rytec Thomas Lerch viz AML – I., inv. č. 860, karton 91. V CD-rom v publikaci WOITSCHOVÁ, Klára, cit. v pozn. č. 66, se jedná o ukázkou s katalogovými čísly 8099–8107 a 8114–8115 (u nich je chybně uvedeno znění opisu a rok zhotovení pečetidla). Vyobrazení otisk viz LIŠKA, Karel, cit. v pozn. 66, s. 136–137. Ke třem pozdějším variantám razítka z roku 1826 zde srv. č. 5, 10 a 12.

⁹³_Účet ze 13. června 1796 za „Hamburger Schreibfedern“ viz SOKA Liberec, AML – I., inv. č. 864, karton 97; k roku 1836 viz AML – I., inv. č. 861, karton 92; k roku 1840 viz AML – I., inv. č. 1671, karton 1108.

Městská společnost před libereckou střelnicí, litografie, 50. léta 19. století, SOKA Liberec

94_Popis Liberce i každodennosti v roce 1850 viz BONTÉ, Gustav Adolph, *Erster Jahresbericht über die Wirksamkeit des Stephanshospitals zu Reichenberg nebst einer medicinisch-topographischen Skizze dieser Stadt, Reichenberg 1852.*

Náročnější potřeby v kulturní oblasti uspokojovalo od dvacátých let 19. století Soukenické divadlo. Novým společenským střediskem se stala od třicátých let nová budova střelnice, jejíž terasa patřila vedle Keilova a Monstrančního vrchu k místům s nejkrásnějším výhledem na město. Obyvatelé byli již konfrontováni s mnoha novotami – s vypracováním ústavy, s volbami do zemského a do vídeňského říšského sněmu, jimž předcházely politické agitace a debaty.

Město až do poloviny 19. století procházelo velkou proměnou svého vzhledu, neboť byla zahájena přestavba dřevěných domů – nastoupila zděná klasicistní architektura. Pomalu se začaly objevovat komíny prvních kourících továren a výstavba továrních vil s výrobními provozy. Nevidaná dynamika rozvoje vytvořila z Liberce jedno z nejvýznamnějších průmyslových center monarchie s textilními továrnami a novými technologiemi. Liberec zažíval velký populační vývoj a jako druhé největší město v Čechách měl v roce 1850 po sloučení s Kristiánovem 1476 domů a 13 822 domácích obyvatel. Stal

se i důležitým pohraničním místem pro zemské úřady. Do Liberce byl v roce 1816 přemístěn z Mladé Boleslavi celní úřad pro správu nepřímých daní, cel a poplatků a po reorganizaci finanční správy zde měly od roku 1842 sídlo hlavní důchodkový úřad a finanční stráž. Tak vypadala situace Liberce na konci dozrívající raně liberální epochy a v počátcích utvářející se konstituční monarchie s nastupující občanskou společností, jakou známe dnes. Byly již vytvořeny základy moderního úřadování, moderní politické kultury a mnoha technických inovací i civilizačních trendů, jejichž důsledky dál přetrvávají a provázejí nás dodnes.⁹⁴

Předloženou studii autor završil svůj záměr zcela nově podat počátky Liberce a jeho hospodářsko-správní rozvoj do roku 1850. Dlouholetým výzkumem shromáždil rozptýlené informace ze zdánlivě mrtvých archiválií i dosud plně nevyužitých regionálních článků a studií. Pokusil se je oživit tak, aby přinesly hodnotný obraz tohoto krásného a významného města s pestrou a neopakovatelně jedinečnou cestou historie.

Příloha č. 1

Seznam libereckých představitelů městské správy a její kanceláře

Seznam purkmistrů

1621 – 1627 Georg Ginzel
 1627 – 1631 Abraham Tugemann († 1631)
 1631 – 1635 Georg Güntzel
 1635 – 1638 Joachim Zimmermann
 1638 – 1639 David Ullrich
 1639 – 1642 Joachim Zimmermann
 1642 – 1643 Gedeon Ehrlich
 1643 – 1651 Mathes Güntzel († 1651)
 1651 – 1652 zástupce Elias Ignatz Sommer (zástupce)
 1652 – 1660 Christoph Tugemann († 1679)
 1660 – 1663 Melchior Kretschmer
 1664 – 1666 Christoph Tugemann (sen) († 1679)
 1666 – 1676 Melchior (Franz) Kretschmer
 1676 – 1689 Johann Hoffmann jun. († 1689)
 1689 – 1709 Andreas Schöpfer († 1709)
 1710 – 1720 Johann Friedrich Schöpfer
 1720 – 1731 Johann Christoph Rössler (1682 – 1731)
 1731 – 1741 Johann Ullrich Tugemann (1662 – 1744)
 1741 – 1745 Johann Gedeon Meissner († 1745)
 1745 – 1746 Hans Georg Kreutz (prozatímní)
 1747 – 1752 Johann Friedrich Tugemann
 1752 – 1755 Bernard Hofmann (obecní účetní)
 1755 Johann Joseph Schäffer
 1755 Johann Christoph Bergmann
 1756 Bernard Hofmann
 1756 Johann Friedrich Tugemann
 1756 Johann Joseph Schäffer
 1756 Johann Christoph Bergmann
 1757 Bernard Hoffmann
 1757 Johann Christoph Bergmann
 1757 Johann Joseph Schäffer
 1757 Johann Christoph Bergmann
 1758 Bernard Hoffmann
 1758 Johann Friedrich Tugemann
 1758 Johann Joseph Schäffer
 1758 Johann Christoph Bergmann
 1759 Bernard Hoffmann
 1759 Johann Friedrich Tugemann
 1759 – 1766 Johann Christoph Bergmann
 1766 – 1780 Franz Josef Wondrak
 1780 – 1784 Josef Hofmann
 1784 – 1790 Josef Neuhaüser († 1790)
 1790 – 1791 – 1815 Johann Friedrich Trenkler († 1815)
 1816 – 1822 Josef Appelt († 1845)
 1822 – 1826 Josef Müller
 1826 – 1831 Johann Lahn (1782 – 1864)
 1831 – 1848 Andreas Christoph Gindra († 1848)
 1848 – 26. 2. 1851 Ignaz Jenikowsky (prozatímní)

Seznam městských rychtářů

1618 – 1627 Michal Kloss
 1627 – 1628 Christoph Ulmann
 1629 – 1630 Michael Klösel
 1630 – 1635 Joachim Zimmermann
 1635 – 1636 Abraham Tugemann
 1636 – 1637 Georg Posselt
 1638 – 1639 Gedeon Ehrlich
 1639 – 1640 Johann Demandt
 1640 – 1641 Mathes Güntzel
 1642 – 1643 Martin Schimmon
 1643 – 1649 Mathes Schöpfer
 1650 – 1651 Christoph Tugemann
 1651 – 1660 Friedrich Schöpfer
 1660 – 1675 Elias Ignatius Ehrlich
 1675 – 1676 Friedrich Schöpfer
 1676 – 1681 Christoph Keil
 1681 – 1683 Friedrich Jung
 1683 – 1689 Martin Berthold
 1689 – 1700 Salomon Kretschmer
 1700 – 1706 Jacob Rössler
 1707 – 1712 Tobias Lincke
 1713 – 1732 Johann Ullrich Tugemann (1662 – 1744)
 1733 – 1743 Andreas Josef Wondrak
 1743 – 1746 Johann Georg Kreutz (zástupce)
 1747 Johann Franz Trenkler (prozatímní)
 1747 – 1749 Gottfried Schütze († 1750)
 1750 David Bassler (prozatímní)
 1750 – 1757 Johann Friedrich Klinger
 1758 – 1766 Franz Josef Wondrak
 1766 – 1778 Anton Adalbert Tugemann
 1778 – 1786 Florian Knirsch
 1786 Adalbert Jung

Seznam mladých rychtářů (Jungrichter)

? – 1650/1652 Friedrich Jung
 1650/1652–1666? Christoph Schmidt
 1666–1675? Christoph Keyl
 1675–1686 Gottfried König
 1686–1687 Johann Georg Kretschmer
 1687–1691 Friedrich Leubner
 1691–1692 Eobanus Hofmann
 1692–1693 Christian Rüger
 1693–1694 Gabriel Kloss
 1694–1696 Hans Andreas Tugemann
 1696–1701 Gottfried Völkl
 1701–1710 Hans Andreas Tugemann
 1710–1712 Johann Heinrich Trenkler

1712 – 1715 Christian Ulrich
 1715 – 1720 Johann Georg Kreutz
 1720 – 1730 Josef Wondrak
 1730 – 1731 Josef Schäfer
 1732 – 1739 David Bässler
 1739 – 1744 Josef Siegmund
 1744 Johann Friedrich Tugemann
 1745 – 1746 Franz Herolt
 1747 – 1749 Johan Christoph Bergmann
 1749 – 1752 Johann Wenzel Keil
 1752 – 1754 Johann Friedrich Trenkler
 1755 Johann Josef Wildner
 1755 – 1756 Johann Franz Hannich
 1757 – 1757 Johann Joseph Wildner
 1758 – 1759/1760 Carl Christoph Tugemann
 1760 – 1762 Johann Josef Hübel
 1762 – 1765/1766 Anton Adalbert Tugemann
 1766 – 1769 Florian Knirsche
 1769 – 1780 Johann Josef Bergmann
 1780 – 1784 Michael Gerstenberger
 1784 – 1786 Adalbert Posselt

Seznam libereckých městských písařů a syndiků

1605 – 1639 Mgr. Johann Erdmann z Freistadtu
 1639 – 1664 Mgr. Elias Ignatz Sommer z Liberce († 1664)
 1664 – 1669 Georg Aigen († 1681/1682)
 1669 – 1674 Christian Ullrich
 1674 – 1677 Georg Aigen († 1681/1682)
 1677 – 1681? Christian Ullrich
 1681 – 1701 Christoph Constantin Ferdinand Wondrak († 1720 ?)
 1695 – 1696? Johann Ullrich Tugemann (1662–1744),
 pomocný písař
 1701 – 1702 Augustin Möller († 1702), pomocný písař 1697 – 1701
 1702 Johann Ullrich Tugemann (1662 – 1744),
 pomocný písař 1701–1702
 1703 – 1706 Franz Gabler
 1706 – 1721 Johann Ullrich Tugemann (1662 – 1744)
 1713 – 1720 Johann Friedrich Leubner, podpisař a soudní písař
 1721 – 1746 Johann Anton Schwertner († před 1749)
 1746 – 1771 Johann Christoph Schlesinger († 1772)
 1772 – 1791 Leopold Richter (1745 – 1812)

Kancelisté [1791 – 1850]

1. kancelista (do 1807 i radní protokolista)

1791 – 1794 Johann Christoph Vetter
 1794 – 1807 Joseph Secky († 1807)
 1808 – 1821 Augustin Möldner
 1821 – 1823 Anton Hübner († 1823)
 1824 – 1844 Franz Folbrecht (1830 uveden jako 3. kancelista)
 1844 – 1850 Franz Holdgrünn (1844 uveden jako 1. kancelista
 a 1849 jako 2. kancelista)

2. kancelista

1791 – 1811 Jakub Tiehel († 1811)
 1811 – 1844 Gottfried Ressel († 1844)
 1844 – 1850 Franz Folbrecht (1849 uveden jako 1. kancelista)

3. kancelista

1791 – 1794 Josef Secky
 1794 – 1806 Karl Nisser († 1806)
 1807 – 1819 Joseph Hofmann (radní protokolista)
 1820 – 1844 Augustin Möldner (1830 uveden jako 1. kancelista)
 1844 – 1849 Wenzel Schrötter
 1849 – 1850 Jacob Fiebiger

Radní protokolista

1820–1831 Josef Stanzig (diurnista)

Sekretář a radní protokolista

1831 – 1838 Johann Pleschner
 1839 – 1841 Wenzel Lautenschlager
 1842 – 1844 Eduard Peutschmid
 1845 – 1848 Johann Reiner
 1848 – 1850 Wenzel Trenkler

Literatura a prameny

K seznamu purkmistrů viz cit. v textu v pozn. č. 2, 37 a 59.
 K rychtářům cit. v pozn. č. 2, 39., viz též [RESSEL], Stadtrichter von Reichenberg. *MVHJ*, 9, 1915, s. 21 – 22. V literatuře však bývají zaznamenány jednak osoby, které v případě úmrtí nebo odstoupení purkmistra či rychtáře prozatímně plnily tuto funkci do nové volby, ale i ty, které je jen dočasně zastupovaly. Tyto zástupce v seznamech neuvádím. Údaje byly doplněny a opraveny z rozptýlených zmínek v úředních knihách a spisech v souboru AML – I.
 K písařům viz cit. v pozn. 54 – 57 a doplněno z úředních knih a spisů do roku 1791 v souboru AML – I.
 K seznamu kancelistů a sekretářů viz pozn. č. 2 a prameny v AML – I., kartony 90, 91, 92, 93, 96, 100, 103 a 104.

Příloha č. 2

Počet domů a obyvatel Liberce v letech 1622 – 1850

Rok	Počet domů	Počet obyvatel	Prameny a literatura*
1622	202	cca 1 500 ?	HAWELKA, W., MVHJI, 26, 1932, s. 71
1630		1 976 ?	HALLWICH, H., cit. v pozn. 9, s. 229
1651	235 obydlených	1 727	MAUR, E., cit. v pozn. 6
1654	245 ?		BERNÍ RULA, cit. v pozn. 8
1666	266 ?		AML – I., cit. v pozn. 10
1671	316		PLACHT, O., cit. v pozn. 22
1689	378		RESSEL, A., MVHJI, 5, 1911, s. 213
1697		2 578	JOZA, J., cit. v pozn. 30, s. 27
1698		2 662	Tamtéž
1715	535		PLACHT, O., cit. v pozn. 22
1722	535	(1723) cca 3 000 ?	AML – I., (nezpracováno) cit. v pozn. 22; LUG, V., MVHJI, 29, 1935, s. 171
1734		cca 3 000 ?	LUG, V., MVHJI, 29, 1935, s. 171
1751	566		RESSEL, A., MVHJI, 5, 1911, s. 213
1753 (1757)	584		Cit. v pozn. 23
1764		3 210 ?	AML – I., kniha 69
1769		4 494 ?	AML – I., kniha 71
1771	820 (čp.)	4 350 (5 151)	AML – I., kniha 73; RESSEL, A., MVHJI, 5, 1911, s. 213
1772	820	4 330	AML – I., kniha 74
1773		4 292	AML – I., kniha 75
1774	821	4 306	AML – I., kniha 75
1775		4 378	AML – I., kniha 75
1776	838 ?		AML – I., kniha 77
1778	862	5 647	AML – I., karton 151
1780	872		AML – I., karton 151; HALLWICH, H., cit. v pozn. 9, s. 453
1781	890 ?	5 300	AML – I., karton 78
1785	940 (+37 s. m.)	6 179	AML – I., karton 89
1786	957	6 500	RESSEL, A., MVHJI, 5, 1911, s. 213
1787	1 019 (+15 s. m.)	6 490 (6 881)	AML – I., karton 96, 151; KÁRNÍKOVÁ, L., s. 60
1788		6 594	HEIMATKUNDE, cit. v pozn. 37, s. 53
1789	1 017 (+25 s. m.)	6 970	AUS ALT-REICHENBERG, MVHJI, 2, 1908, s. 30; AML – I., karton 930
1791	1 025		AML – I., karton 930
1792		6 945	AML – I., karton 151
1796	1 115 (včetně K.)	7 337	HALLWICH, H., cit. v pozn. 9, s. 94
1801	1 183 (včetně K.)	7 763 (8 557)	HEIMATKUNDE, cit. v pozn. 37, s. 53; JOZA, J., cit. v pozn. 30, s. 80; HALLWICH, H., cit. v pozn. 9, s. 494
1803	1 175		AUS ALT-REICHENBERG, MVHJI, 2, 1908, s. 30
1804	1 228 (včetně K.)	7 719	Cit. v pozn. 13, karton 528
1805	1 188	7 933 (8 702)	AML – I., karton 151; JOZA, J., cit. v pozn. 30, s. 80
1807		7 588	AML – I., karton 90, 151
1808	1 197	7 812	AML – I., karton 151
1809		7 645	AML – I., karton 151
1810	1 210		AML – I., karton 152
1811	1 212	7 645	AML – I., karton 151

1812	1 215	8 026	AML – I., karton 151
1814	1 218		HEIMATKUNDE, cit. v pozn. 37, s. 17
1815	1 220		HEIMATKUNDE, cit. v pozn. 37, s. 17
1816	1 224	7 812 (8 050)	AML – I., karton 151
1817		8 416	AML – I., karton 151
1818	1 315 (včetně K.)	8 702 (8 954)	HEIMATKUNDE, cit. v pozn. 37, s. 53; REICHENBERG IN DER ZEIT, cit. v pozn. 37, s. 101; CZOERNIG, C. J., s. 113
1819		8 315 (9 275)	AML – I., karton 151; REICHENBERG IN DER ZEIT, cit. v pozn. 37, s. 101; CZOERNIG, C. J., s. 114
1820		8 412 (9 554)	Tamtěž
1821		8 422 (9 644)	Tamtěž
1822	1 243	8 664 (9 724)	Tamtěž, AML – I., karton 96; CZOERNIG, C. J., s. 114
1823	1 248	8 884 (9 912)	Tamtěž
1824	1 250	9 108 (9 433, 10 006)	Tamtěž; JOZA, J., cit. v pozn. 30, s. 120; CZOERNIG, C. J., s. 114
1825		9 734 (10 144)	REICHENBERG IN DER ZEIT, cit. v pozn. 37, s. 101; CZOERNIG, C. J., s. 114
1826	1 280	10 224 (10 952)	REICHENBERG IN DER ZEIT, cit. v pozn. 37, s. 101; CZOERNIG, C. J., s. 114
1827		10 367 (10 646)	REICHENBERG IN DER ZEIT, cit. v pozn. 37, s. 101; HEIMATKUNDE, cit. v pozn. 37, s. 53; CZOERNIG, C. J., s. 114
1828		10 807	REICHENBERG IN DER ZEIT, cit. v pozn. 37, s. 101
1829	1 282 (1 259 + 15 s. m.)	10 848	CZOERNIG, C. J., s. 30; JOZA, J., cit. v pozn. 30, s. 120
1830		11 129 (11 500)	REICHENBERG IN DER ZEIT, cit. v pozn. 37, s. 102; KÁRNÍKOVÁ, L., s. 87
1831	1 291	10 168 (10 804)	AML – I., karton 151
1832	1 296	11 302 (12 368)	AML – I., karton 151
1833	1 303	11 302 (12 877)	JOZA, J., cit. v pozn. 30, s. 120
1834	1 288 (1 377)	9 862 (10 612)	RESSEL, A., MVHJ, 5, 1911, s. 213; SCHMIDL, A. A., s. 151
1843	1 333	11 838 (12 091)	AML – I., karton 151, KÁRNÍKOVÁ, L., s. 87
1846	1 341	12 460 (14 071)	AML – I., karton 151; JOZA, J., cit. v pozn. 30, s. 120
1848	1 349		AML – I., karton 93
1849		12 460 (13 355)	AML – I., karton 151
1850	1 476 (1 446)	13 184 (13 822, 14 364)	AML – I., karton 151; JOZA, J., cit. v pozn. 30, s. 120, 122; REICHENBERG IN DER ZEIT, cit. v pozn. 37, s. 102; KÁRNÍKOVÁ, L., s. 87; BONTÉ, G. A., cit. v pozn. 94, s. 17

*Prameny a literatura

Pro zjednodušení citace pramenů a literatury je odkázáno na příslušnou poznámku v textu.

Ostatní:

CZOERNIG, Carl Joseph. *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, Wien 1829

HAWELKA, Walter. Schätzung der Herrschaft Reichenberg von 1622. *MVHJ*, 26, 1932, s. 71

KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965

LUG, Viktor. Das Reichenberger Beichregister aus den Jahren 1723 bis 1734. *MVHJ*, 29, 1935, s. 171

RESSEL, Anton. Die Volkszählungsergebnisse im Iser-Jeschkengau in der Zeit von 1780 bis 1910. *MVHJ*, 5, 1911, s. 213.

SCHMIDL, Adolf Anton. *Das Kaiserthum Oesterreich. II. Die Sudeten= und Karpathen=Länder. 7. Das Königreich Böhmen*, Stuttgart 1843

Zkratky: s. m. – stavební místa

K. – Kristiánov

MANN & MOTZ,
and Steinmetz-Ges

Studie

A voyage to oblivion

Manufacturers and creators of tomb stones for Česká Lípa region cemeteries since 1850s till the WWII Part 2

ABSTRACT

PAVEL JAKUBEC | JANA KUREŠOVÁ | This study presents creations of selected stone sculptor families and individuals operating in the Česká Lípa region from the first half of the 19th century till the Second World War with regard to the production of tombstones and tombs. In the introduction the first part published in 2017 is summarized and its focus on symbolism of decoration of tombstones and their typology mentioned as well as the analysis of the work of stonemasons and stoneworkers, who supplied their works to the cemeteries in the region. Then follow the medallions of selected tombstone manufacturers in the Česká Lípa region.

KEY WORDS

sepulchral monuments
cemetery grounds
Česká Lípa area
producers
stonework

KLÍČOVÁ SLOVA

sepulkrální památky
hřbitovní areály
Českolipsko
producenti
kamenictví

Cestou k zapomenutí

Výrobci a tvůrci náhrobních kamenů na hřbitovech Českolipska od poloviny 19. století do druhé světové války¹

2. část

PAVEL JAKUBEC | JANA KUREŠOVÁ

1_Příspěvek vznikl v rámci dílčího cíle Výzkumy specifických movitých a nemovitých výtvarných památek (Neznámé sepulkrální památky na územích Libereckého kraje) výzkumné oblasti Tematické průzkumy financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP OKRVO). 2_JAKUBCOVÁ, Zuzana a Jana KUREŠOVÁ. Cestou k zapomenutí. Výrobci a tvůrci náhrobních kamenů na hřbitovech Českolipska od poloviny 19. století do druhé světové války. 1. část. *Fontes Nissae. Prameny Nisy* 2017, XVIII, 2, s. 50–69. ISSN 1213–5097.

Dva náhrobní kameny příslušníků rodiny Kahle v Dobranově pocházejí ještě z dílny Karla Manna z Pozorky, strýce českolipského kamenického mistra Wenzla Motze. Foto P. Jakubec, 2017.

Úvod

Článek navazuje na text publikovaný ve *Fontes Nissae* 2017, č. 2,² který byl věnován charakteristice hřbitovních areálů na území Českolipska, velmi pestré symbolice výzdoby náhrobků, již dělíme do dvou základních okruhů – antického a křesťanského. Do první jmenovaného lze zařadit předměty ve formě nádob (urna, váza či pyxida), dále potom obelisk, sloup, plačku či věnec. Z křesťanských symbolů jde zejména o kříž, kotvu, anděla, najdeme také kotvu s křížem a planoucím srdcem. Objevují se rovněž vinná réva a obilí. Často je zastoupen zlomený strom, zlomený sloup či vadnoucí květiny. Opomenout nelze pocho-deň (flambon – nejčastěji v rukou anděla) obrácenou

k zemi, jejíž uhasínající plamen vyjadřuje končící život. Jen velmi výjimečně najdeme urobora – hada, který se zakusuje do svého ocasu. K rozšířeným motivům patří volně stojící socha Krista. Ve značné míře se objevuje rostlinná ornamentika (například brečťan, vavřík, oliva, palmová ratolest, lilie, vrba, dub, bodlák, růže, makovice nebo květy vlčího máku a palmové ratolesti). Mezi další užívané symboly patří dveře, jako poukaz jakého si vstupu či odchodu ze života vezdejšího. Před nimi často stojí nebo sedí plačky, případně bere za jejich kliku poutník. Ne příliš často využívaným symbolem funerálního umění na Českolipsku je atribut zesnulého.³

Náhrobek rodiny Müller v Novém Oldřichově z produkce Josefa Holfelda z Kamenického Šenova. Foto P. Jakubec, 2017.

Typologicky byly náhrobky rozděleny do čtyř typů (nápisové desky, figurální náhrobky, architektonicky koncipované náhrobky a reprezentativní hrobky).⁴

Závěr první části studie přinesl přehled producentů náhrobních kamenů včetně jejich zastoupení.⁵ Celkem bylo zachyceno 74 tvůrců náhrobních kamenů nebo jejich komponentů (kameníci, skláři, kovoliti), z nichž 27 sídlilo na území bývalého českolipského okresu,⁶ dvanáct na Děčínsku,⁷ sedm na Litoměřicku,⁸ pět na Liberecku.⁹ Jedenáct autorů pocházelo z Prahy,¹⁰ tři z Teplicka,¹¹ dva z Drážďan,¹² jeden z Vídně (Schulz), Mělníka (nečitelné), Mladé Boleslavi (Prskavec) a ze saského Waltersdorfu (Jungmichel). Dvě signatury odkazují pouze na výrobce, neinformují o jejich působišti (E. Weiss, F. Ulbricht).

Předkládaná druhá část studie se zabývá vybranými tvůrci a budoucností hřbitovních areálů na vytyčeném území.

MEDAILONY VYBRANÝCH VÝROBCŮ

WENZEL MOTZ A KARL MANN

Primát mezi producenty náhrobní plastiky na Českolipsku držela bez nejmenších pochyb firma Wenzla Motze. Motzův původ musíme hledat v severním Podještědí, baště kameníků, o nichž jsme podrobně pojednali v předchozích studiích.¹³ Narodil se 15. září 1863 v Petrovicích čp. 79 jako nemanželské dítě do rodiny nesezdaného páru rolníka Wenzla Motze (*1843) a Karoliny Mann (1841–1925). Motzův děd Joseph Motz provozoval v čp. 38 hostinskou živnost, do Petrovic ale musel přijít z jiného působiště. Rovněž děd z matčiny strany, Karl Mann, se do Petrovic přistěhoval patrně z Kunratic u Cvikova. Kamenické řemeslo přinesl do rodiny Wenzlův strýc Karl Mann ml. (*1845), u něhož můžeme předpokládat, že se jako petrovický rodák vyučil u některého z blízkých kamenických mistrů z dynastií Kunze v Kněžicích nebo Linke v Jitřavě. Sám pak ještě v roce 1871 (v době svého sňatku) kamenické řemeslo v domě čp. 79 provozoval.¹⁴ Nedlouho poté se ovšem z Podještědí od-

3_K symbolice výzdoby náhrobků s uvedením další literatury viz Tamtéž, s. 58–60.

4_Tamtéž, s. 60–66.

5_Tamtéž, s. 67–68.

6_Wenzel Motz z České Lípy, Artur Hoffmann z České Lípy, Eduard Ritschel z České Lípy, Johann Hanel z České Lípy, následován Wenzlem Hanelem z Doks a později z České Kamenice, E. Grothaus z České Lípy, Ferdinand Grossherr z České Lípy (lítec), Josef Kunze z Kněžic a jeho syn Josef z Jablonného v Podještědí, Franz Rosa z Horní Police, Josef Jarsch z Dubé, K. Hausmann z Doks, K. Bretschneider & P. Mickenhan z Jestřebí, Konrad Werner z Nového Boru, W. Röbisch z Heřmanic v Podještědí, Engelmann z Lemberka, F. a M. Kreutzové z Kamenického Šenova, Josef Holfeld z Kamenického Šenova, Beitlich & Stolze z Kamenického Šenova a České Kamenice, Josef Beutel z Kamenického Šenova, Lorenz & Co. z Horního Prysku, H. Hansik z Cvikova, W. Reichmann z Krompachu, Franz Patzelt ze Zákup, Julius Hermann z Nové Vsi u Volfartic a Prokop z Mimoně.

7_Victor Schleicher a Wilhelm Spölggen ze Šluknova, Franz Laske z Rožan, J. Wurbs z Děčína, A. Grünwald ze Šachova, Franz Fischer z Dolního Podluží, F. W. Fischer z České Kamenice, Camillo König z České Kamenice, Anton Möller z Varnsdorfu, W. Schlossar z Varnsdorfu, A. Engler z Karlovky a Zimmer z Krásné Lípy.

8_J. Fiala ze Štětí a posléze Litoměřic, W. Gudera z Litoměřic, Franz Pechwitz z Litoměřic, W. Boháček z Litoměřic Steinindustrie W. Matzke z Úštěku, K. Fünfarek ze Žalhostic a J. W. Rappert z Vědic.

9_Josef Heidrich z Liberce, Wenzel Hartlik z Liberce, Adolf Řehoř z Liberce, W. Kirschner z Křižan a Nikolaus Linke z Jitřavy.

10_Otto Sandtner, Karl Möldner, Franz Herrgesell, Josef a Emanuel Maxové, Josef Emanuel Krondl, Franz Wurzel (otec známějšího sochaře a vysokoškolského pedagoga Ludvíka Wurzela), J. Žďárský, Franz Neusar, jeden ze sochařské dynastie Platzerů, a lítec Thomas Seidan.

11_Josef Seiche z Teplic, F. Hoksč z Duchcova a Karl Mann z Pozorky.

12_E. Lucke a bratři Schwarzové.

13_JAKUBCOVÁ, Zuzana a Jana ŠUBRTOVÁ. Pomníky Lásky a smrti. K firemní produkci sepulkrálních děl na Jabloněcku a Liberecku v 19. a první polovině 20. století. Fontes Nissae. Prameny Nisy 2015, XVI, 2, s. 12–35. ISSN 1213-5097.

14_Karl Mann se oženil 10. července 1871 v Jablonném v Podještědí, stejného dne, kdy se i jeho sestra Karolina vdala za svého dlouholetého partnera Wenzla Motze st. Důvod odkladu sňatku Motzových není znám.

Náhrobek, jehož torzo se dochovalo v podobě soklu a hlavičky na pozůstatku hřbitova v Dražejově, zhotovila již firma Mann u. Motz v České Lípě. Foto P. Jakubec, 2017.

Z téže dílny pochází zachovalý, leč nevhodným nátěrem znehodnocený náhrobek rodiny Oppitz v Polevsku. Foto P. Jakubec, 2017.

15_Za hranicí zkoumaného regionu byl dohledán Mannův náhrobní kámen na hřbitově v Benešově nad Ploučnicí. Zhotovil jej pro Marii Neumann, dceru fořta z Dubí, zesnulou roku 1892.

16_Datace 1917 není pro náš výzkum relevantní, neboť firma Mann Et Motz zhotovila prokazatelně pouze kameninou část objektu, zatímco skleněná deska se signou *W. Motz, Leipa* a identifikačním nápisem byla do korpusu osazena patrně až druhotně.

17_Nápisová deska Försterové je pro tento region netradičně opatřena německými verši: *Schmerz voll hat sie ausgelitten / Und ging der Heimath Gottes zu, / Sie hat den bessern Kampf gestritten, / Sie schlummert nun in süßer Ruh. / Drum, Kinder, denket stets an eure Pflicht, / Vergesst der Mutter in dem Grabe nicht.*

18_Figurální plastice se Wenzel Motz věnoval jen okrajově. Další jeho sochu (lze-li signu na podstavci vztahovat i k jejímu autorství), ztvárňující truchlící vestálku s věncem a opírající se o torzo sloupu s kanelováním, nalezneme na adoptovaném náhrobku rodiny Rostočilovy v Kravařích.

stěhoval do Pozorky u Dubí (něm. Zuckmantel), kde své řemeslo v podniku na *Eichwalderstrasse* trvale konsolidoval. Již roku 1875 prezentoval své výrobky na průmyslové výstavě v Teplicích (*Gewerbe Ausstellung Teplitz*).

Prozatím nebylo možné prokázat, zda svého synovce Wenzla Motze přijal do učení. Náhrobní kameny opatřené pouze jeho signaturou *C. Mann Zuckmantel b(ei) T(eplitz)* nebo jen *K. Mann Zuckmantel* nalézáme na zkoumaném území pouze v Dobranově (Theresie a Franziska Kahleovy, zemř. 1881 a 1885) a signifikantně v rodných Petrovicích (Franziska a Franz Dengemannovi, zemř. 1892 a 1903).¹⁵ Na počátku Motzovy kariéry však každopádně oba příbuzní spojili své síly a po založení kamenosochařského podniku v České Lípě roku 1885 produkovali výrobky pod společným jménem se sídly jak v Pozorce, tak České Lípě. Dnes řadíme kameny se jmenovkou *Mann u(nd) Motz, Leipa* k nejstarším dochovaným dílům této společnosti. Nalezneme je v Dražejově (torzo anonymního kříže s nedatovaným podstavcem), Holanech (profánní kvadrátní náhrobek Hermine Settmacher, zemř. 1917),¹⁶ Polevsku (nevhodným nátěrem poškozený náhrobek rodiny Oppitzovy

s reliéfem okřídlené andělské hlavy označený pouze daty úmrtí mladší generace) a Zahradkách (náhrobek Theresie Förster z Oslovic, zemř. 1887).¹⁷

Po čase společná díla ustupují výhradně Motzově vlastní produkci. Nejúplnější náhrobní kameny z počátků Motzova samostatného podniku registrujeme vinou velkých škod, které na náhrobním fondu Českolipska zanechala poválečná desetiletí, teprve na hřbitovech v Dolní Krupě na Mnichovohradištsku (unikátní stéla s mírně disproportionální sochou truchlícího anděla v pokleku nad hrobem dětí Josefa, Marie, Franzisky a Franze Richtero-vých zesnulých v dubnu 1890 a listopadu 1891)¹⁸ nebo Liběšicích u Úštěku (obelisky Theresie Friedrichové, mlynářky z Liběšic, zemř. 1899, a spojené rodiny Sperlich-Hentner z Dolních Chobolic čp. 17). Z uvedených příčin se jedná o nejlépe dochované kusy s většinou původních dekorativních detailů a doplňků. V obdobném stavu se dochoval také jeden z posledních německých náhrobků na městském hřbitově v České Lípě. Obelisk, pod nímž odpočívají členové rodin Stickelovy, Hellerovy a Dolleschalovy (zemř. v letech 1892–1939) ale prošel nedávno opravou spojenou s rekonstrukcí nápisů. Sbě-

Rodinná vila a zázemí firmy Wenzla Motze na Bulharské ulici čp. 849/14 v České Lípě byla vybudována po roce 1901.
Foto P. Jakubec, 2017.

račům kovů prozatím odolala také dekorativní ohrádka nad hroby. Za pozornost z Motzovy tvorby stojí nepochybně také nástěnná granitová deska ve vegetabilním pískovcovém rámu na hřbitově v Zahrádkách-Mnichově pro místní rodinu Fiedlerových, případně jiná nástěnná stěla s párem levitujících andělů držících věnec, určená pro změnu dětem Karlovi, Boženě, Karlovi (II.), Heinrichovi a Wilhelmovi Raflerovým, zemřelým v letech 1879–1892 a pohřbeným u zdi kostela sv. Jakuba Větší-

Štukovou výzdobu Motzovy vily doplňují iniciály majitele a jeho druhé choti Ottilie. Foto P. Jakubec, 2017.

ho v Horní Libchavě. Nápisové desky ratolestí Richtero- vých i Raflerových mají totožné zpracování.

V lednu 1887 vstoupil Wenzel Motz v Teplicích do manželského svazku s Herminou Metou Hofmannovou, dcerou evangelického skláře ze Mstišova u Dubí. Těžce zkoušené manželství trpělo častými úmrtími potomků. První, bezejmenný syn se narodil mrtvý předčasně již několik dní před sňatkem rodičů, druhorozený Arthur zemřel po dvou měsících života, čtvrtý syn Oskar Wenzel v půldruhém roce a ani jediné dceři nebylo přáno narodit se živá. Pouze prostřední Otto Wenzel (*24. ledna 1889) se mohl stát pokračovatelem rodu a otcovým následovníkem. Ještě před koncem století pak rodina přišla i o matku Herminu. Do druhého sňatku vstoupil Wenzel Motz 27. července 1901 v evangelickém sboru na Habřině u Úštěku. Oženil se s kmotrou svého syna Ottilií Hoffmannovou z Dubí (*13. září 1862 v saském Radeburgu).¹⁹

První působiště našla rodina ještě za života Hermíny Mety v čp. 362 na předměstí. Skutečné zázemí firmy vybudoval ale Wenzel Motz až kolem rodinné vily čp. 849 na tehdejší českolipské *Bahnhofstrasse* (dnes Bulharská ulice čp. 849/14). Rodinný dům, postavený

19_Z důvodu nedostatečného množství relevantních pramenů pro členy evangelické obce, jakož i absencí evidenčních soupisů obyvatel města Dubí není možné prokázat nepochybný příbuzenský vztah mezi oběma Motzovými manželkami. V ideálním případě může jít o sestry nebo sestřenice.

20_Sedm návrhů viz fond Wenzel Motz, vyobrazení náhrobků ve Vlastivědném muzeu v České Lípě, dva další návrhy dochovány v SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, kt. 483, *Agenda hřbitovního provozu, povolování zřízení náhrobků a křížů*.

po roce 1901 ze žlutých cihel, opatřil secesním průčelím s bohatou štukovou výzdobou. Suprafenestry v přízemí dekorují kartuše s iniciály stavebníka WM, jeho druhé choti Ottilie OM a hesla PAX, FORTUNA, SALVE. Dílny, kde se zpracovávala surovina z vlastního lomu, a sklad hotových výrobků se nalézaly v objektech čp. 850 a 851. U domu bychom je dnes již nenalezli. Českolipský historik Ladislav Smejkal ovšem vzpomíná, že ještě v 70. letech 20. století se v zahradě domu povalovaly fragmenty nedokončených náhrobků.

V době partnerství s Karlem Mannem produkoval Motz náhrobní kameny ovlivněné pseudoslohy se značným podílem dekorativních prvků, později ale přešel k profánnějšímu sortimentu a jednoduchým formám. Škála jeho výrobků zahrnuje jak pískovcové náhrobní kameny, kříže nebo výjimečně též figurální náhrobní plastiky, tak obelisky z ušlechtilých leštěných materiálů či stély z umělého kamene. Na několika hřbitovech byly

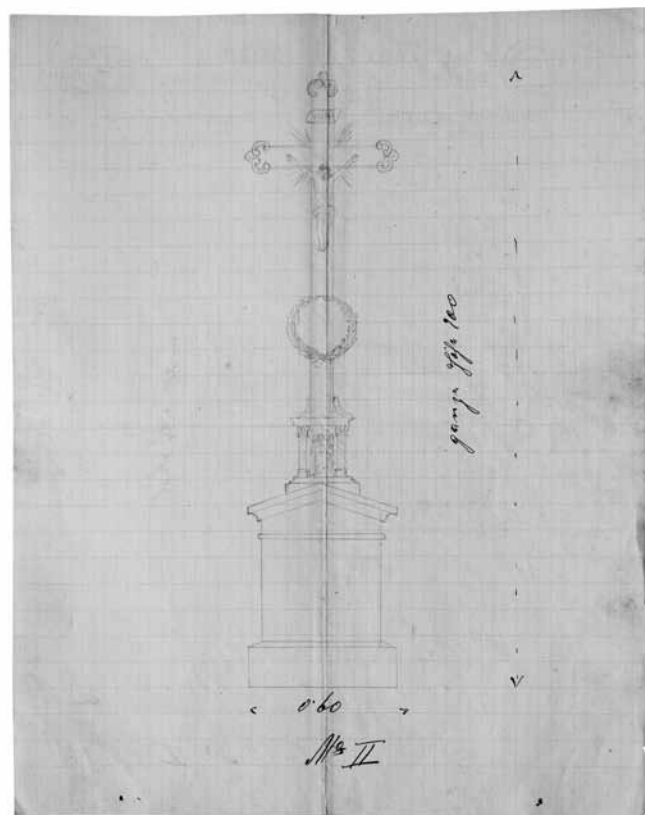
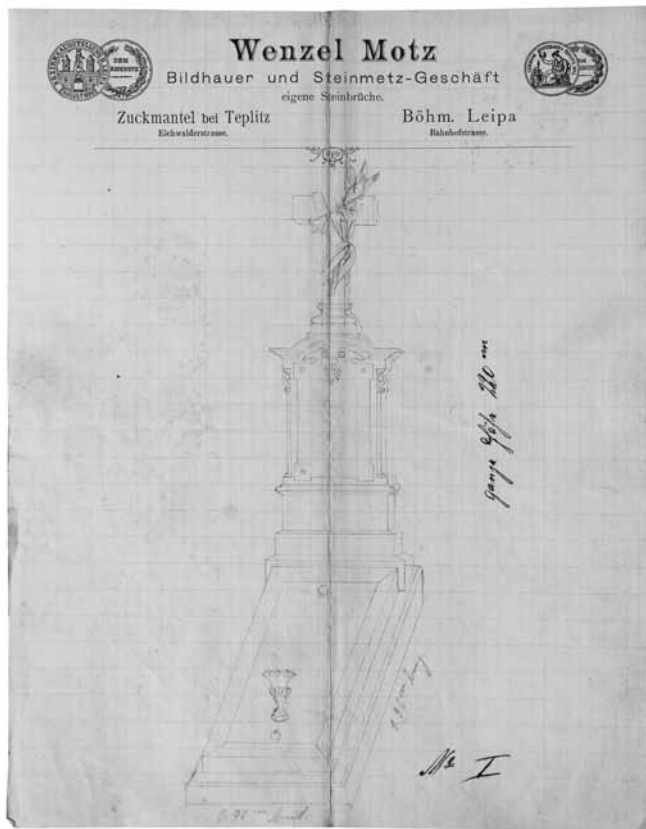
dohledány skleněné nápisové výplně signované rovněž Motzovým podnikem (Bezděz, Brenná – nový hřbitov, Holany, Kruh aj.). Firma byla připravena splnit všechna přání zákazníků. Materiál uložený v Motzově drobném osobním (resp. firemním) fondu ve Vlastivědném muzeu v České Lípě prozrazuje, že inspiraci hledal především na slezských a saských německých hřbitovech (mj. v Žitavě), k čemuž sloužily rozsáhlé vzorníky přejímané zejména z obrazových uměleckých příloh oborového periodika *Deutsches Steinbildhauer Journal* vydávaného v Legnici. Disponoval samozřejmě i reklamními alby konkrétních vlastních děl. Z nich je ovšem známa pouze fotografie obelisku rodiny Efflerových na novém českolipském hřbitově opatřená pořadovým číslem 218 a devět schematických návrhů.²⁰ Jednotlivá díla Motz opatroval ještě číselnými signaturami. Z této evidence se dochovaly jenom nepatrné zlomky. První v podobě návrhu č. 26 989 pro jednoduchou skládanou stélou se

Místní dobový tisk, zejména pak adresáře, často zveřejňoval krátké firemní inzeráty Wenzla Motze.

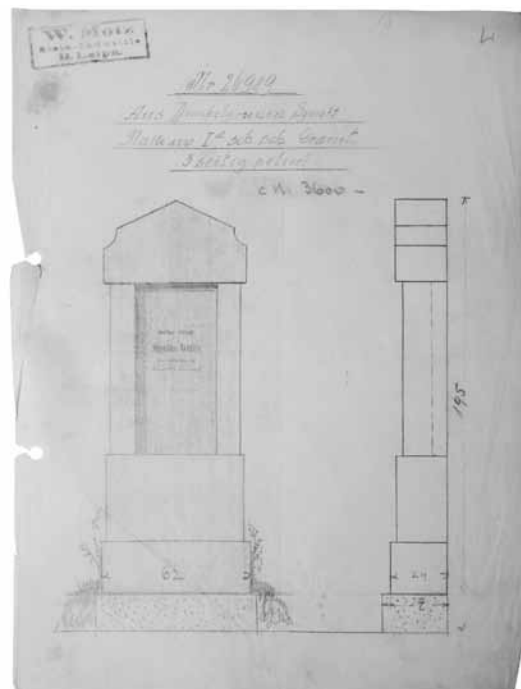
Hlavičkový papír firmy Wenzl Motz Bildhauer und Steinmetz-Geschäft dekorují medaile, které českolipský kameník a jeho předchůdce z Pozorky získali na oborových výstavách v Teplicích a České Lípě v letech 1875 a 1890. Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě.

Několik originálních návrhů hřbitovní plastiky firem Mann & Motz a Wenzel Motz v České Lípě. Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě.

sedlovou hlavicí z tmavě zeleného syenitu a granitovou nápisovou deskou, na němž rukopisná poznámka olejovou tužkou prozrazuje, že takového výrobku si firma cenila pravděpodobně na 3 600 korun. Druhým případem je evidenční číslo 15 701 stále dobře čitelné na zadních stěnách dvou dílů granitového obelisku na hřbitově v Kruhu. Velké bílé číslice patrně zapomněli Motzovi zaměstnanci před osazením z náhrobku odstranit.

Zdálo by se, že Wenzel Motz nevytvořil žádný vlastní charakteristický prvek, jasně čitelný umělecký rukopis, který dovolí jeho díla s nezachovanými firemními signy bezpečně identifikovat. Produkce všech žánrů poukazuje na všestrannost firmy a širokou klientelu od venkovských obyvatel po zámožné měšťany. Přesto existuje nepatrný moment, který je na přelomu 19. a 20. století pro Motze charakteristický. Je jím stěla s jednou nebo dvěma nápisovými deskami, s karnýzovou nebo sedlovou hlavicí (alternativně s vrcholovým křížem), opatřená jemnými vegetabilními vzory či plastickými květy, která je umístěna na kvadratickém podstavci s eulogií nebo veršovaným textem v rámu, do něhož nejčastěji odspoda proniká firemní podpis (např. Deštná, Horní Libchava – nový hřbitov, Manušice, Radvanec, Svitava ad.). V žádném případě

Granitové komponenty obelisku z Motzovy dílny na hřbitově v Kruhu nesou na rubu evidenční číslo 15 701, které poukazuje snad na existenci firemního katalogu nebo číslo zakázkového listu. Obdobně je číslem 26 989 nadepsán anonymní návrh dochovaný ve Vlastivědném muzeu a galerii v České Lípě.

21_ <http://www.vybezek.eu/o-vy-bezku-sluknovskem-cestovani/59-vnitrozemi/7465-sloup-panny-marie-policke-v-horni-polici.html>. NEJEDLÝ, Vratislav a Pavel ZAHRAĐNÍK, *Mariánské, trojiční a další světecké sloupy a pilíře v Libereckém kraji*. Praha 2003, s. 82–83, ISBN 80-86234-31-2.
22_ *Českolipský deník*, 20. 09. 1996, č. 221, s. 7. NEJEDLÝ, Vratislav a Pavel ZAHRAĐNÍK, cit. v pozn. 21, s. 58–59.

ale nelze na základě těchto signifikantů obdobně zpracované náhrobní kameny bez autorského určení přiřknout rovnou Motzovi, přestože nesou známky jeho rukopisu. Přejímání vzorů a kopírování bylo ve funerálním umění až příliš běžnou praxí, jak za všechny vypovídá oblíbený reliéf poutníka zpracovaný hned několika autory. Motzův podnik jej dodal jako hlavní motiv na náhrobní kámen kněze VldP. Jana Přibila (zemř. 1940) do Bezdědic. Travertinový náhrobek je zároveň jediným doloženým českým produktem firmy.

Méně známá, respektive méně prozkoumaná je Motzova restaurátorská činnost. Roku 1897 měl přenést a opravit sousoší Panny Marie Polické v Horní Polici, ale z důvodu navýšení ceny z 1400 na 1800 zlatých se transfer nakonec nekonal.²¹ K roku 1911 se zase váže zmínka o Motzově opravě kamenné pyramidy zhotovené na počest nálezu monstrance, jež byla odcizena mezi 5. a 6. červnem 1755 z někdejšího kostela sv. Petra a Pavla na Škroupově náměstí v České Lípě. Kamenný pomník byl vztyčen ke cti Nejsvětější svátosti oltářní 12. května 1756 na místě šťastného nálezu u silnice do Horní Libchavy, ale při stavbě sídliště Slovanka byl odstraněn a přenesen do muzea.²²

V pondělí 22. června 1931 Wenzel Motz ve své českolipské vile umírá. Manželka Ottilie jej přežila o deset

let. O rodinný podnik ovšem bylo postaráno. Vedení se ujal jediný syn Otto Wenzel Motz, který do zavedené výroby patrně nepřišel s žádným vlastním rukopisem; byl to především obchodník. Změna ve vedení firmy se projevuje navenek toliko zkrácením autorské signy na pouhé *Motz*, ačkoli ani autorská značka *W. Motz Leipa* za Ottova vedení nezaniká (např. Bezdědice).

Ottův život poznamenala jak pohnutá doba, tak rodinný osud nikoli nepodobný otci Wenzlovi. V říjnu 1930, tedy až ve svých 41 letech, se oženil s Hildegard Dobischovou (*1897) z Rumburku. Společně přivedli na svět dceru Ingeborg, která však krátce před svými šesti lety narozeninami přišla o matku. Hildegard zemřela v pouhých 39 letech v léčebném zařízení v Coswigu. Následujícího roku se Otto Motz oženil podruhé s o 23 let mladší Gertraud Dobischovou (příbuzenský vztah s první manželkou neprokázán). Z tohoto manželství vzešly dcery Vroni a Wilma, které se narodily ještě v České Lípě. Odsun německého obyvatelstva z Československa v roce 1945 se samozřejmě nevyhnul ani Motzovým. Další osudy rodiny nejsou pro naše účely rozhodující. Otto zemřel nedlouho poté, roku 1953, Gertraud až o třicet let později. Jejich vnuk, MUDr. Levent Özokuy, dnes pracuje jako přední ortoped a poúrazový chirurg v nemocnici Marien-Hospital v německém Weselu.

Dobová fotografie z dosud takřka nezaplněného českolipského hřbitova zachycuje obelisk rodin Effler a Barta z dílny Wenzla Motze krátce po jeho vztyčení. Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě.

Díla Arthura Hoffmanna, druhého nejpłodnějšího kamenického mistra v České Lípě, známe pouze z deseti lokalit. Po první světové válce realizoval kromě mnoha jiných také jednoduchý secesní náhrobek rodiny Vetterovy z Holan čp. 14. Foto P. Jakubec, 2017.

Ojedinělý zástupce práce Wenzla Hanela z doby jeho raného působení v Doksech na hřbitově v Tuhani. Foto P. Jakubec, 2017.

ARTHUR HOFFMANN

Již výzkumem na Liberecku bylo prokázáno, že kamenickým rodům nebylo cizí vytváření dynastických svazků jako záruk pro pokračování firemních tradic a pro předávání know-how. Českolipské kamenosochařské prostředí přelomu 19. a 20. století bylo nejspíše propojeno ještě pevněji než pouze svazkem Karl Mann/Wenzel Motz. Ve stejné době se totiž ve městě objevuje druhý umělec, Arthur Hoffmann. V roce 1889 žije v domě v Hrnčířské ulici čp. 764/81 (tehdejší Töpferstrasse) a je označen jako kamenický pomocník (*Steinmetzgehilfe*) pracující ve *Steinmetzwerkstätte Leipa* na téže adrese. Za prací ale patrně cestoval, než si zřídil vlastní kamenickou dílnu, neboť k pobytu v České Lípě se trvale přihlásil až 6. prosince 1902. Zcela tomu odpovídají i místa narození jeho potomků, syna Josefa, který přišel na svět v říjnu 1901 v Klášterci nad Ohří, a dcery Hildegard, která se narodila v červnu 1903 již v České Lípě.

Hoffmann byl evangelík narozený 6. listopadu 1873 v Dubí, tedy ve stejném místě, ke kterému měly rodinné vazby obě Motzovy manželky Hermine Meta i Ottilie Hoffmannovy. Kdybychom měli k dispozici alespoň zá-

kladní evidenci obyvatel pro jeho rodiště, příbuzenské vztah obou kameníků bychom dokázali snadno objasnit. V opačném případě ale musí zůstat pouze na úrovni hypotézy pracující s variantou, že Motz a Hoffmann mohli být svagři.

Na základě pouhých jedenácti lokalit, kde Hoffmannova díla registrujeme, nelze o obsahu jeho produkce říci žádný uspokojivý závěr.²³ Zřejmě je, že pracoval jak v pískovci, tak v ušlechtilých materiálech (obelisk Burgemeisterových v Chlumu nebo torzo náhrobku rodiny Sommer-Bieber v Dolní Libchavě). Nezaklekl se ani náročnějších děl, jak to dokumentuje pozůstatek klasicizující hrobky rodiny Böhmovy v jihovýchodním rohu městského hřbitova v České Lípě.

Pro inspiraci Wenzlem Motzem hovoří nejstarší známý Hoffmannův počín – stěla rodiny Kirschnerovy (zemř. 1893–1931) v Novinách pod Ralskem. Nápadně totožně umístěná signa uprostřed spodního okraje reliéfního rámečku na podstavci a dvě hlavní nápisové plochy se skleněnými deskami zřetelně odkazují na tvorbu českolipského kolegy či příbuzného.²⁴

²³ Bezděz, Česká Lípa, Dolní Libchava, Holany, Chlum, Noviny pod Ralskem, Okna, Slunečná, Velký Grunov a Zahradky.

²⁴ Na jaře 2017 byl náhrobek pod číslem 065 opatřen informací obce, že se jedná o neproplacený hrob, který bude zrušen. Jen stěží můžeme očekávat, že se někdo z potomků [existují-li] k vlastnictví hrobu přihlásí. Takřka nevyhnutelná je pak likvidace hrobu i s náhrobním kamenem. Nepíše se však 70. léta 20. století a obec by se měla řídit Smlouvou mezi Spolkovou republikou Německo a Českou a Slovenskou Federativní Republikou o dobrém sousedství a přátelské spolupráci z 27. února 1992, v jejímž článku 30 je krom jiného uvedeno, že [1] Smluvní strany prohlašují, že německé a československé hroby, nacházející se na jejich území, budou stejným způsobem uctívány a chráněny; péče o ně bude umožněna. Viz <https://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Smlouva-mezí-Spolkovou-republikou-Nemecko-a-Českou-a-Slovenskou-Federativní-Republikou-o-dobrem-sousedství-a-prátelske-spolupraci.pdf>

Podobným rukopisem ztvárnil Hoffmann také stělu Antonie a Marie Grafových z Karas čp. 8 (zemř. 1923 a 1925) na hřbitově v Zahrádkách, kterou opatřil porcelánovým medailonem Kristovy hlavy, svislými plastickými pásy růží a veršem *Recht und ehrlich war ihr Leben, / Edel war sie stets gesinnt, / Möge Gott ihr jenseits geben, / Was sie hier schon längst verdient.* Veršovaným eulogiím se vůbec nevyhýbal. Opatřil jí na žádost pozůstalých též sousední náhrobek Wenzla Grossmanna s dominantním vrcholovým křížem (*Süß und ruhig ist der Schlummer / In der Erde kühlen Schloß; / Von des Lebens Not und Kummer / Macht der Tod uns freundlich los. / Und zu jenen stillverschloss'nen Gründen / Kann kein Schmerz den sichern Eingang / finden.*) a také obelisk rolníka Franze Schreibera z Oken čp. 27 (zemř. 1920) na tamějším hřbitově (*Reine Gattenliebe kann nicht schwinden, / Wenn hier Trennung unsre Seeln trübt, / Dort erst werden wir uns wiederfinden, / Wo man ewig ohne Scheiden liebt.*)

Podchycené práce Arthura Hoffmanna potvrzují pravidlo nepsaného fenoménu, že kamenosochaři z německy hovořících částí severních Čech dodávali náhrobní kameny takřka bezvýhradně pouze pro německé obyvatelstvo. Přestože existují výjimky (např. český obelisk od Josefa Seicheho z Teplic na hřbitově v Lomnici nad Popelkou), k jedinému předválečnému německému náhrobku na jinak českém hřbitově na Hlavici u Českého Dubu, pod nímž odpočívají manželé Heilekovi z Náhlova, se hlásí právě Arthur Hoffmann.

Hoffmannova tvorba nenalezla přímého pokračovatele. Zemřel 10. května 1932, za tři roky poté následován svým mladým synem Josefem. Vdovu Marii i dceru Hildegard, provdanou v listopadu 1941 za českolipského rodáka Josefa Müllera, nepochybně postihlo vystěhování německého obyvatelstva.

HANELOVÉ

Poslední kamenickou osobností s vazbou na Českou Lípou, kterou si přiblížíme, bude prozatím nedostatečně identifikovaný Johann Hanel. Adresář z roku 1880 jej zná jako sochaře (*Bildhauer*) v domech čp. 41 a 44 na *Frauenstrasse* (dnes Mariánská ulice). S jeho signo-

Náhrobek pro členy rodiny Kittelovy z Dolního Prysku vypracoval Hanel již ve své dílně v České Kamenici. Foto P. Jakubec, 2017.

vanými pracemi se setkáme na starém hřbitově v Horní Libchavě a v Jezvě. V prvním případě se jedná o nástěnnou nápisovou desku ředitele panství Antona Mirtela zesnulého 29. července 1875, v případě druhém o povětrnostní i vandalismem poškozený a částečně vyvrácený pískovcový náhrobek s pozdější, druhotně osazenou skleněnou deskou Amalie Kessler (zemř. 1927), kterou dodala firma Julia Hermannova z Nové Vsi u Volfartic.

Druhým zástupcem pokolení Hanelů byl snad syn nebo jiný blízký příbuzný Johanna, Wenzel Hanel. Narodil se 23. ledna 1876 v Doksech, kde také započal svou praxi. Z krátkého dokskeho období známe gotizující náhrobní kámen na hřbitově v Tuhani. Pro časové zařazení je však nevhodný, neboť i tento byl osazen novými skleněnými tabulemi. Nejprve pro Rosalii Schaffrankovou (zemř. 1919), již desku dodala úštěcká firma Matzke, a v současnosti pro rodinu Dufkových.

Dnes již neexistující pomníky padlých v Heřmanicích, Horní Polci a Stružnici zhotovil nebo přepracoval polický kameník Franz Rosa. Sbírká Petra Fletcherera ze Stružnice.

25_ Tabulka s autorskou signou je sice zničena, náhrobek ale vykazuje stejný rukopis jako stěla v Horní Libchavě, nadto je příznačně věnován Karlu, Anně a Oskarovi Hahnelovým (zemř. 1911–1932).

Od roku 1899 se Hanel realizoval v České Kamenici (Žižkova čp. 322) a svá díla zpracovával především pro nekropole v tomto regionu. Známe je z Dolního i Horního Prysku, Horní Libchavy nebo Volfartic.

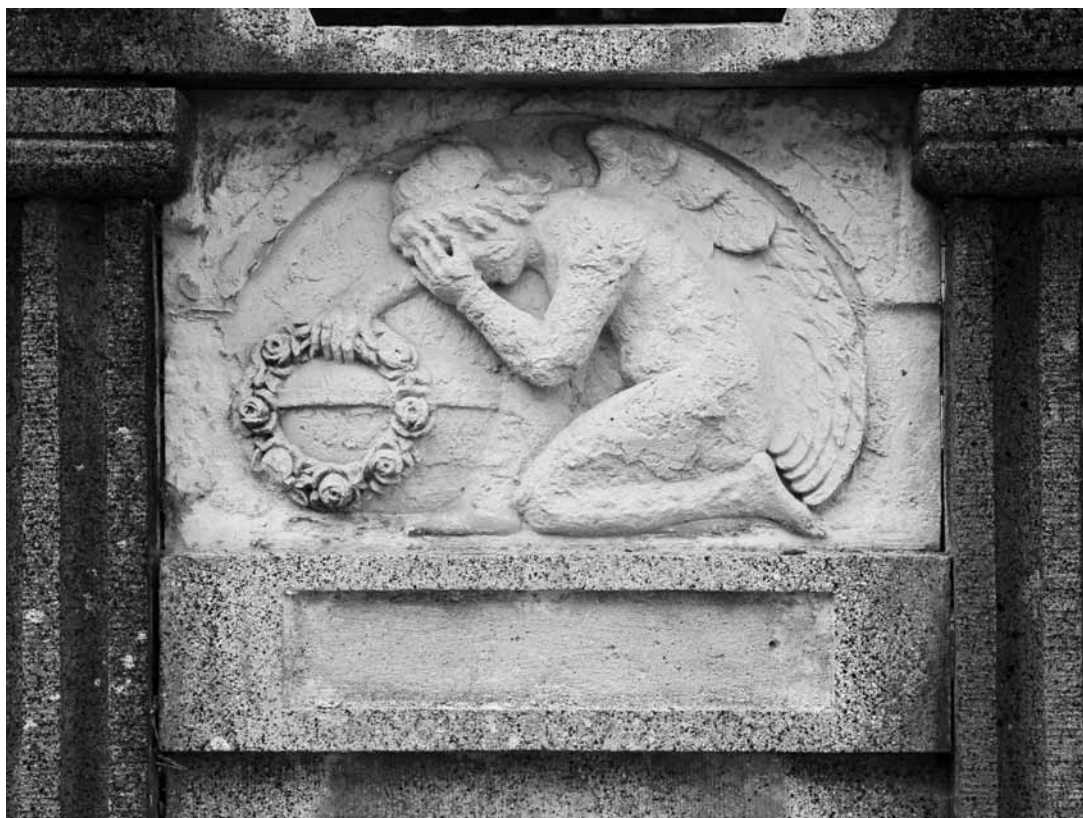
Naši pozornosti nesmí ujít především stěla mlynářského rodu Böhmových na novém hřbitově v Horní Libchavě s poutavým reliéfem poutníka s holí, sklánějícího se před křížem, za nímž zapadá slunce. Motiv se opakuje ještě na hřbitově ve Volfarticích.²⁵

Hanel se zjevně nevyhýbal kompozičně náročnějším dílům. Přínejmenším v Dolním Prysku a Volfarticích stojí při obvodových zdech hřbitovů tříosé náhrobní kame-

ny s ústředními monumenty (ve Volfarticích tympanon vynášený dvěma sloupy, mezi nimiž bývala socha) a bočními křídly. Obě práce jsou opatřeny drobnou plastikou ruky dotýkající se růže.

Přímo v České Kamenici, jejíž nový hřbitov stihl po druhé světové válce podobný osud jako českolipská pohřebiště, se vcelku nečekaně dochovala vysoká stěla Hanelovy rodiny s figurální plastikou Ježíše Krista v životní velikosti. Identifikační nápisy byly z monumentu sice takřka odstraněny, na spodním okraji ovšem pozůstává tabulka s veršem *Wer unter dem Schatten des Kreuzes ruht, / Der ruhet sicher, sam't und gut*.

Žízňník, reliéf plačícího anděla patřil v tvorbě Franze Rosy k oblíbeným motivům. Foto P. Jakubec, 2017.

FRANZ A HERMANN ROSOVI

Mladší generaci nových kamenických firem, jejichž totožnost je nám známa, zastupují regionálně fixovaní Franz Rosa z Horní Police a Josef Jarsch z Dubé. Zdůraznit bychom měli zejména Rosovu tvorbu, která názorně demonstruje, že nejenom zakázkami hřbitovní architektury byl venkovský kameník živ.

Franz Rosa se narodil 1. srpna 1878 v Dolánkách u Roudnice nad Labem pravděpodobně do české domkářské rodiny. Od českého živlu se ovšem odklonil a odešel (snad již během učení) do německojazyčné oblasti. Jeho stopy zachycujeme v roce 1906 v Petrovích na Ústecku. Oženil se se zdejší rodačkou Marií Schönbach a téhož roku zde povili prvního potomka Friedricha. Posléze se rodina na několik let přesouvá do nedalekého Neundorfu u saské Pirny, kde přicházejí v letech 1909–1914 na svět další čtyři potomci Rosových, mezi nimi i syn Hermann (*2. dubna 1911), který se do dějin sochařského řemesla zapíše mnohem výrazněji než otec.

Již od roku 1913 byla ovšem rodina Rosových přihlášena k pobytu na zámku v Horní Polici, kde si Franz zřídil kamenickou dílnu. Od tohoto okamžiku začíná na okolní hřbitovy pronikat jeho rukopis. Mnohem zřetelněji se však realizoval při práci na pomnících vojáků

padlých v první světové válce, které vypracoval nejenom pro Horní Polici, ale také pro Heřmanice u Žandova, Stružnici a patrně také pro Radeč. První zakázku získal přirozeně od Horní Police, kde roku 1922 přebudoval nákladem 11 tisíc korun starší pomník obětí prusko-rakouského konfliktu z roku 1866 (vztyčen 1905). O dva roky později pracoval na pomnících ve Stružnici (odhalen 26. července 1924) a v Heřmanicích. I zde se jednalo o adaptaci staršího díla z roku 1881 vybudovaného na památku zrušení nevolnictví Josefem II. (odhalen 1. června 1925).

Osudy všech těchto Rosových děl jsou velmi podobné. Hornopolický pomník musela 29. prosince 1945 zbořit četa německých pracovníků na příkaz národního výboru a jeho pozůstatky nebyly dodnes objeveny. Ústřední reliéf zpodobňující stojícího vojáka se zbraní byl jako jediný pozůstatek pomníku ve Stružnici objeven teprve v roce 2013 a obdobně dopadl také pomník v Heřmanicích. A z pomníku v Radči zhotoveného roku 1928 se nedochovalo dokonce vůbec nic.²⁶

Pro studium Rosovy tvorby tak máme k dispozici pouze několik náhrobních kamenů na hřbitovech v Jezvě, Radči, Slunečné a Žízňníkově. Netřeba pochybovat, že je bezpochyby autorem mnoha meziválečných kamenů v Horní Polici. Na pískovcových náhrobcích rodin

²⁶ Informace o válečných pomnících čerpány ze stránek <http://web.struznice-jezve.cz/okoli/pomniky-padlym-v-1-svetove-valce> [cit. 18. 08. 2017] zpracovaných Petrem Fletcherem.

Fiedlerovy a Hackelovy z Jezvé čp. 67 a na adoptovaném náhrobku rodiny Nekvasilovy ve Stružnici vidíme erodované reliéfy truchlícího anděla opírajícího se o pilíř, ne nepodobné tvorbě podještědských Kunzů a Linků. Náhrobnímu kameni Knoblochových zase dominuje hlavice s plastikou květinového koše. Výjimečná díla zanechal na žizníkovském hřbitově. Dva totožné anonymní náhrobní kameny okázalých rozměrů zhotovil z umělé armatury a opatřil skleněnými deskami a pískovcovými reliéfy plačícího anděla v pokleku.

Franz Rosa zemřel 24. října 1945 po dvaatřicetiletém působení v Horní Polici. Jeho přátelům a sousedům se podařilo vystrojit mu navzdory době důstojný pohřeb. Podobu kameníka zachytil žandovský malíř Willy Lang na své perokresbě z roku 1939 nazvané *Steinmetz am Politzer Schloß*. V červenci 1946 byly z města transportem XIII přes Hřensko a Bad Schandau odsunuty Rosova manželka i dcera Liesbeth.

Zastavme se ovšem ještě u syna Hermannu (1911–1981). Otec si přál, aby v jeho řemesle pokračoval, ale učitel ze školy jej doporučovali spíše na brusiče skla. V letech 1925–1930 tedy studoval sklářskou školu v Novém Boru, po jejímž absolvování se dva roky učil v otcově podniku a další dva roky na státní odborné škole pro zpracování kamene v Saubsdorfu. Hermannova studia tím ovšem nekončila. V letech 1934–1938 navštěvoval pražskou akademii umění, aby následně po okupaci Československa a uzavření vysokých škol přestoupil k prof. Karlu Albikerovi do Drážďan na klasické sochařství. Po útěku na západ v roce 1947 nastoupil na šest let na akademii umění v Mnichově. Navzdory klasickému vzdělání jej inspiroval spíše Paul Cézanne nebo Alberto Giacometti. Zatímco po druhé světové válce pracoval Rosa spíše s hlinou a některé jeho sochy byly odlity i v bronz (socha Adalberta Stiftera ve Fürthu), po roce 1956 se věnoval jenom architektuře. Je autorem návrhů dvou domů v moderním funkcionalistickém slohu ve Freisingu nebo svého mnichovského studia, jehož pojetí obdivoval i Mies van der Rohe. V 70. letech následoval útlum tvorby, z níž vyniká hlavně fontána *Blitz* pro kostel Zmrtvýchvstání v Augsburgu (osazena až půl roku po Rosově úmrtí).

Jen málo známá je Rosova tvorba na českém území. Z ní jmenujme bronzovou portrétní desku na hrobě krušnohorského písničkáře Antona Günthera na hřbi-

tově v Božím Daru (1938), kamenný kříž podle návrhu prof. Cysarze pro hřbitov v České Lípě (1936), restaurování zvonice u polického kostela (1936) a rovněž i sochy Panny Marie z vrcholku tamějšího mariánského sloupu.

Ještě za Rosova života se některá jeho díla objevila ve sbírkách evropských institucí. Sochu *Pferdegruppe* (1937) prezentoval na světové výstavě v Paříži a následně ji zakoupilo Museum Sèvres, jiné dílo, *Krugträgerin* (1947), získalo ministerstvo v Drážďanech a sochu *Zwei Menschen* (1956) Ostdeutsche Galerie v Řezně.

Hermann Rosa dokázal vykročit z venkovní dílny svého otce v Horní Polici, v níž mu ovšem v prvních letech své tvorby vypomáhal, a zařadil se po bok významných výtvarných umělců druhé poloviny 20. století.²⁷

Zcela vědomě vynecháváme rozbor dochovaného souboru mnoha desítek náhrobních kamenů ze zaniklého kamenosochařského podniku **Josefa Kunzeho** v Jablonném v Podještědí, neboť tvorba této kamenické dynastie byla dostatečně popsána v předchozím příspěvku.²⁸ Kunze byl identifikován na třinácti hřbitovech Českolipska a z běžné produkce žulových nebo pískovcových obelisků bez nároku na svébytné umělecké zpracování se vyčleňuje pískovcová stéla manželů Hoffmannových v Lindavě, doplněná vegetabilními motivy a karnýzovou hlavicí s listkovým vlysem a reliéfem věnce. V tomto případě Kunze svou signaturu nevtěsala, ale namaloval. Zanikající signa odhaluje další široké pole možné Kunzeovy tvorby, neboť lze očekávat, že drtivá většina malovaných autorských podpisů se nedochovala a náhrobky kamenického podniku z Jablonného tak byly anonymizovány. Kunzeovi můžeme přičknout snad též autorství bohatě zdobené dvojstěly rodiny Samperovy v Kamenici u Zákup, autorsky identifikované jenom podle odloženého sloupku se skleněnou signou, který tvořil část dekorativního oploce ní nad hrobem.

Svébytný rukopis kamenických rodů Kunze (zejména starší generace pracující v Kněžicích) a Linke z Jítravy, založený na ústředním motivu truchlícího anděla a dominantních veršovaných nápisech malovaných nebo vtesaných do podstavců, se z Podještědí rozšířil do východní části Českolipska (Bohatice, Brenná, Břevniště, Drnovec, Kamenice, Noviny pod Ralskem, Radvanec, Sloup v Čechách, Velký Grunov a podle historické fotografie z roku 1964 též Postřelná). Otázku, zda autory

27_Petra STRUBE, *Hermann Rosa. Bildhauer und Architekt: 1911–1981*. München 1999.
28_JAKUBCOVÁ, Zuzana a Jana ŠUBRTOVÁ, cit. v pozn. 13, s. 19–21.

Také na Českolipsku objevíme práce kamenické dynastie Kunzů z Jablonného v Podještědí, se kterou jsme se v hojně míře setkávali v oblasti západně od Liberce. Za mnohé příklady z Lindavy a Kamenice. Foto P. Jakubec, 2014 a 2017.

těchto kamenů byly stále podještědské dílny nebo jejich vzory převzali místní kameníci, však nedokážeme uspokojivě zodpovědět. Pripustit můžeme spíše obě varianty.

Ojediněle se na některých hřbitovech dochovala díla dalších výtvarníků, kteří se realizovali v klasickém sochařství nebo kovolitectví a funerální tvorba byla pouze jedním odvětvím jejich činnosti. Hovoříme například o pracích z rodinné dílny pražských **Platzerů** (zanikla 1907) na starém hřbitově v Horní Libchavě (pouze torzo později upravovaného náhrobku místního mlynáře Franze Rochelta z *Klingschmühle*) nebo v Zahrádkách (cenný soubor dvojice plaček a klasicizujících náhrobků rodiny Schwarzkovy a Pilzovy, nedávno necitlivě zbavený všech dobových nápisových desek po adopci objektu novým majitelem) či o bronzovém portrétním medailonu dramatika, básníka a kulturního činitele Ferdinanda Břetislava Mikovce (1826–1862) v Sloupu od **Thomase Seidana** (1830–1890) z roku 1864. Seidan se vyučil sochařství v dílně Josefa a Emanuela Maxových a po studiích na Akademii výtvarných umění v Praze si založil vlastní sochařský ateliér, který navštěvovali Josef Mauder, Ladislav Šaloun a po dva roky také Josef Václav Myslbek.

Od roku 1849 pracoval Seidan jako modelér porcelánky ve Staré Roli a zanedlouho převzal i Levého ateliér. Byl profesorem modelování na Českém vysokém učení technickém v Praze, členem Umělecké besedy i Krasoumné jednoty.²⁹

Zcela zapomenut stojí na novém hřbitově v Brenné druhotně použitý náhrobek Marie Ducky (1885–1921) s plastickým reliéfem stojícího anděla s padlou pochodní a věncem na pravé paži. Střídmě dekorovaný kámen s karnýzovou hlavicí, opatřenou akantem, pochází z dílny pražského akademického sochaře **Josefa Emanuela Krongla** (1811–1856). A chybět nemůže ani přední osobnost pražských sochařů **Josef Max** (1804–1855), kterého s Českolipskem spojoval jeho původ, neboť se narodil v Janově u Sloupu v Čechách. Je autorem figurální části bohatě pojatého náhrobku Antonie a Franze Hellmichových (zemřeli 1873) u zdi kostela sv. Petra a Pavla ve Volfarticích, která představuje dvě andělské postavy držící společně vysoký kříž s paladiem, a alegorických soch Víry a Naděje nad hroby příslušníků rodiny Conrathových a Krauseových na starém hřbitově v Kamenickém Šenově (zde společně s Emanuelem Maxem). Další Maxovy práce lze očekávat na zaniklých

²⁹ https://cs.wikipedia.org/wiki/Tom%C3%A1%C5%A1_Seidan [cit. 18. 08. 2017].

Náhrobní kámen Antonie a Heinricha Schorových ve Skalici u České Lípy vypracovala firma Kreutz z Kamenického Šenova. Foto P. Jakubec, 2017.

Kostelní zdi ve Volfarticích dominuje mohutný figurální pomník Apollonie a Franze Hellmichových z rukou pražského sochaře Josefa Maxe. Foto P. Jakubec, 2017.

nebo sanovaných českolipských hřbitovech, jak poukazuje torzo sochy na poškozeném náhrobku doktora práv Ludwiga Hirschmanna (zemř. 1853) na hřbitově u kostela Narození Panny Marie.

BUDOUCNOST HŘBITOVNÍCH AREÁLŮ NA ČESKOLIPSKU

Hřbitovní areály na Českolipsku prošly po roce 1945 dramatickým vývojem. Hřbitovy byly zcela likvidovány, svévolně devastovány a jejich německá hřbitovní pole sanována. Společným jmenovatelem vždy byla snaha o zahlazení stop po odsunutém německém obyvatelstvu. Kulturní a historické škody, které zde jsou již několik desetiletí páchány, dosahují mimořádných rozměrů. V oblasti, která byla stížena i záměrnou ztrátou mnoha historických dokumentů, tak dochází k likvidaci další úrovně historických pramenů. Jen výjimečně jsou hřbitovní areály ošetřeny památkovou ochranou a není v moci institucí činných v památkové péči, aby byl setrvale dokumentován a evidován historický sepulkrální fond na desítkách (v rámci celého kraje pak stovkách) hřbitovů. Primárně

tedy musí dojít k označení umělecky a historicky hodnotných náhrobních kamenů (ojedinělá nebo transparentní díla jmenovaných kamenických dílen a sochařů, náhrobky a hroby duchovních, kulturně, politicky či hospodářsky činných osobností) a posléze k zahájení kroků vedoucích k úřední ochraně těchto objektů, a to navzdory skutečnosti, že ne vždy je toto jednání v souladu s postupy a názory místních municipalit. Přinejmenším principy etiky by se měly řídit ty obce, kde byly hřbitovy v minulosti zlikvidovány. Pozůstatky areálů by měly být vykloučeny, označeny informační tabulí nebo památníkem, jako tomu je v případě tzv. horních vsí v bývalém VVP Ralsko, se snahou lapidárně uchovat existující torza náhrobních kamenů. Takový postup vidíme již dnes například v Kravařích nebo Chlumu. Je velmi snadné likvidovat opuštěné náhrobky za účelem alibistického získání prostoru pro další pohřbívání. Jednak v mnoha místech dnes nežije zdaleka takové množství obyvatel jako před druhou světovou válkou, jednak nevyžadují současné pohřební zvyklosti tolik prostoru pro zřízení nových náhrobků. Velikost hřbitovních areálů plně dostačuje potřebám místního obyvatelstva na několik desetiletí.

Czechoslovak Legionnaires in the Český Dub area in the times of the First Republic

ABSTRACT

JAN HNĚLIČKA | The study is focused on the interwar activities of Czechoslovak legionnaires operating in the area of Český Dub in the unity of the Czechoslovak Legionaries Association. The text presents their basic activities in the form of administration, social area, educational activities and cooperation with local Czech and German inhabitants and other associations. The character of the membership base from the point of view of social and geographical origin, occupation, residence and death is also examined. The achieved results are compared with the data on the neighboring Legionaries Association in the industrial and mostly German Liberec. The final part of the study presents the period of the second half of the thirties and the involvement of legionnaires in the preparations for the defense of the endangered republic after the September 1938 crisis.

KEY WORDS

Český Dub
First Republic
Czechoslovak Legionaries Association
associations
legionnaires
First World War
Czech-German relations

KLÍČOVÁ SLOVA

Český Dub
První republika
Československá obec legionářská
spolky
legionáři
první světová válka
česko-německé vztahy

Českoslovenští legionáři na Československu v období první republiky¹

JAN HNĚLIČKA

1_ Studie je vytvořena na základě části autorovy magisterské práce HNĚLIČKA, Jan. *Českoslovenští legionáři na Liberecku v období první Československé republiky*. Liberec, 2018. Diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra historie.

2_ ANDĚL, Rudolf a Svatopluk TECHNIK. *Český Dub. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství*, 1991, s. 64. ISBN 80-7047-037-2.

3_ Pro zdejší oblast domácí 94. pěší pluk se na počátku revolučního času nacházel na italské frontě. Jeho náhradní prapor byl ve stejné době situován v uherském Kecskemetu. POLÁK, Alois. Kde byly v čas převratu naše pluky a jak se rozešly?. *Od Ještěda k Truskám*, 1928, č. 2, s. 36–38.

4_ KULICH, Václav. *Paměti okresu turnovského za světové války a z doby státního převratu I. – II. díl*. Turnov: Okresní správní komise, 1925, s. 47–48.

Členové československé jednoty Obce legionářské před pamětní deskou se jmény padlých spolubojovníků. PMAK Český Dub, Rodáci, kart. 3, František Bílek.

Ukončení Národopisné výstavy v Českém Dubu v červenci 1914 znamenalo pro její organizátory jistojistě hluboké zklamání. To, co dlouhé měsíce především čeští učitelé připravovali, mohli zájemci vidět pouhý týden. Pak již i na malebné Podještědí padl stín první světové války a důsledky jejího vypuknutí na sebe nenechaly dlouho čekat. Město Český Dub bylo v brzké době zasaženo nejenom potížemi hospodářskými a sociálními, ale také odvodem velké části mužské populace do řad rakousko-uherské armády. Postižena tím byla jak česká, tak i německá část obyvatel města, držící si stále moc nad jeho správou. Z Českého Dubu bylo na válečná pole odvedeno 434 mužů, přičemž 41 z nich se již nevrátilo.² Ti, kteří měli více štěstí a dožili se konce prvního světového konfliktu, se začali na přelomu let 1918–1919 navracet do svých původních domovů. Většina z nich se i navzdory svému angažmá v domobraneckých praporech bojujících o hranice nového státu vracela bez vítězných

vavřínů. Určitá skupina jimi přesto ověncena byla, když v průběhu války upadla či dobrovolně přeběhla do zajetí dohodových států a vzápětí vstoupila do československých legií.

Českoslovenští legionáři se do rodné vlasti navraceli postupně a v případě příchodu legií z občanskou válkou zmítaného Ruska tomu bylo i se značným zpožděním. Revoluční události na podzim roku 1918 tak byly na Československu plně v rukou místních civilních elit a narychlo se tvořících dobrovolnických jednotek doplňujících nepočetné útvary domácího vojska.³ Situování Českého Dubu na pomyslné etnické hranici se naplno projevilo i při tomto procesu, kdy na rozdíl od jižněji posazeného Turnova neproběhlo převzetí moci ihned 28. října, respektive o den později, ale současně také nedošlo k automatickému přihlášení se k provincii Deutschböhmen, jejímž hlavním městem se stal severní soused Liberec.⁴ Revoluční dění zde naplno vypuklo až 30. října, kdy do-

Manifestační pochod Českým Dubem – léto 1938, PMAK Český Dub, Fotografie, Album 2. světová válka.

razily první tištěné zprávy a byl navázán telefonický styk s Okresním národním výborem v Turnově. Týž den se československá sokolovna proměnila v hlavní štáb představitelů českého obyvatelstva, kteří ze Svijanského Újezdu obdrželi deset mladých členů Sokola na pomoc k zajištění bezpečnosti. K samotnému definitivnímu předání vlády nad městem do českých rukou došlo po vzájemné dohodě s dosavadní městskou radou v čele s Ferdinandem Wehlem až 3. listopadu 1918. Několikadenní prodlení bylo zapříčiněno především potřebou získat čas pro zajištění bezpečnosti při slavnostním předávání pravomocí, jehož se zúčastnily tisíce obyvatel nejen z celého Československa, ale též Turnovska a Hodkovicka. Do města toho dne dorazila i stálá vojenská posádka o síle třiceti mužů, která měla za úkol chránit okresní hranice proti sousedním německým oblastem a zamezit jakémukoli přenášení potravin z vnitrozemí.⁵

Odchod vojenské posádky z Českého Dubu a jeho okolí nastal až po úspěšném tažení českého vojska do oblasti provincie Deutschböhmen, kdy opadlo nebezpečí vpádu z příhraničí.⁶ Nejbližšími vojenskými po-

sádkami i nadále zůstaly Liberec a Turnov, ve kterých se do počátku druhé dekády dvacátého století prostrídalo hned několik aktivně sloužících legionářských jednotek. Své trvalé umístění ale nakonec našly v jiných posádkových městech, ve kterých valná část jejich příslušníků demobilizovala, a zůstavši se přesunuli do nových útvarů.⁷ Z armádních řad se čerstvě propuštění příslušníci zahraničního vojska postupně navraceli do svýchrodných krajů či předválečných působišť s jedinou myšlenkou na co nejrychlejší adaptování se zpět do civilního života v mírové společnosti. Většinou pozdní příchod legionářů do vlasti nicméně způsobil, že ve stále probíhající poválečné politické, hospodářské a sociální krizi pro ně mnohdy nebylo místo. Revoluční nadšení a vděk většiny společnosti rychle vyprchávaly.

Vedoucí představitelé nového státu si však naplno uvědomovali, že není možné ponechat téměř stotisícové legionářstvo plně svému osudu, zvláště když se jednalo o jednu z nejdůležitějších odbojových složek, díky které Československá republika vznikla. Vystála proto potřeba vytvořit bývalým příslušníkům zahraniční armády

5_ ROUBÍČEK, Ludvík. *Převrat v Českém Dubě, Od Ještěda k Truskám*, 1928, č. 2, s. 58–61.
6_ SOKA Liberec, Archiv města Český Dub, inv. č. 122, kn. 107, *Kronika města 1890–1925*, s. 55.
7_ FIDLER, Jiří a Václav SLUKA. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920–1938*. Praha: Libri, 2006, s. 390–391, 651–652. ISBN 80-7277-256-2.

adekvátní prostředí, v němž by bylo možné systematicky využít jejich zbývajících potenciálů ve prospěch nového státu, vůči kterému by se i nadále cítili být loajálními. Jakákoli radikalizace většího počtu z nich totiž mohla destabilizovat vnitřní život mladé republiky.⁸ Již v prosinci 1918 byla proto při Ministerstvu národní obrany zřízena Kancelář československých legií. Jejím úkolem bylo především usnadnění přechodu z vojenské služby do civilního života, péče o válečné invalidy a pozůstalé po padlých i popravených a v neposlední řadě vedení podpůrných fondů. Na legionáře pamatovaly i zákonné normy, když vznikla tzv. legionářská legislativa, zaměřená na výrazné usnadnění jejich přijetí do státních služeb nebo na zastoupení v Národním shromáždění během jeho prvního funkčního období.⁹ Před legionáři současně vyvstaly dva nové a velké úkoly, kterými bylo seznámení široké veřejnosti s činností zahraničního odboje a uhájení přiznaných výhod zaručujících jim zachování vlastní existence v novém státě. Pro tuto novou, mírovou misi bylo zapotřebí znovu sjednotit síly, k čemuž ale na počátku meziválečného období pro rozdílnost politických názorů nedošlo. Naopak, legionářských organizací vzniklo hned několik. Nejpočetnějšími z nich se staly „politicky nezávislá“ Družina československých legionářů a levicově zaměřený Svaz československých legionářů.¹⁰

Právě součástí Svazu se stala i do té doby jediná legionářská organizace na Československu. Místní odbočku založilo 8. května 1920 patnáct legionářů, z nichž většinu tvořili místní rodáci.¹¹ Značný nepoměr mezi počtem rodáků a nově příchozích panoval i po celou meziválečnou dobu.¹² V Českém Dubu sice došlo po vzniku republiky k několika zásadním změnám, nicméně stále minus pro celou oblast představovala absence železničního a hlavního silničního spojení i omezený počet pracovních míst ve službách samosprávy či státu.¹³ I kvůli tomu se stalo Československo pro demobilizované legionáře málo přitažlivou oblastí, a proto v případě svého přesídlení na sever Čech volili raději blízký Turnov nebo Liberec.¹⁴

Než mohla československá odbočka plně rozvinout svou činnost a aktivně působit i na zdejší společnost, došlo na celostátní úrovni k převratným změnám. Na legionářském sjezdu na Královských Vinohradech ve dnech 22. – 23. května 1921 vyvrcholily dosavadní stmelovací snahy a většina legionářských spolků, včetně Svazu, se sloučila do nově vzniklé Československé obce legionářské.¹⁵ Tento proces se týkal i legionářů československých, jejichž odbočka Svazu se nově přetvořila v Jednotu Československé obce legionářské pro Český Dub a okolí.¹⁶ Ještě před tím se jim krátce před zánikem Svazu podařilo zorganizovat hojně navštívený tábor lidu, který se odehrál 29. května 1921 na Pláních pod Ještědem. Hlavním bodem této události se stalo vystoupení legionářského poslance Jožky Davida, jenž ve svém projevu hovořil o rozdílech mezi tužbami legionářů za hranicemi a skutečností, o nastalé politické situaci i otázce českých menšin v pohraničí. Ze setkání posléze vznikla rezoluce československých legionářů, věrně ilustrující jejich soudobé politické smýšlení. Požadovali, aby se Češi a Slováci domluvíli svým rodným jazykem kdekoli v Československé republice, aby němečtí a maďarští zaměstnanci veřejné správy ovládali úřední jazyk, byly odstraněny všechny památky a pomníky připomínající habsburskou monarchii, aby došlo k vyvlastnění dolů, velkostatků i velkého průmyslu, byla zahájena odluka státu od církve a v neposlední řadě aby se ctily a dodržovaly legionářské zákony.¹⁷

Do čela nové československé jednoty Československé obce legionářské se od samého počátku postavil ruský legionář Josef Nyč, jenž bez přestávky vykonával svou

8_K tématu obtížného začleňování, zvláště ruských, legionářů více ŠEDIVÝ, Ivan. *Legionáři a mocenské poměry v počátcích ČSR*. In: *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a vytváření meziválečné ČSR (1918–1919)*. Praha: Masarykův ústav – Archiv Akademie věd České republiky, 2008, s. 16–24. ISBN 978-80-86495-46-0.

9_MICHL, Jan. *Legionáři a Československo*. Praha: Naše vojsko, 2009, s. 27–33. ISBN 978-80-206-1019-5.

10_MICHL, Jan. *Legionářské organizace v Československu (1920–1938)*. *Historie a vojenství*, 2007, č. 4, s. 4–5. ISSN 0018-2583.

11_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, *Seznamy členů*.

12_Z celkového počtu 55 zjištěných členů Československé obce legionářské Jednoty pro Český Dub a okolí bylo 39 místních rodáků. PMAK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, *Seznamy členů*.

13_Za významné změny ve městě lze považovat například přenesení vlády nad městem z německých do českých rukou, připojení několika sousedních obcí a vytvoření Velkého Dubu, otevření české měšťanské školy nebo založení okresního muzea. ANDĚL, Rudolf a Svatopluk TECHNIK, cit. v pozn. 2, s. 65–67.

14_SOKA Mladá Boleslav, Československá obec legionářská – jednoty Dobruška, *Přehled činnosti jednot mladoboleslavské župy za rok 1936*.

15_MICHL, Jan, cit. v pozn. 10, s. 6–8.

16_Československá obec legionářská, *Legionářský směr*, roč. 2, č. 9, 1. 9. 1921, s. 7.

17_Všelegionářská organizace, odbočka Český Dub, *Naše hory*, roč. 3, č. 21, 27. 5. 1921, s. 1; *Legionáři shromáždění na táboru, Naše hory*, roč. 3, č. 22, 3. 6. 1921, s. 3.

Rolník, hostinský a ruský legionář Karel Stejskal. PMaK Český Dub, Legionáři, kart. M–Š, Karel Stejskal st.

funkci až do německého záboru Československa na podzim roku 1938.¹⁸ Pro účelné řízení organizace měl k dispozici dalších deset a později již patnáct členů, zastávajících rozličné funkce. Nejdůležitějšími z nich se staly pozice místopředsedy, jednatele a dále osvětového, sociálně-humanitního nebo tiskového referenta. Další tři členové jednoty byli náhradníci výboru a dva se stali revizory účtů.¹⁹ Pravidelné schůze výboru i celé jednoty se odehrávaly v hostinci ruského legionáře Karla Stejskala, popřípadě v místní sokolovně, na jejíž výstavbu ve dvacátých letech přispěli také legionáři.²⁰ Těch československých jednot v meziválečném období zaregistrovala na 55, přičemž 46 z nich byli ruští, 7 italští a 2 francouzští legionáři.²¹

Navzdory relativně nízkému počtu členů se místní jednotě podařilo prosadit své zástupce i do vyšších organizačních celků Obce legionářské – obvodu, župy,

18_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Pozvánky na valné hromady jednoty. Josef Nyč se narodil 13. září 1879 v obci Borová na Náchodsku. V době první světové války působil nejprve v řadách 11. zeměbranceckého pluku z Jičína, se kterým byl nasazen na východní frontu. Zde roku 1915 padl do ruského zajetí, ve kterém se přihlásil do československých legií, v nichž sloužil u štábu 1. střelecké divize. Po návratu do vlasti odešel na Československo a zde se po celou dobu první republiky živil jako malíř pokojů. Databáze VHA [online], [cit. 2019-02-01]. Dostupné z: <http://www.vuapraha.cz/soldier/13868965>; PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Seznamy členů. Syn Jaroslav působil během druhé světové války v řadách 311. čs. bombardovací peruti. Dne 17. července 1941 byl jeho letoun sestřelen a až do dubna 1945 přežíval v německém zajetí. VÚA – VHA Praha, Sbírka „24“; Osobní spis Jaroslava Nyče.

19_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Zápis z valné hromady 1935; Jednota Čsl. Obce Legionářské pro Č. Dub a okolí, *Naše hory*, roč. 7, č. 9, 27. 2. 1925, s. 6; Valná hromada J. Č. O. L. pro Č. Dub a okolí v Českém Dubě, *Naše hory*, roč. 12, č. 10, 7. 3. 1930, s. 2.

20_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Usnesení výboru jednoty 1923. Budoucí hostinský Karel Stejskal spatřil poprvé světlo světa 8. května 1885 v Proseči pod Ještědem. Během první světové války byl nejprve příslušníkem 10. zeměbranceckého pluku z Mladé Boleslavi, v rámci něhož bojoval až do svého zajetí v roce 1916. O dva roky později se stal příslušníkem československých legií v Rusku a sloužil u strážní rotě. Po svém návratu do vlasti se v rodné obci věnoval hospodářství a otevřel si hostinec. Databáze VHA [online], [cit. 2019-02-01]. Dostupné z: <http://www.vuapraha.cz/soldier/13893098>; PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Seznamy členů.

21_Průběžný počet členů se pohyboval kolem 35. PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Seznamy členů.

22_Obvodní výbor působil pouze omezenou dobu v první polovině dvacátých let. PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Seznamy členů obvodního výboru 1924. Petr Košek pocházel z Modlibohova na Československu, kde se narodil 9. ledna 1890. Po vypuknutí války byl odvelen se svým 94. pěším plukem z Liberce na východní frontu, na které již v roce 1914 padl do zajetí. V Rusku se přihlásil k československým legiím, v nichž později sloužil jako intendant u 1. střelecké divize. Po příjezdu do vlasti v roce 1920 odešel zpět na sever Čech, kde se věnoval svému obchodu v Horním Růžodole. Databáze VHA [online], [cit. 2019-02-01]. Dostupné z: <http://www.vuapraha.cz/soldier/13842208>; PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Seznamy členů.

23_Hranice mladoboleslavské župy představovaly jednoty Lysá nad Labem, Lužec nad Vltavou, Děčín, Rumburk, Frýdlant v Čechách, Horní Branná a Lázně Bělohrad. SOKA Jablonec nad Nisou, Československá obec legionářská – jednota Jablonec nad Nisou, Mapa Mladoboleslavské župy Československé obce legionářské 1933. František Hájek se narodil 30. června 1895 v osadě Pohoří, patřící k obci Olešnice u Turnova. V čase první světové války bojoval nejprve v řadách rakousko-uherské armády, než v roce 1916 padl do ruského zajetí. V něm se přihlásil do řad československých legií a jako voják působil u 5. střeleckého pluku. Po příjezdu do vlasti se zabydlel v Českém Dubu, ve kterém získal na základě československých zákonů místo účetního na městském úřadě, na němž později působil ve funkci tajemníka, a to až do svého zatčení a odsouzení v polovině třicátých let. Databáze VHA [online], [cit. 2019-02-01]. Dostupné z: <http://www.vuapraha.cz/soldier/13816756>; PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Seznamy členů.

a dokonce i do pražského ústředí. Reprezentantem československé jednoty v takzvaném IV. obvodu, který zahrnoval dále jednoty Jablonec nad Nisou, Liberec, Svijany-Podolí, Šumburk, Turnov a Velké Hamry, se stal ruský legionář Petr Košek.²² Ve výboru Mladoboleslavské župy Československé obce legionářské, jejíž sídlo se nacházelo ve stejnojmenném městě a jež obsahovala průběžně na 55 jednot, dlouhodobě působil jiný ruský legionář František Hájek.²³ Toho v roce 1935 nahradil jeho spo-

24_Josef Škoda, synovec Karoliny Světlé, se narodil 25. dubna 1895 v Proseči pod Ještědem na Českodubsku. Svou vojenskou kariéru započal v řadách 10. zeměbranceckého pluku z Mladé Boleslavi, s nímž měl bojovat proti carské armádě, avšak už na konci srpna 1914 přešel do ruského zajetí. Zde se o tři roky později dostal do československých legií k 5. střeleckému pluku. Návrat do vlasti v roce 1920 pro něj znamenal odchod do civilu a opětovné setkání se s rodnou Prosečí, v níž v meziválečném období žil, pracoval jako učitel a byl činný i jako náčelník sokolské župy Ještědské. Do povědomí místního obyvatelstva se dostal i díky svým sběratelským aktivitám na poli botaniky a mineralogie. Během druhé světové války se zapojil do domácího odboje. V říjnu 1941 byl však zatčen a posléze odeslán do Osvětimi, ve které 15. srpna 1942 zahynul. ANDĚL, Rudolf a Svatopluk TECHNIK, cit. v pozn. 2, s. 116; SOKA Liberec, B 1790, HEJTMÁNEK, Albín. Seznam obětí bojů proti fašismu, nacismu, nacistické okupace druhé války světové, za osvobození z okresu a na okrese Liberec, strojopis, Liberec, 1978, s. 32; Databáze VHA [online], [cit 2019-02-01]. Dostupné z: <http://www.vuapraha.cz/soldier/13899387>.

25_Zájmová skupina živnostníků a obchodníků v Praze, *Legionářský týden*, roč. 9, č. 42, 22. 5. 1932, s. 2; Nově zvolené orgány Čsl. obce legionářské, *Legionářský týden*, roč. 6, č. 88, 7. 11. 1929, s. 2; Valná hromada J. Č. O. L. pro Č. Dub a okolí v Českém Dubě, *Naše hory*, roč. 12, č. 10, 7. 3. 1930, s. 7.

26_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Pozvánka na valnou hromadu 1933. Rezoluce českodubských legionářů byly uveřejňovány výhradně v celostátním tisku prostřednictvím přílohy Legionářského týdne v deníku Národní osvobození. Tu využívala jednota i pro oznamování významných událostí a valných hromad. Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 1, č. 37, 9. 10. 1924, s. 5; Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 2, č. 17, 26. 2. 1925, s. 3; Československo, *Legionářský týden*, roč. 8, č. 23, 19. 3. 1931, s. 4.

27_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Zpráva jednatele 1935.

lubojovník Josef Škoda.²⁴ Do celostátních orgánů Obce legionářské se pak jednotě pro Český Dub a okolí povedlo dosadit hned dva své představitele. Jako zástupce v celostátním výboru zájmové skupiny živnostníků a obchodníků působil Karel Stejskal a náhradníkem do celostátního zastupitelstva i tradičním delegátem jednoty na celostátních sjezdech byl již zmíněný František Hájek.²⁵

Osoba tohoto městského tajemníka, kterému se postupem času podařilo v legionářské jednotě získat funkci jednatele a sociálně-humanitního, tiskového i osvětového referenta, se stala pro tuto jednotu v první polovině třicátých let téměř osudnou. Rozsáhlé akumulování funkcí v krátkém čase dávalo tušit, že se jednota ocitá, minimálně ve svém vnitřním působení, v hluboké krizi. Jestliže se dříve dokázali českodubští legionáři, byť neúspěšně, bit v rámci pozemkové reformy o zbytkové statky v Domaslavicích a na Javorníku, hbitě mobilizovat na podporu ústředí Československé obce legionářské v jejich celostátních bojích s klerikály nebo veřejně odsoudit užhorodskou snahu o legionářské znovusjednocení, nyní pro ně bylo problémem i samotné navštívení valné hromady.²⁶ O situaci v jednotě nejlépe vypovídá zpráva nového jednatele z roku 1935: „Bratři přijdou, jen když něco žádají, nejeví žádný zájem o život ve-

Prosečský řídicí učitel, župní náčelník Sokola, vlastivědný pracovník a ruský legionář Josef Škoda. PMaK Český Dub, Legionáři, kart. M–Š, Josef Škoda.

řejný, nehlasí se k práci do jiných spolků a korporací, a tím se stává, že legionářství, toto krásné slovo, upadá a nikdo o nás neví.²⁷

Právě liknavost členské základny umožnila Františku Hájkovi stát se pro jednotu naprosto nepostradatelnou veličinou. Při svém konání díky tomu nebyl kontrolován, nebo alespoň ne tak dostatečně, aby mohlo vyjít najevo, že se o část jinak skrovného jmění jednoty obohatil ve svůj vlastní prospěch. Na toto nečestné jednání legionáři přišli teprve poté, co byl zjištěn jeho další a mnohem závažnější prohrěšek na Městském úřadu v Českém Dubu. František Hájek zde působil od října 1920 jako účetní a od roku 1931 pak zastával pozici tajemníka úřadu. Dle zápisů městské kroniky bylo o Františku Hájkovi známo, že vydržoval nákladnou domácnost, na což si půjčoval vysoké částky jak od bank a dalších finančních ústavů, tak od soukromých osob. Postupem času

se půjčky vyšplhaly do závratné výše dvě stě tisíc korun. Na jejich splácení by jeho plat nemohl nikdy stačit, a proto se František Hájek po několik let věnoval rozkrádání nejenom městských financí. Přítrž jeho počinání učinil teprve v roce 1934 první náměstek Rudolf Burschil, jenž po smrti oblíbeného starosty Jana Mlejníka dočasně převzal vedení města a nařídil revizi účtů. Hájkovi přitom nebyly nic platné ani jeho nacionálně zabarvené útoky na německy mluvícího náměstka. Nakonec se pod tíhou důkazů doznal a byl okamžitě poslán na dovolenou.²⁸ Policejní vyšetřování závažného případu, během něhož se zjistilo, že bylo zpronevěřeno celkem na tři sta tisíc korun z městských financí, trvalo více než rok. Napjatě očekávané soudní líčení započalo roku 1935 v Mladé Boleslavi a na jeho konci byl František Hájek odsouzen k pěti letům odnětí svobody nepodmíněně. Po odvolání se k Nejvyššímu soudu v Brně mu soudní senát snížil trest na čtyři roky.²⁹

Hájkova aféra v polovině třicátých let těžce poškodila československou legionářskou jednotu, jejímž byl dosud vzorným reprezentantem a zároveň tím, kdo minimálně z vnějšího pohledu vše řídil. Destabilizace činnosti jednoty, vážné pošramocení její pověsti i částečná ztráta morálního kreditu legionářů však nebyla pouze jeho vinou. Svůj podíl na této kritické situaci nesl i nízký počet členské základny, tedy ještě nižší počet aktivních členů a především pak nezáměr a lhostejnost řady jejích příslušníků, kteří sice přijali tu či onu funkci ve výboru jednoty, ale v jejím výkonu fatálně selhali. I pro Hájkovy funkce ve vyšších orgánech Obce legionářské nezůstala tato kauza pouze lokální záležitostí, nýbrž ji její konkurenti náležitě využili pro celostátní útok na samotné vedení spolku.³⁰ Také z toho důvodu byla československým legionářům ze strany župního i celostátního vedení nabídnuta podpora, čehož členové jednoty, vědomi si vážnosti situace, náležitě využili. Začali se živěji zajímat o dění ve spolku a aktivněji na něm participovat.³¹ Na první valné hromadě po Hájkově vyloučení byl v roce 1935 předsedou opět potvrzen Josef Nyč, k němuž v pozici místopředsedy přibyl všeobecně vážený Josef Škoda.³² O rok později jednota uspořádala se Sdružením československých

dobrovolců z Podještědí 1918–1919 úspěšný I. společný reprezentační ples v místní sokolovně, nad nímž převzal záštitu sám předseda Obce legionářské, dr. Josef Patejdl.³³ Existenci jednoty se tím podařilo zachránit a postupně rozvinout její činnost zpět na předkriзовou úroveň, kdy spolek působil především ve svých hlavních posláních – činnosti sociální a kulturní.

Sociální činnost

Vysoká míra sociálního citění se u legionářů, zvláště těch ruských, vyskytovala již v průběhu první světové války. Nejinak tomu bylo i v době mírové, kdy Československá obec legionářská dokázala vytvořit svůj vlastní a rozsáhlý sociální systém, který zahrnoval péči nejenom o samotné členy, ale také o jejich rodiny. Pamatováno v něm bylo i na vdovy a sirotky po padlých „bráscích“. Tím Obec legionářská značnou měrou podporovala sociální systém pro dobrovolníky zahraniční armády, jenž byl garantován státem, a v některých směrech ho dokonce suplovala. Výraznou oporu v sociální péči legionářům představoval rovněž i Sociální ústav legionářský, vzniklý v roce 1927 a poskytující širokou sociální pomoc.³⁴ Sociálnímu zabezpečení členstva se legionáři naplno věnovali i v nižších organizačních složkách spolku – v župách a jednotách, třebaže nedisponovali takovými částkami jako ústředí. V jednotě měl tyto záležitosti na starost sociálně-humanitní referent, který často vykonával i funkci jednatele. Vzhledem k tomu, že tyto posty zastával v Českém Dubu až do roku

28_SOKA Liberec, Archiv města Český Dub, inv. č. 122, kn. 108, Kronika města 1926–1935, s. 317–321; Českoslovenští legionáři vyloučili Františka Hájka ještě v průběhu října 1934, kdy došlo k jeho odhalení. Vyloučení, *Legionářský týden*, roč. 11, č. 87, 1. 11. 1934, s. 2.

29_SOKA Liberec, Archiv města Český Dub, inv. č. 120, kn. 105, Konspekty kroniky Český Dub.

30_Ke zprávám o defraudaci na obec. úřadě v Čes. Dubě, *Národní osvobození*, roč. 11, č. 261, 7. 11. 1934, s. 5.

31_V souvislosti s úpadkem spolkové činnosti v první polovině třicátých let je nutné zmínit, že příčinou nebyla pouze osoba Františka Hájka, nýbrž i hospodářská krize, která se dotkla rovněž oblasti Československa. ANDĚL, Rudolf a Svatopluk TECHNIK, cit. v pozn. 2, s. 69.

32_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Zápis z valné hromady 1935.

33_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, I. společný reprezentační ples.

34_Podrobněji se sociálnímu zabezpečení legionářů věnoval ŠEDIVÝ, Ivan. Legionářská republika? K systému legionářského zákonodárství a sociální péči v meziválečném ČSR. *Historie a vojenství*, 2002, č. 1, s. 158–184. ISSN 0018-2583; Sociální ústav legionářský, *Legionářský týden*, roč. 4, č. 99, 15. 12. 1927, s. 2.

Pohřeb ruského legionáře Josefa Pavlu na hřbitově ve Světlé pod Ještědem 1935. PMaK Český Dub, Legionáři, kart. M-Š, Josef Pavlu

35_Československo, *Legionářský týden*, roč. 8, č. 23, 26. 3. 1931, s. 4; Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 15, č. 14, 17. 2. 1938, s. 2; Valná hromada J. Č. O. L. pro Č. Dub a okolí v Českém Dubě, *Naše hory*, roč. 12, č. 10, 7. 3. 1930, s. 7.

36_Za období 1933–1934 činila poskytnutá částka pouhých 350 Kč. O něco vyšší, avšak stále ne zcela dostatečnou pomoc získali legionáři od Sociálního ústavu legionářského. PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Dotazníky o činnosti 1933–1934.

37_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Věcné loterie 1934–1936.

38_Vyškov, *Legionářská stráž*, roč. 10, č. 4, 1930, s. 1; Jarov Praha XI, *Legionářský týden*, roč. 11, č. 46, 10. 6. 1934, s. 4.

39_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Sbírkový pro Rusko a Japonsko.

40_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Úmrtí fond 1929.

41_Legionářské pohřby, *Legionářský týden*, roč. 3, č. 76, 23. 9. 1926, s. 2.

1934 František Hájek, nelze pro nedostatečně dochované výkazy sociální činnosti z každoročních valných hrad i pro jeho defraudaci aféry přesněji rekonstruovat postup jednoty v této oblasti, zvláště pak v období hospodářské krize. Patrně je pouze to, že jednota často úspěšně intervenovala ve prospěch svých členů a legionářských vdov při podávání žádostí o mimořádné příspěvky u ústředí organizace či u Sociálního ústavu legionářského. Úspěšnými byli Českoslovenští rovněž i při umísťování dlouhodobě nezaměstnaných.³⁵ Pokud jde o přímou pomoc legionářům bez práce poskytnutou z pokladny jednoty, tvořily dané prostředky jen drobný příspěvek.³⁶ Jednota se jim proto snažila pomoci i jinak, a to například prostřednictvím zapojení se do věcných loterií Československé obce legionářské.³⁷ Pomocí sbírek mezi legionářskými jednotami se pokoušeli pomoci taktéž svým dvěma členům, kteří ve třicátých letech vyhořeli.³⁸

Nižší počet členů, pracujících na chudém Československu, limitoval sociální činnost jednoty už od jejího vzniku, a to bez ohledu na pozdější neblahý vliv Hájkův. Pouze na počátku dvacátých let se místní legionáři zapojili do sbírek pro Rusko a Japonsko.³⁹ V dalším období se

do jiných výrazných aktivit v sociální oblasti nepouštěli, což korespondovalo i s jejich již zmíněnou laxností vůči jakékoli práci v jednotě v první polovině třicátých let. Pokud legionáři z Českého Dubu a jeho okolí trpěli nezaměstnaností, byli dlouho nemocní a nebo je zasáhla jakákoli tragická událost, museli se spolehnout na pomoc z vyšších míst a především pak sami na sebe.

Nejspíše ani v případě úmrtí některého ze svých členů nedokázala jednota pozůstalým nikterak výrazně pomoci. O zřízení úmrtního fondu českoslovenští legionáři v roce 1929 sice uvažovali, není ovšem známo, že by nakonec takovýto prostředek finanční pomoci zřídili.⁴⁰ Po legionářově definitivním odchodu z pozemského světa tak musela opět nastoupit pomoc zpoza Československa, tentokrát ze strany státu. Ten všem zahraničním dobrovolníkům, disponujícím legionářským osvědčením, garantoval automatické právo na vojenský pohřeb, zajištěný nejbližší vojenskou posádkou. Vyjma přítomnosti příslušníků Československé branné moci při smutečním obřadu umožňovala posádková velitelství využít i pohřebního vozu, rakve a dalších funerálií za režijní cenu.⁴¹ Jednota se proto na pohřbech svých členů podílela především účastí,

potažmo uspořádáním menší sbírky ve prospěch pozůstalých nebo také pomocí při intervenci o sociální podporu ze strany ústředí Obce legionářské nebo přímo státu. Samotné pohřby probíhaly za širšího zájmu veřejnosti, kdy se jich zúčastňovali zástupci vojska, Sokolů, dobrovolných hasičů, italských domobranců i dalších spřítelečných spolků a organizací. Na řadě smutečních obřadů byl přítomen také farář československé církve, který pronášel smuteční proslov a jímž se v případě československých legionářů stal Josef Luger.⁴² Ke zdůraznění významu v místě pohřbeného pořizovali legionáři pamětní desky z masivního bronzu s patinou staré mědi, vyvedené v podobě zvětšeného znaku Československé obce legionářské a s nápisem ve spodní části: „Památce legionáře“.⁴³

Osvětová činnost

Daleko rozsáhlejšími aktivitami se mohli místní legionáři prezentovat v činnosti osvětové, která oproti té předešlé mířila do řad široké veřejnosti. Poválečný vývoj se nesl v duchu budování nové státnosti, již bylo zapotřebí dodat nových oslav, které by ji stvrzovaly a posilovaly. Ty každoroční proto v řadě případů převzaly formu dřívějších rakousko-uherských.⁴⁴ Veškeré oslavy a připomínky nesoucí pro-státní charakter byly proto československými členy Obce legionářské pravidelně navštěvovány, nebo dokonce organizovány. Svou účast vykazovali zahraniční dobrovolníci na každoročních oslavách narozenin obou prezidentů, letních připomínkách mistra Jana Husa i bitvy u Zborova a v neposlední řadě při výročích 28. října, které bylo v Českém Dubu ze všech těchto festivit vždy nejmohutněji oslavováno.⁴⁵ Tak jako na jiných místech republiky se při oslavě vzniku republiky řečnilo, konaly se koncerty či pořádaly průvody, a to vždy s plným nasazením českých spolků, zástupců jednotlivých úřadů i občanstva. Nelze ovšem nezmínit některé německé spolky, jež se v průběhu doby připojily k těmto podnikům. Jednalo se především o německé hasiče, turnery nebo zpěváky.⁴⁶

V případě zborovských oslav mezi organizátory jasně dominovali přímo českoslovenští legionáři. Poprvé, u příležitosti pěti let od uskutečnění slavné bitvy, uspořádali členové jednoty ve spolupráci s Volným sdružením sociálnědemokratické mládeže „Večer legií“, na němž o vý-

znamu československé zahraniční armády a zborovského střetu řečnil starosta Jan Mlejnek a místní legionář Petr Košek předčítal své zápisky z bojů v Rusku. Poté následovalo recitování Medkova „Zborova“ a zazněla státní hymna. Na samotný závěr slavnostního večera darovali zástupci Volného sdružení legionářům plaketu s poprsím prezidenta Masaryka.⁴⁷ O pět let později, při prvním kulatém výročí bitvy, zorganizovali českoslovenští legionáři společně s městským vedením dokonce dvojitou oslavu, když spojili připomínku Husovu a zborovskou. Dne 5. července 1927 byl v podvečerních hodinách uspořádán koncert československé hudby na náměstí, na nějž navázal mohutný průvod městem, který se nejprve zastavil před radnicí, z jejíhož balkonu pronesl projev starosta Jan Mlejnek. Ve své řeči připomněl padlého zborovského hrdinu a československého rodáka Františka Knoblocha. Po něm se slova ujal legionářský poslanec Jožka David, který hovořil o vzniku legií v Rusku a o významu zborovské bitvy. Nato se dal průvod opět do pohybu a odešel ulicí Karoliny Světlé k hřišti, na kterém už byla připravena hranice. Zde připomínka legionářského vítězství přešla v uctění památky mistra Jana Husa. Přítomný farář československé církve Josef Luger pronesl slavnostní projev a poté došlo k zapálení hranice.⁴⁸ Ve stejném roce se někteří členové místní jednoty zúčastnili také zájezdu k Tarnopolu a Zborovu, nacházejících se tehdy na území Polska.⁴⁹ Obdobnou akci uspořádali legionáři i o deset let později. Dne 1. června 1937 se nejprve Prosečská hudba jala koncertovat na československém náměstí, odkud poté vyšel slavnostní průvod městem, aby obkroužil jeho centrum a navrátil se k nároží radnice. Zde u pamětní desky padlým legionářům pronesl projev o Zborovu odborný učitel Stehlík.⁵⁰

K občasným událostem, organizovaným legionářskou jednotou, je rovněž potřeba zařadit plesy, divadelní představení nebo koncerty, které plnily funkci nejenom reprezentační, ale i finanční. Právě výběr vstupného a další drobné peněžní dary, získané prostřednictvím kulturních počínů legionářů, představovaly významnou příjmovou položku jejich jinak skrovného rozpočtu, jehož základ tvořily pouze členské příspěvky. Četnost a organizační zajištění těchto podniků pak závisely na momentální aktivitě členů uvnitř organizace. Lze proto

42_Naše rovy, *Legionářský týden*, roč. 2, č. 35, 1. 5. 1925, s. 3; Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 5, č. 41, 24. 5. 1928, s. 3; Za bratrem Josefem Machem, *Legionářský týden*, roč. 12, č. 8, 27. 1. 1935, s. 1.

43_Doporučení jednotám, *Legionářský týden*, roč. 13, č. 57, 19. 7. 1936, s. 2.

44_Blíže k analogiím mezi oslavami a svátky rakousko-uherské monarchie a československého státu RAK, Jiří. Staříčský mocnář a tatíček Masaryk. In: *19. století v nás: modely, instituce a reprezentace, které přetrvávají*. Praha: Nakladatelství Historický ústav, 2008, s. 267–273. ISBN 978-80-7286-139-2.

45_Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 7, č. 20, 9. 3. 1930, s. 2; Jednota Čs. Obce Leg., *Naše hory*, roč. 6, č. 41, 10. 10. 1924, s. 7; VI. výročí prohlášení českosl. samostatnosti 28. října, *Naše hory*, roč. 6, č. 43, 25. 10. 1924, s. 6. Mimo prostor Československa se místní legionáři pravidelně účastnili rovněž akcí vyšších organizačních celků Obce legionářské, jako byly župní a celostátní sjezdy. PMAK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Spisový materiál k župním a celostátním sjezdům. Nejhojněji československými legionáři navštíveným župním setkáním se stal sjezd v nedalekých Hodkovicích nad Mohelkou v roce 1924, za jehož organizací stála turnovská jednota, vlastníci zde nedaleký hospodářský dvůr v Jílovém. Sjezd legionářské župy Ml. Boleslavské, Hodkovice-Jílové, *Legionářský týden*, roč. 1, č. 17, 22. 5. 1924, s. 4.

46_SOKA Liberec, Archiv města Český Dub, inv. č. 122, kn. 107, Kronika města 1890–1925, s. 320; SOKA Liberec, Archiv města Český Dub, inv. č. 123, kn. 108, Kronika města 1926–1935, s. 148, 358, 374.

47_Český Dub, *Legionářský směr*, roč. 3, č. 30, 1922, s. 7.

48_SOKA Liberec, Archiv města Český Dub, inv. č. 123, kn. 108, Kronika města 1926–1935, s. 47–48.

49_ Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 4, č. 29, 14. 4. 1927, s. 4.

50_ Oslavy Zborova, *Naše hory*, roč. 19, č. 27, 9. 7. 1937, s. [7].

51_ PMAK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Dotazníky o činnosti 1933–1934; PMAK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Pozvánky na legionářské plesy 1925–1936; SOKA Mladá Boleslav, Česká obec legionářská – jednota Dobrovice, Přehled činnosti jednot mladoboleslavské župy 1936.

52_ JAKL, Tomáš a kolektiv. *Zborov 2. července 1917: den zrodu armády*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2017, s. 113. ISBN 978-80-7278-721-0; SOKA Liberec, Archiv města Český Dub, inv. č. 122, kn. 107, Kronika města 1890–1925, s. 279–281.

53_ Uctění památky legionářovy, *Národní osvobození*, roč. 1, č. 296, 27. 11. 1924, s. 7.

54_ EDEL, Tomáš. *Legionáři z Československa*. Světla pod Ještědem: Sdružení rodáků a přátel kraje K. Světlé, 2008, s. 5. ISBN 978-80-254-8514-9; PMAK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Pozvánka 28. říjen 1929; Kvitování jednoty Č. Dub, *Legionářský týden*, roč. 1, č. 19, 5. 6. 1924, s. 6; Jednota Čsl. Obce Legionářské pro Č. Dub a okolí, *Naše hory*, roč. 7, č. 9, 1925, s. 6.

55_ SOKA Liberec, Archiv města Český Dub, inv. č. 120, kn. 105, Konspekty kroniky Český Dub.

vysledovat, že většinu těchto akcí se dařilo uskutečnit ve dvacátých letech, dříve, než František Hájek a hospodářská krize uvrhli spolek do hluboké pasivity.⁵¹

S touto dobou se pojilo i několik významných akcí, jež měly dopad i na široké okolí. K těm prvním patřilo trojí slavnostní předávání tzv. pamětních listů, vydávaných Ministerstvem národní obrany jako uznání a zároveň památka na padlé legionáře. První z těchto listů byl předán u příležitosti 28. října 1923 Františku Knoblochovi staršímu, otci stejnojmenného hrdiny od Zborova, který zde jako svobodník 3. střeleckého pluku dne 2. července 1917 padl a jehož ostatky dodnes spočívají v bratrské mohyle u Cecové.⁵² Další předávání pamětních listů se odehrálo již mimo hranice města Český Dub. Nejprve v červnu 1924 legionáři odevzdali na Obecním úřadě ve Světlé pod Ještědem pamětní list do rukou rodiny padlého ruského legionáře Karla Bulíře, příslušníka vozatajstva 2. střelecké divize, který zahynul v roce 1918 na Sibíři. Poté v listopadu stejného roku v Libčici, ve které uspořádali slavnostní předání pamětního listu rodině zemřelého italského legionáře Jana Mareše, pocházejícího z nedaleké Bohumileče.⁵³

Jména prvních dvou zmíněných, Františka Knoblocha a Karla Bulíře, byla v roce 1929 vytesána na pamětní desku, kterou nechali českoslovenští legionáři zhotovit a umístit na radniční věž. Jednalo se o minimalizovanou variantu jejich původního plánu, neboť nejprve hodlali vytvořit reprezentativní památník padlým před budovou české měšťanské školy, o jehož podobu se měl zasadit ruský legionář, sochař František Bílek z Podhorního Újezdu. Několikaletou snahu získat dostatek finančních prostředků se ale nakonec nepodařilo zcela naplnit, a proto jednota po oslavách deseti let existence republiky usoudila, že bude vhodnější vybudovat menší pamětní desku. Tu legionáři oficiálně odhalili 28. října 1929. Jednalo se o desku z bílého mramoru, na které byla vyzlacená jména tří padlých legionářů z Československa – Františka Knoblocha, Karla Bulíře a Karla Vajsajtl. Desku rámoval červený mramor, z něhož čnly čtyři menší desky stejné barvy. Na vrchní desce byl umístěn v bronzě vyvedený malý státní znak, na spodní reliéf hlavy legionáře s typickou francouzskou přilbou vz. 15 „Adrian“. Levá deska obsahovala nápis: „Za vlast padlí“, pravá pak: „Svobodu vybojovali“.⁵⁴

Dochované části pamětní desky padlých legionářů z československé radnice ve správě Podještědského muzea a knihovny Český Dub, Foto Jan Hnělička.

Pamětní deska Josefu Škodovi na budově sokolovny v Proseči pod Ještědem, Foto Jan Hnělička.

Po této významné události následovalo avizované období téměř nulové aktivity, které ve druhé polovině třicátých let vystřídala snaha o zviditelnění se v lepším světle. Do tohoto období spadá i jedna velmi zajímavá a mimořádná akce, kterou legionáři nazvali „Tajemná noc v Singapuru“. Podnik uspořádali v srpnu 1937 na městském koupališti jako večerní karnevalovou slavnost, a proto koupaliště barevně vyzdobili a nasvítili. O hudební doprovod se postarala moderní jazzová hudba, která udávala celému večeru rytmus, a vrcholem organizačních příprav bylo vytvoření tzv. námořnické krčmy, působící jako bar.⁵⁵

K osvětovému působení legionářů nicméně nesloužily pouze slavnosti, pietní vzpomínky nebo menší vzdě-

Propagační pohlednice československých legií z majetku ruského legionáře Jaromíra Žádníka, PMAK Český Dub, Legionáři, kart. T-Ž, Jaromír Žádník.

Propagační pohlednice československých legií z majetku ruského legionáře Jaromíra Žádníka, PMAK Český Dub, Legionáři, kart. T-Ž, Jaromír Žádník.

lávací akce typu přednášek či dokumentárních filmů, nýbrž i prostředky dlouhodobějšího rázu, taktéž představující účinný nástroj pro seznámení československé veřejnosti s jejich válečnými aktivitami a idejemi, které je k tomu vedly. K tomuto druhu osvětové činnosti patřily na Českosudsku knihovny, okresní muzeum a výstavy, díky nimž mohli legionáři přibližovat československý zahraniční odboj také literární formou a nebo ho prezentovat originálními předměty, vážícími se k jejich válečné anabázi. V případě literatury se místní členové Československé obce legionářské nerozhodli pro vybudování své vlastní spolkové knihovny, jako tomu bylo například u sousedního Liberce. Naopak nakupovali legionářskou literaturu a věnovali ji do veřejných obecních knihoven v okolí a v samotném městě svými dary rozšiřovali

knihovnu okresního muzea.⁵⁶ Právě s ním legionáři udržovali nadstandardní vztahy, a to prostřednictvím svého významného funkcionáře, vlastivědného pracovníka a synovce Karoliny Světlé – Josefa Škody. Vyjma písemností a dalších věcí po věhlasné spisovatelce spravovalo muzeum sbírku národopisnou, kulturní, přírodopisnou a také legionářskou.⁵⁷ Příslušníci zahraničního vojska tak byli jedinou skupinou lidí, jimž bylo speciálně vytvořeno muzejní oddělení. Své válečné poklady prezentovali i na krátkodobých výstavách. V roce 1924 se představili například na „Hospodářsko-národopisné výstavě v Českém Dubu“ a o deset let později zapůjčili několik předmětů do Proseče pod Ještědem, kde místní Sokol uspořádal ve svém sídle výstavu legionářských památek i válečných předmětů někdejších vojáků rakousko-uherské armády.⁵⁸

⁵⁶ Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 4, č. 29, 14. 4. 1927, s. 4; Českosudsko, *Legionářský týden*, roč. 8, č. 23, 19. 3. 1931, s. 4. Od roku 1929 otevřeli liberečtí legionáři svou knihovnu pro veřejnost. Legionářská knihovna, *Ještědský obzor*, roč. 20, č. 6, 7. 2. 1929, s. 1.

⁵⁷ HAVEL, Václav. Okresní muzeum Podještědské v Čes. Dubě, *Od Ještěda k Traskám*, 1922, č. 1, s. 59–64; Podještědské muzeum v Českém Dubě, *Národní osvobození*, roč. 12, č. 137, 13. 6. 1935, s. 4.

⁵⁸ Výstava válečných památek v Proseči p. Ještě., *Od Ještěda k Traskám*, 1934, č. 1, s. 29–30; Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 1, č. 37, 9. 10. 1924, s. 5.

59_Spolkovému životu v Českém Dubu v předešlém období se věnovala MADĚROVÁ, Marie: Spolkový život v Českém Dubu od 19. století do roku 1918. In: *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2008, s. 397–417. ISBN 978-80-7414-053-2.

60_PMaK Český Dub, Sbor dobrovolných hasičů Český Dub, Seznam členů; PMAK Český Dub, Národní jednota severočeská Český Dub, Seznam členů; PMAK Český Dub, Sokol Český Dub, Seznam členů. Vřelé vztahy legionářů udržovali i s dalšími účastníky boje o Československo – československými dobrovolci a italskými domobranci. Český Dub, *Legionářská stráž*, roč. 16, č. 3, 17. 1. 1936, s. 6; Český Dub, *Legionářská stráž*, roč. 17, č. 9, 26. 2. 1937, s. 6.

61_ANDĚL, Rudolf a Svatopluk TECHNIK, cit. v pozn. 2, s. 65.

62_SOKA Liberec, Archiv města Český Dub, inv. č. 122, kn. 107, Kronika města 1890–1925, s. 131–133; SOKA Liberec, Archiv města Český Dub, inv. č. 123, kn. 108, Kronika města 1926–1935, s. 145–146.

63_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Rezoluce jednoty k fašistickému pokusu o puč 1933; Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 2, č. 17, 26. 2. 1925, s. 3; Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 3, č. 39, 16. 5. 1926, s. 3.

64_PMaK Český Dub, Národní jednota severočeská Český Dub, Seznam členů; PMAK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, oběžník ústředí Obce legionářské 1923; Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 1, č. 30, 21. 8. 1924, s. 5.

Vzájemné vztahy s místním obyvatelstvem

Z výše uvedených aktivit je patrné, že legionáři navenek nejednali a ani nemohli jednat pouze sami za sebe. Čilý spolkový život, vzniknuvší v průběhu 19. století, pokračoval na Československu i po první světové válce.⁵⁹ Na rozdíl od Sokola, České besedy a dalších zavedených spolků se legionářská jednota musela nejprve etablovat v již zavedeném spolkovém systému a místní společnosti. Zdárné absolvování tohoto procesu usnadnil především původ většiny členské základny, která měla v Českém Dubu a jeho okolí dlouhodobé kořeny, přičemž řada z těchto legionářů byla v různých spolcích aktivní už před první světovou válkou.⁶⁰ Další pozitivum tkvělo v majoritě českého obyvatelstva, nově ovládajícího radnici v Českém Dubu i obecní úřady v okolí.⁶¹ Politická skladba byla stej-

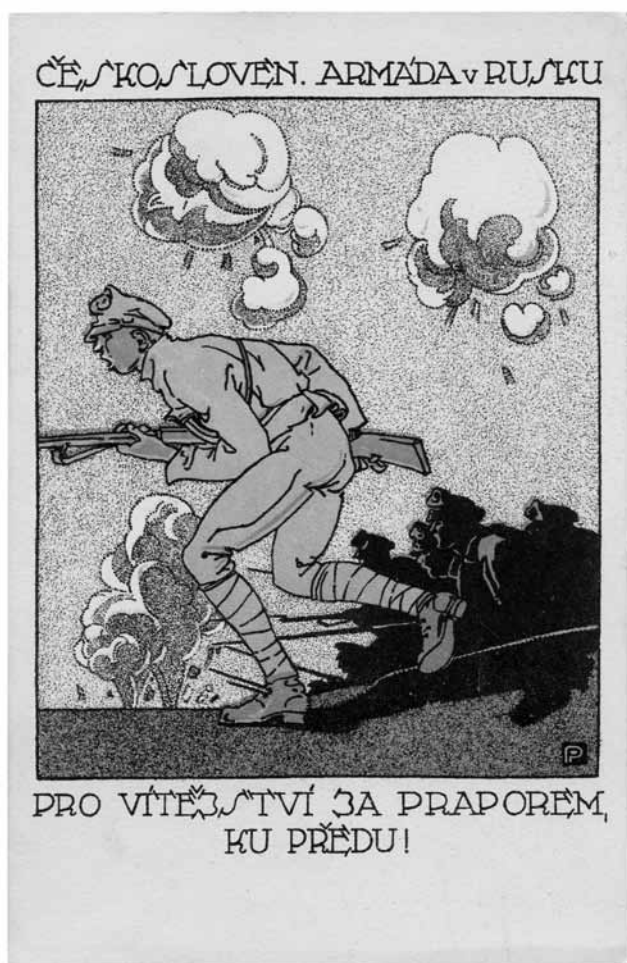
ně tak příhodná, neboť nejsilnějšími českými stranami na Československu byly ty socialistické, k nimž měli legionáři nejbližší. Vzhledem k obživě některých členů jednoty lze předpokládat, že alespoň mírně pozitivní vztah panoval také se stranou agrární a živnostenskou, které byly taktéž zastoupeny v městském zastupitelstvu.⁶² Naopak lidovce a fašisty československých legionářů dlouhodobě ostře odmítali.⁶³ U národní demokracie nelze vzájemný poměr s jednotou přesněji určit, neboť místní jednota se sice zapojila do celostátní kampaně proti ministru financí Rašínovi, avšak v roce 1924 obdržela od československých národních demokratů finanční příspěvek na zamýšlený pomník padlým. Někteří členové spolku zároveň figurovali v místní odbočce Národní jednoty severočeské, blízké právě národním demokratům.⁶⁴ I s ohledem na to, že zde nevznikla organizace Nezávislé jednoty československých legionářů, největšího meziválečného konku-

Propagační pohlednice československých legií z majetku ruského legionáře Jaromíra Žádníka, PMAK Český Dub, Legionáři, kart. T-Ž, Jaromír Žádník.

Propagační pohlednice československých legií, PMaK Český Dub, Legionáři, kart. T-Ž, Varia

Propagační pohlednice československých legií, PMAK Český Dub, Legionáři, kart. T-Ž, Varia

Propagační pohlednice československých legií, PMAK Český Dub, Legionáři, kart. T-Ž, Varia

65_Legionáři a obecní volby, *Legionářský týden*, roč. 15, č. 38, 12. 5. 1938, s. 2.

66_V roce 1924 měli československých legionářů sedm svých členů v okolních obecních zastupitelstvech. SOKA Mladá Boleslav, Československá obec legionářská Nové Benátky, Výroční zpráva župy Mladá Boleslav 1924.

67_SOKA Liberec, Archiv města Český Dub, inv. č. 122, kn. 107, Kronika města 1890–1925, s. 272–275.

68_Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 1, č. 37, 9. 10. 1924, s. 5.

69_ANDĚL, Rudolf a Svatopluk TECHNIK, cit. v pozn. 2, s. 69–70.

renta Obce legionářské a pravicovým stranám blízkého spolku, můžeme předpokládat, že vztahy legionářů a místní národní demokracie nebyly nikterak vyhrocené. Rozhodně ne ke konci existence první republiky, kdy se české demokratické strany sešikovaly do jednoho proudu.⁶⁵ Podobně tomu muselo být i ve vztahu ke komunistům, kteří měli v Českém Dubu dlouhodobě velmi slabou podporu. Díky této politické konstelaci, převažujícímu počtu místních rodáků v jednotě a také většímu počtu menších českých obcí v okolí se zdejšími legionáři dařilo za různé politické strany pronikat i do obecních zastupitelstev.⁶⁶

Netečními nezůstali legionáři ani vůči německému obyvatelstvu. I v případě těchto vzájemných vztahů lze vysledovat odraz celostátního politického vývoje. Němečtí spoluobčané pochopitelně nejprve ostentativně odmítali jakoukoli spolupráci s českou stranou a pro legionáře i jejich činnost neměli žádné pochopení.⁶⁷ Ti na oplátku dbali na co nejtvrdší postup vůči těm, již

nehodlali respektovat československou státnost a nechtěli se naučit, popřípadě hovořit, česky.⁶⁸ Obrat ve vzájemném vztahu nastal teprve od počátku německého aktivismu, kdy zažil i Český Dub několik událostí, při kterých byli účastní také zástupci německého obyvatelstva a spolků. Působení Sudetoněmecké strany ve druhé polovině třicátých let ale představovalo vražený klín mezi toto křehké spojení a nejen na schůzích československého městského zastupitelstva pak docházelo mezi oběma národnostmi ke střetům, které vyvrcholily v roce 1938.⁶⁹

Členská základna

Charakter členské základny z hlediska bydliště a povolání legionářů byl značně ovlivněn jejich původem sociálním i geografickým. Jak bylo uvedeno, v československé jednotě se vyskytovalo na 55 členů, z nichž 39 pocházelo z okolí Českého Dubu a Turnovska. O pomyslnou druhou příčku se poté dělily dvě stejně početné zastoupené

Dělník a italský legionář Václav Bobek, PMaK Český Dub, Legionáři, kart. B–K, Václav Bobek.

oblasti, a to východní a střední Čechy, každá po šesti členech. Zbývající tři členové pocházeli shodně z dnešního kraje Vysočina.⁷⁰ Pokud bychom se zaměřili na sociální původ, pak z dostupných údajů k 39 legionářům lze říci, že v 67 % případů pocházeli z rodin živících se v zemědělství 28 % z nich pracovalo v průmyslu a v 5 % případů šlo o živnostníky.⁷¹

Těmto údajům odpovídají také informace o povolání jednotlivých českodubských legionářů, kteří se po svém návratu do vlasti odebrali zpět do rodného kraje a často navázali na práci svých předků. Pouze 11 dobrovolníků z řad zahraniční armády, vesměs nově příchozích, bylo zaměstnáno ve veřejné sféře. Všichni ostatní byli téměř rovnoměrně rozděleni do tří základních skupin ve sféře soukromé, kdy 16 členů vykonávalo živnost, 16 členů zastávalo dělnickou pozici a 12 z nich obdělávalo půdu. Obdobný výsledek nastal i při zkoumání jejich bydliště, kdy starousedlíci kontinuálně pokračovali v obývání svých rodinných sídel, kdežto nově příchozí legionáři,

kterí pracovali ve veřejné sféře, získali služební byt. Nikoli překvapivě byli členové místní jednoty nejčastěji přítomni v Českém Dubu, ve kterém jich žilo 16. Všichni ostatní bydleli rozestři po okolních vsích. Pouze dva legionáři měli trvalé bydliště mimo území Československa, a to z důvodu výkonu jejich zaměstnání.⁷²

Charakter členské základny tak značně odpovídal krajinnému rázu průmyslově-agrárního Československa, podobně jako tomu bylo u severněji položené liberecké jednoty Československé obce legionářské, nacházející se ve velkém průmyslovém pohraničním městě, známém svým důrazem na německý charakter. Legionářů v Liberci působilo na 279, ale pouze 9 bylo místních rodáků. Všichni ostatní přicházeli z malých obcí a měst z především česky mluvících oblastí severních, středních a východních Čech a jen díky legionářské legislativě a službě státu se zde dokázali uchytnout a dlouhodobě být společensky činnými. Celkem 95 % z nich pracovalo ve státních službách – u železnice, četnictva, policie, na poště, v armádě, školství a úřadech, s čímž byla spojena i možnost získat bydlení, téměř výhradně situovaného do rukou státu či české menšiny.⁷³

V boji o republiku

Vzrůstající nebezpečí ve druhé polovině třicátých let ze strany nacistického Německa a Sudetoněmecké strany Konráda Henleina se razantně promítlo i do programové náplně činnosti Obce legionářské. Na celostátním sjezdu v roce 1936 reagovali legionáři na daný stav usnesením o zintenzivnění veškeré činnosti vážící se k obraně demokracie a k celistvosti republiky. Jednalo se především o co nejširší spojení sil demokratického tábora, důraz na brannost národa a v neposlední řadě o přípravu k obraně vlasti.⁷⁴ Poslední zmíněná skupina aktivit pochopitelně akcentovala vyšší věk legionářů, jenž činil v roce 1938 u českodubské jednoty v průměru 47 let.⁷⁵ Nepočítalo se proto s tím, že legionáři budou těmi, kdo by měli ihned nastoupit do případných válečných střetů, avšak i oni sami si uvědomovali, že je potřeba se opětovně podrobit výcviku a seznámit se s moderním vedením boje.⁷⁶ Znovu vycvičení legionáři měli být na základě dohody ústředí Československé obce legionářské a Ministerstva národní obrany k dispozici pro případné střežení

⁷⁰ PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Seznamy členů; Databáze VHA [online], [cit 2019-02-01]. Dostupné z: <http://vuapraha.cz/fallensoldierdatabase>.

⁷¹ Pro zjištění údajů o povolání rodičů legionářů z jednoty v Českém Dubu byly využity matriky narozených, spravované v těchto institucích: Městský úřad Český Dub, správní odbor – matrika, Sběrka matrik; SOA Litoměřice, Sběrka matrik Severočeského kraje; SOA Praha, Sběrka matrik a průvodní listinný materiál Středočeský kraj; SOA Třeboň, Sběrka matrik Jihočeského kraje; SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje.

⁷² Skupinu veřejných zaměstnanců tvořili 3 četníci, 2 učitelé, 2 soudní zřizenci, 1 městský tajemník, 1 okresní kancelista, 1 zaměstnanec pošty a 1 armádní důstojník. PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Seznamy členů; PMaK Český Dub, Legionáři, Osobní spisy.

⁷³ Hnělička, J. *Členové Československé obce legionářské Jednoty pro Liberec a okolí v letech 1921–1938*. Studentská vědecko-umělecká činnost. Technická univerzita v Liberci. Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, 2016, s. 10–14.

⁷⁴ Jak zvýšit brannost národa, *Legionářský týden*, roč. 11, č. 89, 8. 11. 1934, s. 1; Časové úkoly našich jednot, *Legionářský týden*, roč. 14, č. 7, 21. 1. 1937, s. 1; Výzva legionářům, *Legionářský týden*, roč. 15, č. 29, 10. 4. 1938, s. 2.

⁷⁵ PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Seznamy členů.

⁷⁶ PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Oběžník ústředí Obce legionářské 1934.

77_PMaK Český Dub, Československá obec legionářská Český Dub, Župní oběžník 1935.

78_Český Dub, *Legionářský týden*, roč. 15, 1938, č. 40, s. 2.

79_EDEL, Tomáš. *Podještědí v Hitlerově třetí říši: kronika obyčejného života let 1938–1946*. Český Dub: Podještědské muzeum a knihovna, 2015, s. 14–21. ISBN 978-80-260-8296-5.

80_ANDĚL, Rudolf a Svatopluk TECHNIK, cit. v pozn. 2, s. 70.

81_EDEL, Tomáš, cit. v pozn. 78, s. 23–24. Díky snaze Jaroslava Bulíře a jeho pomocníků poškodit desku co nejméně, se podařilo její podstatnou část zachovat a v současné době se nachází v majetku Podještědského muzea a knihovny v Českém Dubu.

82_Naše oběť, *Legionářský týden*, roč. 15, č. 83, 20. 10. 1938, s. 1.

železnic.⁷⁷ O tom, že poráženeckou náladou či strachem o budoucnost svého národa ještě ani na jaře 1938 netrpěli, svědčí i to, že udělili protektorát prosečskému Sokolu na jubilejní oslavy dvaceti let republiky a kandidatura na jednotu pořádající župní legionářský sjezd v roce 1940, který měl být uskutečněn u příležitosti 110. výročí narození Karoliny Světlé.⁷⁸

Přestože si legionáři naplno uvědomovali svoji již nízkou bojovou hodnotu, úpěnlivě dbali na pokračování ve veškerých svých pro-branných aktivitách až do vyvrcholení záříjové krize. Její důsledky zasáhly nejprve severněji položenou oblast Liberecka, avšak 6. října 1938 se Českoslované prostřednictvím rozhlasu dozvěděli děsivý verdikt, kdy velká část převážně českého Podještědí měla být rovněž německými vojsky obsazena a připojena k Říši. Zdejšímu obyvatelstvu nepomohly ani následné snahy o vyjednávání, ani pokusy o vyvolání plebiscitu. V nastalé situaci započal shon po jakémkoli dopravním prostředku, jímž by se mnozí čeští obyvatelé mohli evakuovat i se svým majetkem.⁷⁹ Kvapné vyklizení započalo

taktéž u státních úřadů a okresního muzea, pečujícího kromě jiného i o legionářskou sbírku. Jeho řediteli, Václavu Havlovi, se navzdory kritické dopravní situaci podařilo zajistit převoz veškerých sbírek na Turnovsko, kde byly na několika místech uschovány po celou dobu války, díky čemuž přečkaly do dnešních dní.⁸⁰

K oficiálnímu připojení Českého Dubu i jeho okolí k Třetí říši došlo 10. října 1938, kdy do města vstoupil 1. prapor SS Verfügungstruppe Standarte Germania. Den nato uskutečnili němečtí vojáci vojenskou přehlídku před radnicí, na níž byla deska se jmény padlých legionářů provizorně zakryta velkým obrazem Adolfa Hitlera, ozdobeným girlandou. Teprve po ukončení celé slavnosti mohl český zedník Jaroslav Bulíř splnit příkaz, aby desku do druhého dne odstranil.⁸¹ S oficiálním zábořem Českého Dubu došlo zároveň k samovolnému zániku místní jednoty Československé obce legionářské. Obdobně tomu bylo i u dalších 101 pohraničních jednot, jež byly obnovovány až po skončení druhé světové války.⁸²

Rolník a francouzský legionář Václav Soukup, PMaK Český Dub, *Legionáři*, kart. M–Š, Václav Soukup.

Jaroslav Spejchal, the last executee in the court jail of the Liberec Regional Court

ABSTRACT

IVO HARTMAN | The focus of this study is focused on mostly not explored topic of the penological (prison) and forensic history. The study examines archival materials in a story that caused a great disturbance among the inhabitants of Liberec in 1947. It was the case of the bestial murder of a member of the 1st Czechoslovak Army Corps who fought on the Eastern Front in World War II. Jaroslav Spejchal was convicted as the perpetrator. The execution of murderer was also the last official execution in Liberec. The capital punishment was carried out in the court yard of the Regional Court in Liberec. The study also describes the atmosphere of the period from 1947 to 1949 in Liberec and how local printed media commented the crime. The main part of the study is a description of the actual event, which is based on a thorough study of newspaper articles of regional newspapers or the study of preserved archival materials. The author focused not only on the description of the crime but also tried to outline some of the character traits and life stories of Jaroslav Spechal, deduced from archival materials.

KEY WORDS

death penalty
Jaroslav Spejchal
Samuel Abrahamovich
court hearing
confusion complaint
court jail of the Liberec Regional Court

KLÍČOVÁ SLOVA

trest smrti
Jaroslav Spejchal
Samuel Abrahamovič
soudní jednání
zmatečná stížnost
soudní věznice Krajského soudu Liberec

Jaroslav Spejchal, poslední popravený v soudní věznici Krajského soudu Liberec

IVO HARTMAN

1_Ustanovení § 136 zákona č. 117/1852 ř. z. o zločinech, přečinech a přestupcích, ASPI – stav k 7. 1. 2018 do částky 1/2018 a 40/2017 Sb. m. s. – RA1155 ze dne 9. 1. 2018.

2_Ustanovení § 141 zákona č. 117/1852 ř. z. o zločinech, přečinech a přestupcích, ASPI – stav k 7. 1. 2018 do částky 1/2018 a 40/2017 Sb. m. s. – RA1155 ze dne 9. 1. 2018.

3_Hlavním archivním materiálem o průběhu vyšetřování jsou novinové články. Trestní spis Jaroslava Spejchala se bohužel nedochoval. Z tohoto důvodu nemáme k dispozici více zdrojů, které by poskytly objektivnější pohled na období, kdy docházelo k vyšetřování ze strany policie. Není také zachována ani výpověď pachatele, která by nám mohla poskytnout odpověď na otázku ohledně jeho motivace k trestnému činu. O motivaci k provedení vraždy tak můžeme pouze spekulovat a vycházet pouze z předpokladů novinářů. S ohledem na to, že se jedná o trestný čin na život, máme tendenci nekriticky přejímat obraz, který poskytují noviny a zapadají do kontextu našeho náhledu na páchaní závažné trestné činnosti.

4_Stráž Severu ze dne 29. července 1947, Státní okresní archiv Liberec.

5_„Stráž severu už od roku 1946 vedla hned několik tiskových sporů. Většinou vznikaly z článků, které osobně obviňovaly politické činníky nebo běžné občany z hospodářských deliktů, obohacování, kolaborace za protektorátu nebo křivd na prokazatelných válečných obětech. Články tohoto typu v poválečné době hojně vznikaly dílem z nadšení, dílem ze msty neb touhy novinářů zaujmout zásadový postoj. „Groman M.: Liberecká Stráž Severu a rok 1948, in *Fontes Nissae, Prameny Nisy* IX/2008, Liberec 2008, str. 65. Není vyloučené, že i při psaní novinových článků o vraždě Abrahamoviče se reportér nedopustil zkreslení z nadšení nebo ze snahy vymezit se vůči pachateli vraždy.

Stručná historie trestu smrti

Od úsvitu lidských dějin se společnost potýká s pácháním trestné činnosti, je perzekuována v podobě následného trestu. Ve všech etapách vývoje můžeme vypořádat, že za závažné kriminální skutky je udělován trest smrti, který je nejprve chápán v pojetí „oko za oko, zub za zub“. Trest je soudní mocí vnímán jako forma zastrašení možných pachatelů. Funkce trestu je spatřována ve formě odplaty a satisfakce oběti či společnosti vůči pachateli. V důsledku působení osvícenských myslitelů, filozofů a panovníků dochází ke změně náhledu na účel ukládaných trestů. Společnost dochází k přesvědčení, že udělování trestu smrti je nehumánní, začíná přehodnocovat využívání trestu. Hrdelní trest je od té doby ukládán pachatelům za velmi závažné trestné činnosti spojené s útokem na život a zdraví oběti.

Po vzniku Československa bylo přistoupeno ze strany právních odborníků a vlády ke kontinuálnímu převzetí trestní politiky, která byla modifikována na principu demokratického zřízení nové republiky. Nadále byl uplatňován zákon č. 117/1852 ř. z., o zločinech, přečinech a přestupcích. V případě vraždy zákon hovoří o tom, že „za každou dokonanou vraždu má nejen vrah sám, nýbrž i ten, kdo ho snad k ní zjednal nebo při samém vykonávání vraždy ruku svou vztáhl anebo způsobem činným spolupůsobil, potrestán býti smrtí“.¹ Druhým případem, kdy soudci udělovali trest smrti, byl trestný čin loupežného zabití. „Byla-li podniknuta loupež a jednalo-li se při tom s člověkem nějakým tak násilně, že z toho nastala jeho smrt, mají se všichni, kdo k usmrcení spolupůsobili, potrestati za zabití smrtí.“² Trest smrti byl vykonán oběšením. Výjimkou byly popravy vojáků, kdy smrt nastala v důsledku zastřelení. Popravy byly vykonávány až do 50. let 20. století na dvorech soudních věznic krajských soudů. Později bylo rozhodnuto, že popravy budou uskutečňovány pouze ve speciálních prostorách Věznice Praha-Pankrác.

Jak bylo výše uvedeno, výkon absolutního trestu byl prováděn i na dvorech krajských soudních věznic. Posledním popraveným vězněm v liberecké krajské soudní věznici byl zločinec, který se dopustil závažného trestného činu vraždy a loupežného přepadení.

Popis průběhu vraždy a soudního řízení před Krajským soudem v Liberci

Příběh posledního popraveného v Liberci se začal odvíjet dne 29. července 1947. Poválečný Liberec ohromila zpráva vydaná v tento den v novinách Stráž Severu³. Čtenáři se dočetli o hrůzostrašném nálezu zemědělců. „V neděli odpoledne přišli ženci při sekání žita v polích u Nové Rochlice u lomu na nález, který snad nemá v kraji obdoby. Když ráno zahájili svou denní práci, nepomyslel nikdo ze zemědělců, jaké tajemnosti odhalí přímo na poli. K večeru, když se již chystali opustit pole, našel jeden z nich mezi žitem mrtvolu asi čtyřicetiletého člověka. Podle odhadů odborníků ležela v poli v žitě již asi měsíc. Protože na ni celé dny prudce svítlo slunce, není zatím možné okamžitě zjistit, o koho se jedná.“⁴ I přes nedostatek relevantních informačních zdrojů lze ze zájmu tehdejší novinářů o tuto událost předpokládat, že pro obyvatele Liberce byl nález těla šokujícím zážitkem. Domnívám se, že i krátce po válečných hrůzách případ vyvolával zájem veřejnosti. Je otázkou, zda novináři, kteří přinášeli podrobné zprávy z průběhu vyšetřování, nehledali jen senzaci a o této události referovali objektivně.⁵ Bohužel nemáme k dispozici ani trestní spis, nejspíše došlo k jeho skartaci, podklady pro rozhodování o zmateční stížnosti a o milosti prezidenta republiky však potvrzují, že informace uvedené novináři vycházely ze skutečných reálií.

Všechny dostupné archivní materiály se shodují, že vrah oddělil od těla hlavu, kterou pak pohodil asi 100 metrů od části těla. Již z tohoto prostého důvodu lze hovořit o popsáném činu jako o činu brutálním. Dále z archivních materiálů vyplývá, že lebka byla na více místech rozdrce na a tělo rozřezáno. Bylo patrné, že pachatel svou oběť nejen zabil, ale měl v plánu se ostatků chladnokrevně zbavit. K nálezu byla přivolána Oblastní kriminální ústředna v Liberci, která se ujala vyšetřování. Z novinových článků se druhý den mezi obyvatele Libereckého kraje dostávají postupně podrobnější zprávy o tomto hrůzném trestném činu. Čtenáři novin Stráž Severu se dne 30. července 1947 dočítají jméno nálezce. Byl jím rolník Koptík žijící na Nové Rudě. „Odpoledne asi v 16 hodin zahlédl, jak mu stroj odhalil jakousi zvláštní kouli, podobnou lidské hlavě. Slezl tedy z žacího stroje a nohou

předmět v brázdě obrátil. V tom okamžiku poznal, že se jedná skutečně o lidskou hlavu.“⁶ Svůj objev šel nahlásit na stanici Sboru národní bezpečnosti v Rochlicích, která zalarmovala kriminální úřadovnu. Při ohledávání místa činu našel jeden z policistů předmět, který byl zabalen do nepromokavého vojenského pláště německé výroby. Po rozbalení bylo zjištěno, že obsahuje lidský hrudník bez nohou a rukou. Balík byl uložen asi 100 metrů od prvního nálezu lidských ostatků. Kriminalisté tak měli první indicie a zaměřili své pátrání na zjištění totožnosti nalezeného torza oběti. „Podle dosud zjištěných podrobností byla vražda spáchána asi před měsícem po 28. červnu (neděle). Včerejší pitva potvrdila, že se jedná o zavražděného Samuela Abrahamoviče, židovské národnosti, posledně zaměstnaného v Českých vlnářských závodech (Liebieg) v Liberci.“⁷ K potvrzení totožnosti oběti pomohly i lékařské záznamy. „Zubní technik Gustav Pietsch zjistil podle zubního štítku a podle opravených zubů rovněž, že jde o lebku Samuela Abrahamoviče.“⁸ Zjištění totožnosti nasměrovalo vyšetřovatele na prověřování okolí oběti. Byli vyslýcháni spolupracovníci zavražděného i jeho bratr Bedřich (někdy uváděn jako Bernard), který žil v Liberci, zaměstnan jako národní správce.

Podle novinářů policie pracovala již od počátku pouze s finančním motivem, který se jevil jako nejpravděpodobnější. Je zarážející, že s ohledem na vyznání oběti se policie vůbec nezabývala rasovým motivem, ačkoliv i ten se mohl jevit jako neméně důležitý. Nezodpovědnost možnosti rasově motivovaného činu mohlo být zapříčiněno nedávno skončenou válkou a zvyšující se informovaností obyvatel o koncentračních táborech. Novináři zřejmě nechtěli ve svých článcích vyznání oběti zdůrazňovat. Vyšetřovací verzi o finančním motivu vraždy potvrzují i další články uveřejněné v novinách, dle kterých policie z výsledků svědků zjistila, že zavražděný Abrahamovič disponoval větším obnosem finančních prostředků a měl v úmyslu odstěhovat se mimo Československo. Předpokládalo se, že cílem jeho plánované cesty měla být nejspíš Amerika (USA). Důsledné prošetřování místa nálezu dále prokázalo, že není místem spáchaného brutálního činu. Před vyšetřovateli stál úkol najít vlastní místo vraždy. Prvotním předpokládaným místem se jevilo trvalé bydliště oběti. Bratr oběti při výslechu uvedl,

že Samuel Abrahamovič bydlel před vraždou na adrese Valdštejská ul. 3, Liberec.⁹

S ohledem na skutečnost, že v roce 1947 zde fungovaly běžné kriminalistické postupy, lze předpokládat, že se policie provedením důkladné prohlídky bydlíště oběti snažila vyloučit tuto adresu jako místo trestného činu vraždy. Pátrání po místě činu je základní procedurou uplatňovanou při vyšetřování násilné trestné činnosti.

Z informací od novinářů vyplývá, že policie pátrající po očitéch svědcích požádala veřejnost o spolupráci. „Kriminální úřadovna vyzývá jistého muže, který v noci kolem 23. hodiny v neděli 29. června nesl polní cestou od býv. Liebiegovy kolonie směrem k vrátnému chudobinci těžší kufr, na němž odpočíval na křižovatce polních cest nedaleko lomu mezi Novou Rochlicí a Novou Rudou, aby se, má-li čisté svědomí, přihlásil k výpovědi.“¹⁰ I toto je běžný postup a zveřejněné informace tak nezakládají žádné podezření na nestandardní postup při vyšetřování či nátlak veřejnosti směřující k brzkému nalezení a usvědčení pachatele. Zároveň kriminalisté pravděpodobně prověřovali i zaměstnance vlnářských závodů. Byla zde navíc dosud nevysvětlená sebevražda Zemana (vrátného v závodech, kde pracoval i Abrahamovič), která zavdala domněnku, že vrátný má něco společného s vraždou, neboť si sáhl na život krátce po vraždě Abrahamoviče. Veřejnost tak byla přesvědčena, že pachatelem je V. Zeman. Postupem vyšetřování však bylo prokazatelným způsobem dokázáno, že tento předpoklad byl chybný. Motivem sebevraždy Zemana byla totiž nevěra jeho manželky.¹¹

Dne 8. srpna 1947 si obyvatelé libereckého kraje přečetli zprávu, že se kriminální ústředně podařilo objasnit vraždu Abrahamoviče. Zřejmě pod tíhou důkazů se k činu doznal Jaroslav Spejchal, který pracoval jako pomocný dělník ve vlnářských závodech, odkud znal svou oběť. Jeho přiznání nejspíše přivedlo policii na další stopy, které pomohly objasnit okolnosti případu. K odhalení policii pomohla náhoda, kdy Spejchal byl již podezřelý za jiný bagatelní trestný čin. „Spejchal byl zatčen asi týden po svém zločinu a vyšetřován pro krádež kozy. Nůž, který byl u něho nalezen, nesl stopy krve. Kriminální policie, které se zdálo, že krev není zvířecí, zaslala nůž do Prahy Ústavu pro soudní lékařství. Tam bylo konstatováno, že krev se shoduje s krví,

6_*Stráž Severu* ze dne 30. července 1947, Státní okresní archiv Liberec.

7_*Stráž Severu* ze dne 30. července 1947, Státní okresní archiv Liberec.

8_Archív Kancelář prezidenta republiky, spis 208.729/49, žádost o milost Jaroslav Spejchal.

9_*Stráž Severu* ze dne 30. července 1947, Státní okresní archiv Liberec.

10_*Stráž Severu* ze dne 2. srpna 1947, Státní okresní archiv Liberec.

11_Na základě článků a spekulací novinářů došli obyvatelé k přesvědčení o znalosti jména pachatele vraždy, což dokazuje sílu tehdejších sdělovacích prostředků. Případ označení Zemana jako pachatele, může sloužit jako příklad chybného úsudku lidí. Pouze nepřímé souvislosti mohly zapříčinit označení nevinného člověka jako původce vraždy. Zároveň se domnívám, že je to současně pozitivní příklad dobré a precizní práce policie, která dalším vyšetřováním spekulace vyvrátila.

12_ Stráž Severu ze dne 9. srpna 1947, Státní okresní archiv Liberec.

13_Domovský list Jaroslav Spejchal, Státní okresní archiv Liberec, fond. MěNV Liberec.

14_Archív Kancelář prezidenta republiky, spis 208.729/49, žádost o milost Jaroslav Spejchal.

15_Archív Kancelář prezidenta republiky, spis 208.729/49, žádost o milost Jaroslav Spejchal.

kteřá byla nalezena v prsti blízko zavražděného Abrahamoviče.¹² Z této informace lze usuzovat, že policie přikládala případu velkou prioritu a pozornost. Předpokládám, že vyšetřovatelé také byli pod tlakem novin, které přinášely zprávy veřejnosti. Otázkou zůstává, jak byly zprávy objektivní či jak si je novináři upravili, aby zvýšili prodej svých novin. Jak již bylo výše uvedeno, trestní spis se nedochoval, proto bude pro potřeby popisu události vycházeno z archivních materiálů Národního archivu a Archivu Kanceláře prezidenta republiky, kde se zachovaly podklady v odvolacím řízení, žádost o milost prezidenta republiky.

Dne 29. června Abrahamovič navštívil pachatele v jeho bytě. V době události bydlel Jaroslav Spejchal v bytovém domě bývalých Liebiegových závodů na Mariánském náměstí č. 2.¹³ Z archivních materiálů se můžeme domnívat, že cílem návštěvy byla údajně koupě látek, které měl mít Spejchal možnost zajistit. Zaměstnanci textilního závodu dostávali jako naturální část odměny látky pro svou potřebu. Pachatel vypovídal, že ho Abrahamovič přesvědčoval, aby zajistil nákup těchto látek pro něj. Při jednání vypili spolu několik skleniček alkoholu (brandy). Lze předpokládat, že alkohol přiměl oběť pochlibit se množstvím peněz a plánem odcestovat do Ameriky. Pokud budeme vycházet ze závěrů policie, že hlavním motivem byly finance, můžeme dedukovat, že tento okamžik byl hlavním spouštěčem vraždy. „Na to si odsouzený vzpomněl, že má ve skříni železnou tyč, kterou vzal do pravé ruky a chtěl s ní udeřit Abrahamoviče v úmyslu zmocnit se jeho peněz. V posledním okamžiku však tyč odložil na stolek u okna, vypil ještě jeden kalíšek likéru, aby si získal odvahu a opustil ho strach. Na to přistoupil ke stolku, vzal tyč do pravé ruky, nesl jí podél těla, aby jí Abrahamovič nezpозoroval, obešel stůl a udeřil Samuela Abrahamoviče ze zadu do záhlaví ve směru malého mozku. Samuel Abrahamovič se v tom k němu obrátil tvářící se odsouzený ho udeřil ještě několikrát a nepamatuje se, zda mu zasadil ještě ležícímu na podlaze nějakou ránu.“¹⁴ Z pozdějšího chování pachatele můžeme usuzovat na jeho chladnokrevnost. Zda ta byla způsobena jeho povahou či službou ve francouzské cizinecké legii, se již nedozvíme. Z dostupných archivních materiálů vyplývá, že bezprostředně po spáchání mordu

se Spejchal odebral na motocyklové závody, které se ten den konaly v Liberci. Na závodech vyhledal své známé. Motivem jeho jednání prý bylo zajistit si alibi v případě vyšetřování. Můžeme spekulovat o tom, zda tento závěr policie vyplynul z výpovědi Spejchala. Opravdu přemýšlel pachatel tak racionálně, že po spáchání vraždy v klidu navštívil své známé s cílem zajistit si případné alibi? Nebo to byl předpoklad vyšetřovatelů, na které mohl pachatel působit chladnokrevně a vypočítavě, s ohledem na své další chování?

Bezvládné tělo oběti ukryl pod svou postel. Po návratu z města přemýšlel, jak se zbavit mrtvolky. Rozhodl se ji rozřezat a po částech v kufru odnést mimo své bydliště. Nejprve svlékl svou oběť donaha, sundal jí náramkové hodinky s úmyslem si je ponechat. Z jednání pachatele můžeme vysledovat, že předpoklad vyšetřovatele ohledně finančního motivu vraždy byl zvolen správně. Uvedené informace tak více méně nepodporují hypotézu rasově motivovaného trestného činu. Postupně se dostává do podvědomosti vyšetřovatelů hrůznost chování pachatele vraždy. Při čtení dochovaných materiálů je zarážející způsob zbavení se těla ze strany pachatele. „Horní část mrtvolky se pokusil složit do kufru, a když to nešlo, odřízl hlavu a učinil několika řezy na ruce, zabalil trup do šedozeleného pláště a vložil do kufru i s hlavou. Spodní část mrtvolky strčil do pytle a dal pod svou postel a odstranil stopy krve. Na to odešel do hostince, a když se vrátil do bytu, byl tam již i jeho spolubydlící Rudolf Stára, který nic podezřelého nezpозoroval.“¹⁵ Z archivních podkladů dále vyplývá, že pachatel

Jaroslav Spejchal na místě nálezů druhé části těla oběti, foto Státní okresní archiv Liberec, Stráž Severu 10. srpna 1947, s. 6

počkal, až spolubydlicí usne. Okolo 23. hodiny se vrah vydal zbavit se hlavy, horní části těla do polí, kde byly později části těla objeveny. Po návratu pokračoval v likvidaci zbytku těla Abrahamoviče. Aby tělo dostal do kufru, musel oběti přerezat šlachy. Kufr uložil, za pomoci spolubydlicího, na skříň. Údajně Rudolf Stára o obsahu kufru nic nevěděl. V dnešní době není možné zjistit, zda se tvrzení Stáry při vyšetřování zakládá na pravdě nebo zda vědomě nepomáhal Spejchalovi zbavit se těla oběti za určitou finanční kompenzaci. Lze předpokládat, že policie dostatečně prověřila okolnosti trestného činu a Stára byl jen v nepravý čas na nepravém místě, byl zneužit vrahem k manipulaci se zbytkem těla oběti.

Svým činem se pachatel obohatil o částku 9 000 Kčs. Doklady oběti spálil. Druhého dne ráno se Spejchal vydal do práce, kde vyhodil tyč (vražednou zbraň), spálil oděv a vnitřnosti oběti. Stále měl problém, jak se zbavit druhé části těla, která byla uložena v kufru na skříni. V práci nahlásil návštěvu lékaře, ale rozhodl se cestovat vlakem k bratru, který žil ve Smidarské Lhotě u Jičína. Dokonce si koupil i jízdenku do Hradce Králové, zřejmě však usoudil, že cesta s částí těla v kufru je ve vlaku velmi nebezpečná. „Objednal si autodrožku Antonína Hrdiny a zaplatil mu zálohu 3.000 Kčs z uloupených peněz. S autem odjel před svůj byt, kde mu Rudolf Stára, jemuž řekl, že v kufru je odstředivka, pomohl kufr odnésti do auta, ježto odsouzený sám toho nebyl schopen, poněvadž byl silně podnapilý. Na to nařídil odsouzený Antonínovi Hrdličkovi, aby ho odvezl přes Jičín do Smidarské Lhoty.“¹⁶

Jaroslav Spejchal před porotou Krajského soudu Liberec, foto Státní okresní archiv Liberec, Stráž Severu 8. října 1947, s. 3

Domnívám se, že o míře citové oploštělosti Spejchala vypovídá jeho chování při návštěvě u svého bratra ve Smidarské Lhotě. Je třeba podotknout, že tam přijel s torzem těla ukrytého v kufru. Příjezd načasoval do podvečerních hodin 30. června 1947. Kufr nechal ležet u domovních dveří a šel na návštěvu k blízkým. „Druhý den, dne 1. července 1947, se odsouzený zdržoval téměř stále v bytě svého bratra, aby měl kufr stále na očích a večer, když členové rodiny usnuli, vzal kufr a rýč a odešel asi 500 m od domku svého bratra do polí, vyhrabal jámu asi 1 m hlubokou v bramborišti; zbytek mrtvoly tam zakopal a místo znovu upravil, aby nebylo nápadné. S prázdným kufrem se vrátil do domku svého bratra a ráno, když jeho bratr a švagrová odešli do práce, roztrhal kufr na malé kousky, ježto zpozoroval, že je prosáklý krví. Kufr pak spálil, a aby zahladil všechny stopy, vybral popel z kamen a vynesl na smetiště.“¹⁷ O čem vypovídá počínání pachatele? Můžeme usuzovat na pachatelovu systematickosti a důslednosti, kdy jednání vykazuje prvky promyšlenosti, jak zabránit odhalení. Všechno jeho jednání vykazuje prvky směřující k tomu, aby co možná nejvíce zkomplikoval vyšetřování hrůzného činu, kterého se dopustil. Jak dlouho se Spejchal zdržel na návštěvě u svého bratra, se nepodařilo zjistit, ale lze důvodně předpokládat, že to bylo pouze pár dnů. Nelze zapomenout, že v práci nahlásil návštěvu lékaře. Domnívám se, že delší absence by mohla představovat pro odsouzeného komplikace a mohl si uvědomovat i riziko spojování své osoby s vraždou Abrahamoviče. Toho si byl asi Spejchal plně vědom, po návratu ještě vyměnil řemínek u hodinek, které odcizil své oběti. Údajným motivem byla podle jeho sdělení snaha o to, aby hodinky nikdo nepoznal.

Dne 8. srpna 1947 se vydali zástupci kriminalistů se Spejchalem na místo, kde se měl nacházet zbytek těla. Pachatel vyšetřovatelům ukázal místo zakopání těla. „Ještě před samotným doznáním se Spejchal choval naprosto sebevědomě a někdy i hrubě k vyslýchajícím orgánům. Dle jeho pozdějšího tvrzení byl přesvědčen, že zakopáním Abrahamovičovy mrtvoly odstraní všechno podezření, které na něho padlo.“¹⁸ Sdělení má menší vypovídající hodnotu, protože bylo uvedeno v novinách, další archivní materiály nezmiňují chování Spejchala při nález zbytků těla. Předpokládá

16_Archív Kancelář prezidenta republiky, spis 208.729/49, žádost o milost Jaroslav Spejchal.

17_Archív Kancelář prezidenta republiky, spis 208.729/49, žádost o milost Jaroslav Spejchal.

18_Stráž Severu ze dne 10. srpna 1947, Státní okresní archiv Liberec.

19_Stráž Severu ze dne 7. října 1947, Státní okresní archiv Liberec.

20_Tomu však odporuje skutečnost s krádeží hodinek a obnosu peněz.

21_ Na projednání trestného činu Jaroslava Spejchala se vztahoval zákon č. 232/1948 Sb. o porotních soudech. Soudy se skládaly ze soudních sborů a z poroty. Soudní sbor byl klasicky složen z předsedy a dvou přísedících. Porota byla tvořena z dvanácti členů, kteří byli losováni ze seznamů uložených u příslušného soudu. Porotcem mohl být občan Československé republiky, který byl bezúhonný, dovršil 35 let, byl gramotný, svéprávný a žil alespoň jeden rok v obci v působnosti soudu. Z porotců byly vyloučeny osoby duševně postižené, dále politici, prezident, soudci, řeholníci a duchovní. Seznam porotců se vytvářel vždy na jeden rok. Čtrnáct dnů před zahájením soudního jednání byli vylosováni porotci ze seznamu. Pokud by porotce odmítl, bez závažného důvodu, úřad porotce se vystavoval postihu pokuty až do výše 10.000,- Kč nebo odnětí svobody v délce až osmi dnů. Porotci za přítomnosti předsedy soudu složili slib o dodržování zákonnosti a mlčenlivosti. Porota si po složení slibu zvolila vrchního porotce, volba byla tajná. Vrchní porotce musel získat většinu hlasů, pokud se tak nestalo, byl zvolen losováním.

22_ Tvzení Spejchala však nelze potvrdit ani vyvrátit, protože údajného chování se oběť dopustila pouze v jeho přítomnosti. Co vedlo pachatele k takové obhajobě, je vylíčení oběti z jeho strany pravdivé? Abrahamovič se narodil na území dnešní Ukrajiny v době Rakouska-Uherska. Z jeho žádosti o udělení českého občanství vyplývá, že bojoval v řadách Československé armády na východní frontě. Z dostupných informací lze dedukovat, že sdělení Spejchala bylo účelové a nepravdivé.

23_ Stráž Severu ze dne 8. října 1947, Státní okresní archiv Liberec.

24_ České vlnařské závody, národní podnik, bývalé Liebiegovy textilní závody, později Textilana, poznámka autora.

25_ Národní archiv Praha, fond Ministerstva spravedlnosti MS 1918–1948, IV y Trest smrti za zločiny vraždy, karton 1111.

se, že se jednalo pouze o domněnky autora článku. Pachatel mohl na novináře tak působit, nebo jeho popis byl v novinách záměrně zkreslen. Cílem zkreslení mohla být snaha vylíčit osobnost vraha v negativním světle a tím podpořit svoji verzi o jeho charakteru.

Soud s vrahem začal dne 6. října 1947 u Krajského soudu v Liberci za zájmu novinářů i liberecké veřejnosti. „Porotě předsedá předseda krajského soudu F. Fiála, přísedícím jsou viceprezident Dr. Hertl a vrchní soudní rada Dr. Bednařík. Žalobu zastupuje prokurátor – státní zástupce dr. Kováč. Obžalovaného hájí Dr. Vipler, jenž se o obžalobu ucházel. Porota je 12členná s náhradníky.“¹⁹ Na počátku soudního jednání se obžalovaný částečně doznal, když na otázku předsedajícího soudce, zda se cítí vinen, odpověděl, že ano, ale ne v celém rozsahu obžaloby. Popíral, že bylo jeho motivem materiální obohacení na úkor oběti.²⁰ Snažil se přesvědčit porotu²¹ i soudce, že jednal na základě situace a z pomatení smyslu. Svoji obhajobu s právním zástupcem založili na alkoholovém opojení, kdy si údajně plně nevzpomíná na události vraždy. Následně se ve svůj prospěch snažil využít i skutečnost, že Abrahamovič měl v plánu opustit republiku a usadit se pravděpodobně v USA, kde by začal nový život. Spejchal vykresluje svou oběť jako člověka nepřátelského republice, který nadával na republiku a její demokratické zřízení.²² Výslechy svědků, znalců však vyvracejí jeho výpovědi. Je nutno však předeslat nenávistnou atmosféru, která panovala ve společnosti. O náladách vypovídá i argumentace obhájce obžalovaného v případech soudních znalců. „Žádá o předvolání mimolibereckých znalců v oboru psychiatrie (obhajoba totiž operuje také s argumentem, že prý Spejchal duševně nebyl zcela zdrav) a uvádí mezi námitky také to, že liberečtí lékaři jsou ovlivnění kampaní v tisku. Dr. Vipler dále uvádí, že by se liberečtí lékaři mohli ostýchat vynést nekompromisní posudek z obavy před nesouhlasem veřejnosti.“²³ Možno předpokládat, že atmosféru způsobovaly články v novinách, které mohly vykreslovat situaci jednostranně a zjednodušeně. Tím asi způsobily „černobílé“ vidění případu. Soud se snažil vyhovět námitce a ještě před začátkem soudního projednávání případu oslovil Psychiatrický ústav v Kosmonosích s žádostí o vyslání lékaře. Ústav žádost zamítl z důvodu nedostatečného počtu

odborníků z oboru psychiatrie. Zkoumání psychického stavu pachatele se ujímá Dr. Vitík. Na základě svých poznatků charakterizuje Spejchala jako nezdrženlivou osobnost, která si je vědoma důsledků svého jednání. Ohledně závislosti obžalovaného na konzumaci alkoholu konstatuje, že se nejedná o alkoholika s patologickým charakterem závislosti.

O postoji spolupracovníků k obžalovanému vypovídá i dopis zaměstnanců závodu zasláný krajskému soudu. „Závodní rada ČVZ n. p.²⁴ Liberec, závod Liberec, na přání zaměstnanců, v zájmu klidu a pořádku v závodě, žádá, aby Jaroslav Spejchal, též v našem podniku zaměstnán, který byl pro zločin úkladné vraždy spáchané na S. Abrahamovičovi odsouzen Kraj. soudem v Liberci k trestu smrti provazem, nebyl vzat na milost a trest dle rozsudku vykonán; do úplného vyřešení aby trestanci bylo zakázáno posílání dopisů našim zaměstnancům, kteří s tímto byli v zaměstnání v pracovním styku, a je obtěžoval s různými žádostmi o podpoření.“²⁵ Z dopisu je patrné, že spolupracovníci prostřednictvím závodní rady odsoudili pachatele a zrušili všechny kontakty s ním. Odmítli jakýkoli jeho kontakt či žádosti o pomoc. Z dopisu se však nedozvíme, kolik zaměstnanců znalo pachatele osobně a kolik jich bylo ovlivněno médií.

Po vyslechnutí všech svědků a znalců následovaly závěrečné řeči prokurátora a obhájce. Advokát obžalovaného se snažil apelovat na porotu, aby zohlednila polehčující okolnosti při svém rozhodování. Ve večerních hodinách dne 7. října 1947 se porota odebrala do jiné

Dům, kde se stala vražda, foto Státní okresní archiv Liberec, Stráž Severu 9. srpna 1947, s. 3

místnosti na poradu o případu.²⁶ Při návratu bylo všem přítomným sděleno vyjádření poroty ohledně viny či nevinu obžalovaného. Porotci odpovídali na otázku č.1(hlavní). „*Jest obžalovaný Jaroslav Spejchal vinen, že dne 29. června 1947 v Liberci udeřil opětně železnou tyčí Samuela Abrahamoviče do hlavy v úmyslu, aby jej usmrtil a v úmyslu, aby převedl na sebe jeho movitou věc, jednal proti němu násilně a potměšile takovým způsobem, že z toho povstala jeho smrt?*“²⁷ Jedenáct porotců odpovědělo shodně ano a jeden porotce odpověděl na otázku záporně. Na doplňující otázky ohledně pominutí smyslu odpovědělo záporně jedenáct porotců a kladně jeden.²⁸ Úplná shoda v kladných odpovědích panovala u otázky, zda jednání pachatele bylo nečestné a vedeno nízkou pohnutkou.²⁹ Po verdiktu poroty následovalo vyhlášení rozsudku, který si vrah vyslechl ve 20 hodin. Rozsudek jménem republiky zněl vinen zločinem úkladné vraždy loupežné podle § 134, § 135. „*Odsuzuje se podle § 136 tr. zákona k trestu smrti podle § 389 tr.ř. k náhradě nákladů řízení trestního. Obžalovaný ztrácí právo volební podle § 3 zák. č. 28/46 Sb.*“³⁰ Na vyhlášení rozsudku reagoval neprodleně obhájce, který na místě podal zmateční stížnost³¹ a případ putoval k odvolacímu řízení.

Zmateční stížnost, žádost o milost prezidentu republiky a poprava

Hlavním argumentem obhájce obžalovaného při podání zmateční stížnosti nejvyššímu soudu byl alkohol. Ve své stížnosti obhájce poukazoval na absenci vypořádání připomínky svého klienta, že byla omezena jeho rozpoznávací schopnost při páčení trestného činu. Toto mělo být způsobeno konzumací alkoholu před spácháním vraždy. Stěžejním důvodem byla údajná skutečnost, že Spejchal ve zvýšené míře dříve nekonzumoval alkoholické nápoje. Užití většího množství brandy při návštěvě Abrahamoviče prý způsobilo zatemnění jeho smyslů. Nejvyšší soud zamítl stížnost jako neodůvodněnou, své rozhodnutí opodstatnil výpovědí pachatele při přípravném vyšetřování na policii i při soudním jednání. Z předložených protokolů vyplývá, že si Spejchal plně uvědomoval, co dělá. Událost si pamatoval do všech detailů, čímž byla vyloučena jeho snížená schopnost jednání a konání. Alkohol

neomezil jeho schopnost vnímat důsledky svého činu. Nejvyšší soud zároveň poukázal na skutečnost ve výpovědi obžalovaného, že si rozmýšlel útok na svou oběť, ale vědomě užil další skleničku alkoholu na posílení svého odhodlání napadnout bezbranného Abrahamoviče. Dále ve zmatečné stížnosti poukazoval obhájce na pochybení v oblasti procesního práva, které také nejvyšší soud zamítl s odůvodněním, že se jedná o marginální pochybení, které nemělo žádný vliv na výsledek rozhodování poroty. O jaké pochybení se jednalo, se bohužel z dochovaných materiálů nedozvíme. Nejvyšší soud zmateční stížnost zamítl 26. dubna 1948. Po obdržení zamítacího rozsudku nejvyššího soudu zbývala Spejchalovi a jeho obhájci poslední instance – žádat o milost prezidenta republiky. Lze předpokládat, že změna osoby prezidenta měla fatální dopad na výsledek jeho žádosti. V případě, že by byl prezidentem stále Dr. Beneš, mohli očekávat s největší pravděpodobností udělení milosti. V době žádosti o milost byl však prezidentem již Gottwald, který nebyl nakloněn udělování milostí.³² Podklady pro prezidenta připravoval ministr spravedlnosti JUDr. Alexej Čepička. Ve svém stanovisku se opíral o rozsudek Krajského soudu v Liberci, zamítnutí zmateční stížnosti a doporučení trestu smrti Nejvyšším soudem v Brně. V neposlední řadě i žádostí závodní rady Českých vlnářských závodů v Liberci o neudělení milosti vrahovi. Obhájce JUDr. Vipler napsal osobní dopis ministru spravedlnosti, ve kterém se snažil přesvědčit o potřebě přeměny absolutního trestu na nepodmíněný trest odnětí svobody. „*Poněvadž má býti spis nyní předložen p. prezidentovi k udělení případné milosti, pokládám v souhlase se svým svědomím za svou povinnost jako obhájce odsouzeného Spejchala upozornit Tě, vážený soudruhu ministře, na některé závažné okolnosti, pro které se mně trest smrti zdá nepřiměřeně přísný a poprosit Tě odsouzenecovým jménem, abys laskavě doporučil p. prezidentovi, aby cestou milosti změnil Spejchalovi trest smrti v trest dočasný nebo alespoň doživotní žaláře. Především upozorňuji na to, že Spejchal není typem surového člověka. Svědci, kteří s ním přicházeli do styku, jej líčili jako člověka klidného a do sebe uzavřeného, který s každým dobře vycházel. Spejchal od svého dětství byl ostatními opomíjen a přímo odstrkován, čímž se vysvětluje*

²⁶ _Jednání poroty a hlasování řešilo ustanovení § 51 až § 54 zákona č. 232/1946 Sb. o porotních soudech. Podmínkou účasti na rozhodování byla skutečnost, že porotce se musel účastnit celého hlavního jednání. Porota se odebrala do zvláštní místnosti a zároveň byl obžalovaný odveden z jednací síně. Hlasování probíhalo tajně. Rozhodnutí poroty sdělí vrchní porotce za nepřítomnosti obžalovaného.

²⁷ _Národní archiv Praha, fond Nejvyšší soud, spis č. Zm I 761-47, Spejchal Jaroslav.

²⁸ _Hlavní otázky byly pokládány pouze v souvislosti s vinou či nevinou obžalovaného. Dodatečné otázky řešily možnosti polehčujících okolností. Seznam otázek dostane každý z porotců. Otázky musí být položeny tak, aby bylo možno na ně odpovědět pouze ANO, nebo NE.

²⁹ _Z dochovaných materiálů není patrné, proč nedošlo u první a druhé otázky k jednotnému názoru všech porotců. Jaké měl pochybnosti jeden z porotců?

³⁰ _Národní archiv Praha, fond Nejvyšší soud, spis č. Zm I 761-47, Spejchal Jaroslav.

³¹ _Zákon č. 232/1946 Sb.

o porotních soudech taxativně stanovoval důvody, pro které je možné podat zmateční stížnost, toto řešilo ustanovení § 63. Dále stanovoval postup ve vyřízení zmateční stížnosti. Zmateční stížnost řešil nejvyšší soud a zaměřoval se pouze na část rozsudku, která je napadena zmateční stížností, a na její důvody. Rozhodnutí nejvyššího soudu bylo závazné.

³² _„Pokud pohlédneme na nepříliš dlouhé prezidentské období Klementa Gottwalda z úhlu hrdelních trestů, zjistíme, že na popravišti zemřelo celkem 228 lidí. Z nich bylo 7 kolaborantů či válečných zločinců a 25 vrahů nebo pachatelů hospodářské kriminality. Za stejné období podepsal Klement Gottwald 50 milostí, na jejichž základě byl občanům změněn trest smrti na odnětí svobody.“ Pejčoch I.: *Gottwaldovy milosti*, Praha 2017, s. 172.

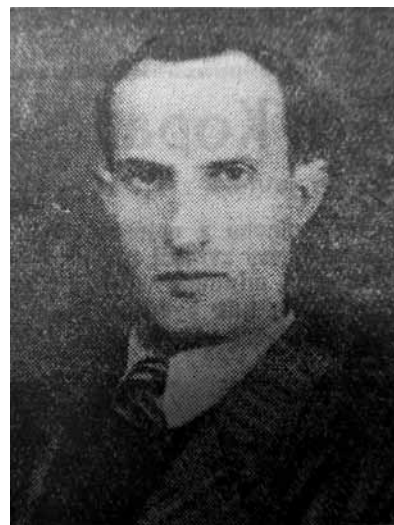
33_Národní archiv Praha, fond Ministerstva spravedlnosti MS 1918–1948, IV y Trest smrti za zločiny vraždy, karton 1111.
 34_Archív Kancelář prezidenta republiky, spis 208.729/49, žádost o milost Jaroslav Spejchal.
 35_Archív Kancelář prezidenta republiky, spis 208.729/49, žádost o milost Jaroslav Spejchal.
 36_Archív Kancelář prezidenta republiky, spis 208.729/49, žádost o milost Jaroslav Spejchal.
 37_Vojenský ústřední archiv, Vojenský kmenový list Jaroslav Spejchal.
 38_Archív Kancelář prezidenta republiky, spis 208.729/49, žádost o milost Jaroslav Spejchal.
 39_Stráž Severu ze dne 5. října 1947, Státní okresní archiv Liberec.
 40_Protože archivní materiály vznikly krátce po válce, můžeme dedukovat, že informace jsou pravdivé, v době vzniku lehce ověřitelné a obsahují tak relevantní informace.
 41_Stráž Severu ze dne 30. července 1947, Státní okresní archiv Liberec.

jeho uzavřená nespolečenská povaha. I když není jisto, že tomu tak skutečně bylo, přece se domnívám, že Spejchala k činu svedla příležitost, k čemuž mohla přispět i částečná opilost, takže jde sice o hrozné, leč ojedinělé vybočení z jeho dosavadního života. K tomuto přesvědčení mě vede i ta okolnost, že Spejchal získané peníze utratil přímo primitivním způsobem, čemuž by tak jistě nebylo, kdyby šlo o čin již předem promyšlený a rozvážný. Vzhledem k tomu pak, že jde o prostého dělníka, který byl živ jen z výsledků své práce a jehož osud má podle mého názoru na svědomí i prostředí, ve kterém Spejchal žil, pokládám bych za příliš kruté, aby Spejchal měl svůj čin zaplatit svým životem. Domnívám se, že k přísným soudním rozsudkům přispěly nemálo noviny, pro něž Spejchalův případ byl vítanou senzací.³³ Zároveň obhájce argumentuje skutečností, že jeho mandant byl k činu vyprovokován i chováním oběti, která nadávala na republiku. Oproti argumentům u soudního jednání rozšířil obhájce ve svém dopise ministru spravedlnosti nadávky i na komunisty. Domnívám se, že cílem bylo vykreslit Spejchala v intencích nového pořádku jako zastávce komunistické ideologie, poukázat na dělnický původ svého mandanta. Nedoporučení udělit milost bylo prezidentu republiky doručeno dne 23. května 1949. Prezident zamítl žádost o milost a schválil návrh ministra o vykonání rozsudku smrti dne 3. června 1949.

Bohužel se do současné doby nepodařilo dohledat protokol o provedení poprav, vycházíme pouze ze zápisu v matrice úmrtí. Poprava byla vykonána na dvoře soudní věznice Krajského soudu v Liberci den 25. června 1949 v 6 hodin ráno. Lze předpokládat, že výkon nejvyššího trestu provedl popravčí Bartůněk, který vykonával popravu v Liberci v době retribučních soudních tribunálů. Smrt udušením z oběšení konstatoval asi lékař MUDr. Jan Šolc, který docházel do vězení, byl to vězeňský lékař. Zápis do matriky provedl kaplan Robert Vater. Mrtvola Spejchala byla pohřbena na hřbitově v Horním Růžodole.

Osobnost Jaroslava Spejchala

Jmenovaný se narodil dne 24. července 1902 rodičům české národnosti do čistě německého prostředí městečka Ostritz v okrese Žitava. Maminka Emilie Spejchalová, roz. Lukešová, byla v domácnosti, zemřela v roce 1938 v Mannheimu. Otec Antonín Spejchal byl zaměstnán na pozici mistra v textilních závodech, zemřel roku 1917 v Berlíně. Spejchalovi v době úmrtí otce bylo 15 let, otázkou zůstává, zda tato tragická událost nemohla mít vliv na jeho povahu. Současně byl asi postaven do role živitele rodiny, který je nucen postarat se nejen o svoji matku, ale i o své dva mladší sourozence. „Odsouzený chodil nejprve tři roky do obecné školy s německým vyučovacím jazykem v Landbergu. Aby se naučil česky, poslal ho otec do Loučné Hory u Nového Bydžova, kde chodil dva roky do školy s českým vyučovacím jazykem. Na vysvědčení z této školy má odsouzený za školní rok 1913/14 v obou pololetích známku třetího stupně z chování a je tam poznamenáno, že dne 15. listopadu 1913 pobodal spolužáka nožem do hlavy a 12. ledna 1914 rozšiřoval obsah nemravného dopisu.“³⁴ Přestože důvody agresivního chování odsouzeného vůči svému spolužákovi v době puberty nejsou známy, ukazuje nám tato událost, že již v mládí se u Spejchala objevovaly agresivní sklony,

Samuel Abrahamovič, foto Státní okresní archiv Liberec, Stráž Severu 2. srpna 1947, s. 3

snaha útočit na hlavu protivníka. Po návratu ze studií v českých zemích studoval ještě dva roky na měšťanské škole v Landsbergu. Po ukončení škol se živil krátce v zemědělství v Německu. V roce 1919 se hlásí do francouzské cizinecké legie, kam pro svůj věk není přijat. Neúspěšná žádost o vstup do legie ho přiměje nadále pracovat u rolníků a zahradníků v Německu, nejednalo se však o dlouhodobější a stálé zaměstnání. V letech 1922 až 1924 je zaznamenáno, že odsouzený nebyl nikde pracovně zaměstnán a je otázkou jeho způsob obživy. S ohledem na to, že nebyl v době soudu trestaný za porušování zákona (výjimku tvoří pouze období vojenské služby), lze předpokládat, že jeho chování v době nezaměstnanosti nebylo v rozporu se zákony Československé republiky. „Na podzim roku 1924 nastoupil vojenskou službu a v lednu 1926 dezertoval, a uprchl do Manheimu, kde nenašel zaměstnání a dne 16. listopadu 1926 se znovu přihlásil do cizinecké legie a odjel do Francie, kde byl asi 3 týdny v Marseille ve výcvikovém táboře a na to byl přeložen do Tunisu.“³⁵ U legie vydržel skoro celý pětiletý úvazek. Před koncem závazku v roce 1931 odjel na měsíční dovolenou, k jednotce zpět se již nevrátil. Co bylo spouštěčem nedodržení závazků, se můžeme jen dohadovat. Hlavní roli zde sehrála osobnost jmenovaného nebo negativní zážitek ze služby. U soudu sám vyprávěl případ, kdy byl nucen zabít člověka. „V dubnu 1931 byl oddíl cizinecké legie, jak odsouzený tvrdil, napaden asi 50 Araby, odsouzený byl prý napaden jedním Arabem, kterému odebral tzv. matrak (kořen stromu), kterým udeřil Araba do hlavy a zabil ho. K této příhodě se odsouzený dále vyjádřil při hlavním přelíčení, že zabil onoho Araba, který napadl jeho kamaráda a že se to vlastně stalo již po boji.“³⁶ Příhoda znovu ukazuje tendenci odsouzeného útočit na hlavu. Zároveň vyvrací jeho obhajobu při vraždě Abrahamoviče, že si nebyl vědom, že úderem do hlavy může přivodit smrt. Na základě předešlé zkušenosti s bojem z legie si musel plně uvědomovat, že úder železnou tyčí do hlavy může mít fatální následky.

Ve světle dobrovolného závazku v bojových jednotkách je zarážející nechť Spejchala absolvovat základní vojenskou službu v Československé armádě. Vojenskou službu nastoupil 1. října 1924 u pěšího pluku dislokováného v Terezíně. Po vstupních procedurách bylo roz-

hodnuto, že bude zařazen jako zahradník, protože se u něj diagnostikovalo omezení v podobě vleklého kataru sliznice a ztížené dýchání. Můžeme se pouze domnívat, zda vleklé zdravotní problémy byly předstírané, nebo zda netvořily překážku při přijetí do cizinecké legie. To je však otázka spíše pro lékaře. První závažný konflikt s prostředím vojny byl u odsouzeného zaznamenán 20. října 1925, kdy zběhl od své rotý a ještě ten den byl četnictvem zatčen a umístěn do vězení. Jaroslav Spejchal byl „odsouzen u div. soudu v Terezíně Dtr. 1001/25 pro zločin zběhnutí dle §§ 183, 199 tr. z., k žaláři v trvání jednoho měsíce, zostřen jedním postem a jedním tvrdým lůžkem týdně.“³⁷ Udělení trestu a pobyt ve vězení na jmenovaného neměly asi požadovaný vliv. Dne 6. ledna 1926 znovu zběhl od své jednotky. Toto zběhnutí bylo z pohledu Spejchala úspěšné. Četnictvu se ho nepodařilo dopadnout, i když byl na něj vydán zatykač, zveřejněný v policejním věstníku. Prošetřováním bylo zjištěno, že v době opuštění jednotky se Spejchal dopustil dne 14. ledna 1926 krádeže ošacení civilní osobě Františka Hascheli z obce Pokratice. Odcizil mu klobouk, převlečník, starý kabát a kožené kamaše, vše černé barvy. Předpokládáme, že motivem bylo zajistit si civilní oblečení, aby asi snížil možné riziko dopadení při útěku z vojenské služby. Poškozený ohodnotil cenu ukradených věcí na výši 275,- Kčs. Spejchalovi se podařilo ukrýt se u cizinecké legie. Po válce nebyl asi prostor pro jeho trestní stíhání za zločin zběhnutí a krádež civilního šatstva.

Druhou světovou válku prožil odsouzený povětšinou v Německu, kde se živil manuální prací u rolníků. Údajně se snažil v roce 1940 přihlásit se do cizinecké legie, ale to prý bylo znemožněno zatčením. Ze získaných archivních materiálů se nepodařilo dohledat podrobnější informace k zatčení odsouzeného během války. „Po propuštění pracoval v Manheimu až do 25. března 1945 a byl pak americkou armádou převezen do Plzně, odkud odešel ke svému bratru do Smidarské Lhoty, kde vypomáhal u místních rolníků až do 1. listopadu 1945, kdy nastoupil zaměstnání v Liberci a tam pracoval až do svého zatčení jako tovární dělník.“³⁸ Před svým zatčením bydlel jmenovaný v domě, který nechal postavit Theodor Liebieg pro své zaměstnance před válkou. Jednalo se o společné ubytování na adrese Mariánské (dnes Příbramské) náměstí č. p. 2, Liberec 4.

Použitá prameny a literatura:

Archív Kanceláře prezidenta republiky:
f. spis 208.729/49, žádost o milost Jaroslav Spejchal
Národní archiv Praha:
f. Ministerstvo spravedlnosti MS 1918–1948, IV y Tresty smrti za zločiny vražda, karton 1111
f. Nejvyšší soud, spis Zm I 761-47 Spejchal Jaroslav
f. Policejní ředitelství II – všeobecná spisovna 1931–1940, spis (sign. S 4825/15), karton 10927
f. Správa Sboru nápravné výchovy Praha – osobní spisy, Spejchal Jaroslav
f. Zemský úřad Praha – policejní a bezpečnostní záležitosti, sing. 200-311-41, karton 311
Státní okresní archiv Liberec
Kronika města Liberec – kniha č. 142
f. MěstNV Liberec, Domovský list Spejchal Jaroslav, Domovský list Bernard Abrahamovič
Noviny *Stráž Severu*
f. ONV Liberec, Státní občanství reemigranti-opce 1945–1950, Samuel Abrahamovič
Státní oblastní archiv Litoměřice:
f. Kniha Zločiny a přečiny projednané č. 352
Vojenský ústřední archiv Praha
f. Vojenské kmenové listy, vojenský kmenový list Jaroslav Spejchal
Groman M.: *Liberecká Stráž Severu* a rok 1948, in *Fontes Nissae – Prameny Nisy* IX, 2008, s. 49–72
Pejčoch I.: *Gottwaldovy milosti*, nakladatelství Svět křídel, Cheb 2017, ISBN -978-80-7573-008-4
Zákon č. 117/1852 ř. z. o zločinech, přečinech a přestupcích, ASPI – stav k 7. 1. 2018 do částky 1/2018 a 40/2017 Sb. m. s. – RA1155, ze dne 09. 1. 2018
Zákon č. 232/1946 Sb. o porotních soudech, ASPI – stav k 11. 9. 2019 do částky 99/2019 Sb. a 29/2019 Sb. m. s. – RA 1441 stav k 31. 1. 1949, ze dne 11. 9. 2019

Ze zatykače vojenského prokurátora v Praze a z osobního spisu vězně se dozvídáme, že Spejchal byl 170–173 cm vysoký, štíhlé postavy. Nosil nakrátko střižené světlé vlasy, při zatčení za vraždu měl vlasy již bílé. Modré oči, kulatý obličej, ústa souměrná, tělo bez zvláštních vad a znamení. Byl římsko-katolického vyznání, ovládal plynule český, německý a francouzský jazyk.

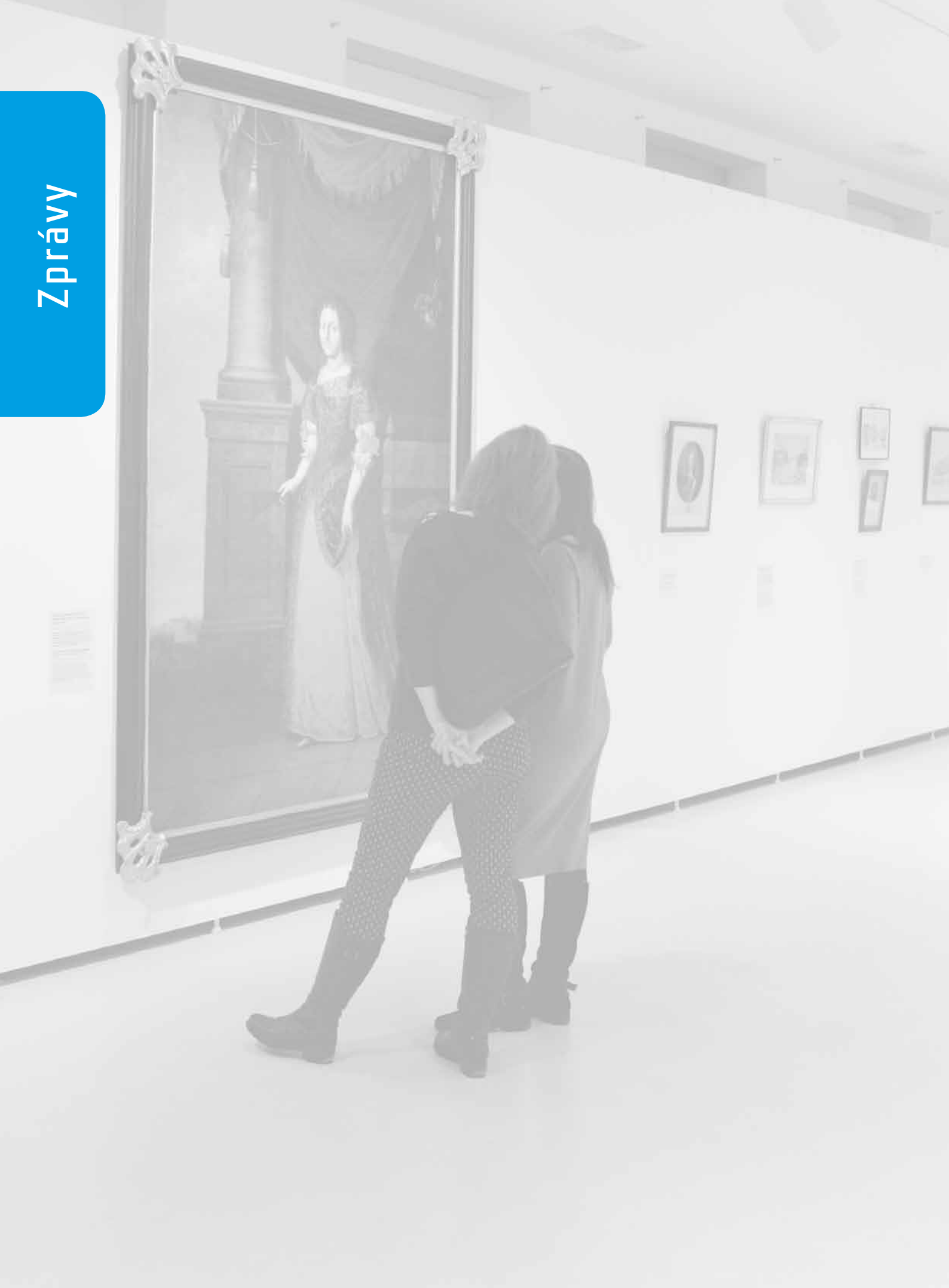
Osobnost Samuela Abrahamoviče

O oběti brutálního činu se bohužel nepodařilo najít větší množství informací. Jak jméno napovídá, jedná se o příslušníka židovské obce, který se narodil 1. července 1913 v Koločavě, v Zakarpatské Ukrajině (dnes jde o území Ukrajiny). Jeho rodiči byli Abrahamovič Mor a Abrahamovičová Helena, roz. Volfová. Z dostupných informací vyplývá, že Samuel měl ještě sestru a dva bratry. Sestra zahynula v koncentračním táboře Osvětim, s ní i celá její rodina včetně čtyř dětí. On a jeho dva bratři nastoupili do služeb Československé armády. „Jeden byl četařem západní zahraniční čs. armády a byl dvakrát raněn. Druhý Abrahamovič nalezl smrt na bojišti východní fronty. S ruskými oddíly bojoval také třetí, Samuel, a vysloužil si dvě vysoká vyznamenání za odvalu.“³⁹ Samuel a jeho mladší bratr Bernard Abrahamovič dorazili po válce do Prahy. Bohužel ve Vojenském ústředním archivu v Praze se nepodařilo dohledat předmětné archivní materiály ke službě obou bratrů v československých jednotkách. Informace o službě se zachovala pouze v žádosti Samuela Abrahamoviče o udělení československého občanství.⁴⁰ V ní je, že nastoupil do jednotky 25. srpna 1944. V mládí se vyučil zámečnickem a své znalosti využil při hledání zaměstnání po válce. Nastoupil do Českých vlnářských závodů v Liberci. „V továrně obdržel místo v zámečnické dílně u přádelny, kde měl na starosti mazání strojů a transmisí. Každý den obcházel všechna oddělení. Podle tvrzení jeho spoludělníků a nadřízených byl povahy mírné, dobrosrdečné, společenské a neměl nepřátel. Bylo na něj spolehnutí a byl přesný, pracovitý, učenlivý.“⁴¹ Jak bylo výše uvedeno, bohužel trestní spis se nezachoval, a tak můžeme vycházet ohledně osobnosti Samuela Abrahamoviče pouze z novinových článků. Otázkou

zůstává, zda případ brutální vraždy nebyl pro novináře vítanou senzací po hrůzách druhé světové války. Zda záměrně neglorifikovali oběť, aby upozornili na kontrast životních příběhů Samuela Abrahamoviče a Jaroslava Spejchala. To se však asi dnes již nedozvíme, pokud se nenajdou další archivní materiály k osobnosti Samuela Abrahamoviče. Samuel byl v době vraždy svobodný a po dobu svého krátkého pobytu v Liberci vystřídal několik bydlíšť. Nejprve žil na adrese Borový vrch 33, Liberec, od 27. dubna 1946 bydlel na adrese Vavřincův vrch 12, Liberec. V době vraždy se zdržoval na adrese Valdštejská ul. 31, Liberec. Jeho tělo bylo pohřbeno na židovském hřbitově v Liberci, následně byl do hrobu uložen i jeho bratr Bernard.

Hrob Samuela Abrahamoviče, Židovský hřbitov v Liberci, foto Ivo Hartman

Letošní rok patří Gallasům a Clam-Gallasům

Již devět let realizuje Národní památkový ústav za výrazné podpory Ministerstva kultury projekt *Po stopách šlechtických rodů*, jehož cílem je připomínat kulturní, společenské a historické odkazy významných aristokratických rodů. Letošní ročník nese název Gallasové a Clam-Gallasové: Noblesa severních Čech.

Prostřednictvím kulturních akcí, přednášek, výstav, speciálních prohlídek a dalších aktivit se tak veřejnost mohla seznámit s přínosem těchto rodů, které se velkou měrou zasadily o rozvoj kultury, hospodářství a diplomacie nejenom na severu Čech. Clam-Gallasové měli vazby na hudební velikány jako byli Beethoven či Mozart, stáli u zrodu Vlasteneckého muzea v Čechách, zasloužili se o založení Lázní Libverda, pražské zahrady Klamovka a mnohého dalšího. Byli mecenáši umění, podporovali církev, v regionu se zasadili o výraznou stavební činnost. Mimořádným počinem bylo zpřístupnění rodového muzea na Frýdlantě v roce 1801.

Projekt je právě díky svému zaměření na severní Čechy realizován Územní památkovou správou na Sychrově, garantem je její ředitel PhDr. Miloš Kadlec.

Záštitu projektu poskytl ministr kultury a patronát nad projektem převzal Nadační fond Clam-Gallas – Stiftungsfonds, který byl založen v roce 2015 potomky Clam-Gallasů. Na slavnostním zahájení v Nostickém paláci v březnu 2019 jej reprezentovala hraběnka Agathe Maria Széchényiová, vnučka Gabriely Auerspergové, rozené Clam-Gallasové, v doprovodu svých bratrů Alexandra a Eugena Széchényiových. Ve svém proslovu mj. uvedla: „Ráda bych vyjádřila naši velikou úctu Národnímu památkovému ústavu a jeho generální ředitelce Nadě Goryczkové a řediteli Miloši Kadlecovi. Právě na jejich bedrech spočívá jistě nelehká odpovědnost za největší část materiálního odkazu Gallasů a Clam-Gallasů. Když jsem otevřela programovou brožuru tematického roku, bylo mi naprosto jasné, že se za všemi těmi akcemi skrývá něco velmi mimořádného. A sice láskyplné a zapálené nasazení mnoha pracovníků NPÚ i spolupracovníků organizací.“

Ke spolupráci na projektu oslovili pracovníci Územní památkové správy na Sychrově další pracoviště Národního památkového ústavu, a tak se velkou měrou zapojili např. kolegové z Územního odbor-

Hradozámecká noc na Grabštejně, foto archiv NPÚ, ÚPS na Sychrově

ného pracoviště v Liberci. Ti mimo jiné vytvořili panelovou výstavu, která byla k vidění v letohrádku Bredovské zahrady na Lemberku, a ve spolupráci s Lesy České republiky výstavu s názvem *Hraběcí obory. Odkaz Clam-Gallasů v krajině Jizerských hor*, kterou doprovodila i stejnojmenná publikace editorky Renaty Tišerové. Roku Gallasů a Clam-Gallasů se účastní mnoho státních i nestátních institucí. Celkově se jich zapojilo přes dvacet a tak se významnými partnery při realizaci a podpoře tohoto tématu staly také Liberecký kraj, Lesy České republiky, Klášter Hejnice: Vzdělávací, konferenční a poutní dům, Statutární město Liberec, Město Frýdlant, Krajská vědecká knihovna v Liberci, Technická univerzita v Liberci, Římskokatolická farnost Hejnice, Panský dům a Pyramida na Jizerce a další instituce historicky spojené s rodem Gallasů a Clam-Gallasů.

Stěžejními objekty projektu byly a jsou hrad a zámek Frýdlant, hrad Grabštejn a zámek Lemberk jako rodová sídla Gallasů a Clam-Gallasů. Zapojily se však i zámky Krásný Dvůr, Libochovice, Opočno a Sychrov.

V průběhu roku byly realizovány přednášky na téma významných členů tohoto rodu, speciální prohlídky na rodových sídlech, komentované prohlídky Bredovské zahrady, cyklovýlety po bývalých panstvích, byl vydán kalendář akcí se základními informacemi o projektu

Představení v interiérech během Hradozámecké noci na Grabštejně, foto archiv NPÚ, ÚPS na Sychrově

a mnoho dalších informativně-propagačních tiskovin. V tuto chvíli jsou dokončeny také dvě publikace, vydávané pod hlavičkou NPÚ, a to na téma římských kočárů hraběte Jana Václava Gallase a také monografie, která nese název projektu. Pro popularizaci tématu se konaly také speciální noční či kostýmované prohlídky, slavnosti, koncerty a další akce. Oblíbená Hradozámecká noc měla nové pojetí v podobě Hradozámeckého dne, kdy dopoledne na Lemberku bylo

Lemberk, celkový pohled od západu, archiv NPÚ, ÚPS na Sychrově foto Tomáš Kořínek

Kostýmovaní herci na představení z Hradozámecké noci na Grabštejně, foto archiv NPÚ, ÚPS na Sychrově

Provazochodci, představení z Hradozámecké noci na Grabštejně, foto archiv NPÚ, ÚPS na Sychrově

zaměřeno na gastronomii, odpoledne na Frýdlantě patřilo rodinám s dětmi a večer a noc potom všem věkovým skupinám na Grabštejně.

Podařilo se vydat speciální/výroční turistické známky a vizitky, suvenýry v podobě lázeňských oplatek, lízátek, hrnečků a čokoládek s motivy probíhajícího roku. Objevily se také speciální mariášové karty s motivy sejmutými z tapet ze zámku na Frýdlantě. Návštěvníci mohli využít slevy na vstupném. U akcí konaných v souvislosti

s Gallasů a Clam-Gallasů byla ke klasické hradní/zámecké vstupence přidávána i vstupenka s fotografií Franze Clam-Gallase s manželkou Marií.

Ačkoliv sezona na hradech a zámcích již skončila, rok Gallasů a Clam-Gallasů nikoliv. Na Frýdlantě proběhly 7. a 8. prosince 2019 prohlídky vánočně vyzdobených prostor pod názvem Vánoce u Clam-Gallasů, 4. prosince kastelánka Frýdlantu PhDr. Jana Pavlíková

Celkový pohled na Grabštejn od jihu, archiv NPÚ, ÚPS na Sychrově foto Tomáš Kořínek

přednášela v Krajské vědecké knihovně o Frýdlantu – nejstarším hradním muzeu v Evropě. Na Frýdlantě, Grabštejně a Lemberku byl clam-gallasovský rok zakončen adventními prohlídkami.

Vyvrcholením celého projektu je výstava *Spravedlnost bez bázně: Gallasové a Clam-Gallasové v Čechách*, pořádaná v termínu 12. 12. 2019 – 1. 3. 2020.

VÝSTAVA

SPRAVEDLNOST BEZ BÁZNĚ: GALLASOVÉ A CLAM-GALLASOVÉ V ČECHÁCH

Výstava *Spravedlnost bez bázně: Gallasové a Clam-Gallasové v Čechách* představí jednotlivé členy rodu a připomene je nejen jako válečníky, diplomaty a hospodáře, ale umožní nahlédnout i do jejich soukromého života a způsobu trávení volného času. To vše za pomoci dobových portrétů, předmětů denní potřeby, historických vyobrazení památek či vybavení z rodových sídel.

Komentované prohlídky výstavy se konají ve vybrané čtvrtky a neděle:

- 12. 1. v 15:00 hodin – PhDr. Milan Svoboda, Ph.D. (TUL)
- 16. 1. v 10:30 hodin – PhDr. Milan Svoboda, Ph.D. (TUL)
- 26. 1. v 15:00 hodin – PhDr. Milan Svoboda, Ph.D. (TUL)
- 6. 2. v 10:30 a 17:00 hodin – PhDr. Milan Svoboda, Ph.D. (TUL)
- 23. 2. v 15:00 hodin – PhDr. Milan Svoboda, Ph.D. (TUL) ,
ve 13:30 hodin v německém jazyce – Anna Habánová, M.A.,
Ph.D. (OGL)
- 27. 2. v 10:30 a 17:00 hodin – Mgr. Vladimír Tregl (NPÚ)

Výstavu realizuje Národní památkový ústav ve spolupráci s Oblastní galerií Liberec, Ústavem dějin umění AV ČR, v. v. i. a Technickou univerzitou v Liberci.

Součástí výstavy jsou také haptické modely hradu a zámku Frýdlant, hradu Grabštejn a zámku Lemberk. Výstava myslí rovněž na dětské návštěvníky edukační částí, Oblastní galerie v Liberci připravila i doprovodný program pro školy a organizované skupiny pod názvem *Život na zámku*, na 15. 2. víkendovou dílnu pro rodiny s dětmi a akci u příležitosti pololetního vysvědčení *Za vysvědčení do Lázní – Zimní výtvarný jednodenní ateliér pro děti od 6 do 12 let dne 31. 1. 2020.*

Po tři staletí měli Gallasové a Clam-Gallasové vliv na kulturu, hospodářskou a stavební činnost a utváření krajiny v severních Čechách. Postupně na území dnešního Libereckého kraje získali čtyři panství – Frýdlant, Liberec, Grabštejn a Lemberk, na nichž zanechali svou nerasmazatelnou stopu v podobě šlechtických sídel, církevních památek či jiných staveb, zapsali se ale i do místního názvosloví, neboť některé obce či liberecké městské části dodnes nesou jejich jméno.

Působení rodu v Čechách začíná v první polovině 17. století, kdy vojvůdce Matyáš z Gallasu získal z majetku zavražděného vévody Albrechta z Valdštejna panství Frýdlant a Liberec. Jeho syn František Ferdinand učinil z Frýdlantu rodové sídlo, zvelebil Liberec a se svou chotí založil klášter v Hejnicích, které se zároveň staly místem posledního odpočinku mnoha členů rodiny. Třetí Gallas, hrabě Jan Václav, dosáhl významných diplomatických pozic a zemřel jako neapolský místokráľ; ač se v Čechách příliš nezdržoval, vystavěl palác v Praze a severočeské državy rozšířil o grabštejnské panství. Jeho syn Filip Josef přikoupil Lemberk a nechal přestavět hejnický chrám do dnešní podoby; nezlodil však mužského potomka a svůj majetek převěd na spřízněný rod Clamů, jehož členové se následně začali psát jako Clam-Gallasové. První příslušník tohoto rodu, osvěcený hrabě Kristián Filip, pokračoval v rozvoji Liberce a stal se zakladatelem Lázní Libverda; spolu se svým synem Kristiánem Kryštofem Clam-Gallasem částečně zpřístupnil již v roce 1801 frýdlantský hrad veřejnosti. Umělecky nadaný a hudbymilovný hrabě Kristián Kryštof, stavebník grabštejnského empírového zámku, umožnil vzdělání chřastavskému rodákovi a pozdějšímu slavnému malíři Josefu Führichovi. Třetí Clam-Gallas, hrabě Eduard, proslul jako císařský generál, avšak po neúspěchu v prusko-rakouské válce se usadil na Frýdlantě a upravil jej včetně interiérů do dnešní podoby. V Jizerských horách založil rozsáhlou oboru a vystavěl si lovecký zámek Nová Louka u Bedřichova. Eduardův syn, sportovně založený hrabě Franz, podporoval v Jizerských horách turistiku, ale třeba i výstavbu přehrad; nechal opravit klášterní kostel v Hejnicích a byl posledním mužským členem rodu, jenž byl pohřben v tamní hrobce. Zanechal po sobě sedm dcer, které si mezi sebe rozdělily otcův majetek a vlastnily jej až do roku 1945.

Veškeré informace o projektu Gallasové a Clam-Gallasové: Noblesa severních Čech naleznete na webových stránkách Národního památkového ústavu www.npu.cz a také na www.facebook.com/clamgallasove, případně na bit.ly/clamgallasove

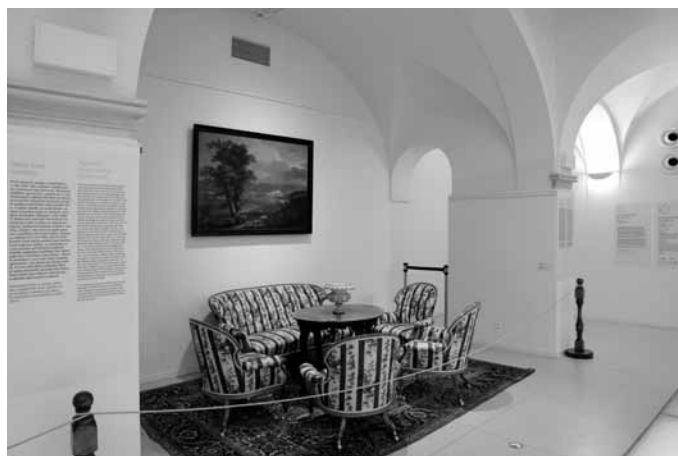
Lucie Bidlasová – koordinátorka projektu (bidlasova.lucie@npu.cz)
Vladimír Tregl – kurátor výstavy (tregl.vladimir@npu.cz)
NPÚ, ÚPS na Sychrově

SPRAVEDLNOST BEZ BÁZNĚ: GALLASOVÉ A CLAM-GALLASOVÉ V ČECHÁCH

Oblastní galerie Liberec
13. 12. 2019 – 1. 3. 2020

SPRAVEDLNOST BEZ BÁZNĚ: GALLASOVÉ A CLAM-GALLASOVÉ V ČECHÁCH

Oblastní galerie Liberec

13. 12. 2019 – 1. 3. 2020

Josef Váchal / Fotografie

Oblastní galerie Liberec 10. 10. – 24. 11. 2019

JAN K. ČELÍŠ

Magie pronikavého pohledu muže na rozostřené fotografii titulní strany katalogu výstavy *Josef Váchal / Fotografie* v liberecké Oblastní galerii v roce, v němž uplynulo 120 let od zahájení stavby nádherné historické budovy *Městských lázní Františka Josefa I.* (nápis „Kaiser Franz Joseph Bad“ čteme ve štítě stavby vídeňského architekta P. P. Branga), a v pátém roce od přemístění instituce z předchozího působiště do nově rekonstruovaného objektu (dvě významné ceny za rekonstrukci), symbolicky vystřeluje paprsky do minulosti i budoucnosti významů celého projektu.

Položíme-li si vedle sebe exemplář této publikace a dvou katalogů z roku 1984, totiž *Josef Váchal / Dílo, Výstava ke 100. výročí narození* (Oblastní galerie výtvarného umění Roudnice n. L.) a *Josef Váchal / Fotografie* (Moravská galerie v Brně, 1984), budou na první pohled nápadné některé shody. Je to jak grafika téhož podpisu umělce (dokonce v téže červené barvě, kontrastující s černobílým řešením celé plochy stránky, u prvního z uvedených s tím aktuálním), tak i týž moment portrétu s katalogem někdejší výstavy fotografií, zatímco rovněž magický Váchalův portrét od Vladimíra Jindřicha Bufky v katalogu *Díla* se nachází uvnitř katalogu před textem Miloše Šejna, jenž je autorem všech tří výstav.

V úvodním textu liberecké výstavy se dočteme i to, o čem hovořil Miloš Šejna na komentovaných prohlídkách (neděle 3. 11. a čtvrtek 21. 11. v 10.30 a 17.00 hod., byl jsem na poslední z nich), totiž o původu fotografií, jenž vlastně umožnil i realizaci aktuálního projektu. „Výstava představí nové pozitivy z originálních Váchalových negativů ze soukromé sbírky, které pořídil Miloš Šejna v osmdesátých letech 20. století. Tato soukromá sbírka negativů jako celek v současné době již neexistuje. Představená kolekce nebude obsahovat pouze kontakty, ale i zvětšeniny, čímž bude mnohdy silným způsobem podtržena obrazovost Váchalova fotografického vidění. Výstavu doplní několik Váchalových grafik v dialogu fotografie – výtvarné dílo vytvořené na jejím podkladu,“ parafrázuje pak (v budoucím čase) ony věty v katalogu anotace výstavy na stránkách galerie. Stejně tak, jak autor upozorňuje, je parafrází („mírně redigovanou verzí“) původního textu z roku 1984 i následující text v katalogu liberecké výstavy. Stejně tak se v někdejší (dnes ovšem již běžně nedostupném) katalogu *Fotografie* setkáme s reprodukcí řady dnes znovu vystavených snímků.

Pozorný návštěvník a čtenář si nezbytně musí všimnout i vnitřního souznění mezi podobou katalogu a prostorem prezentace v *Sále INP*, totiž výjimečné čistoty grafiky i instalace, funkční ve svém sdělení, totiž zvýrazňující řadu významových aspektů fotografických prací uspořádáním do dvojic, řad, případně skupin (v jednom případě kontrastujícím zajímavou asymetrií s jindy geometrickým rozmístěním). Neváhám říci, že se samotný tento způsob prezentace

Váchal fotograf, 27.–29. 6. 1947, autostylizace, foto Rudolf Klinkovský, bromostříbrná fotografie, 16,6 × 23 cm. Fotografie: Milos Sejn Archives

bliží (není-li jím již) uměleckému dílu. I tak bychom mohli číst jméno Miloše Šejna na vnitřní titulní straně katalogu, které má jinak jistě především význam označení toho, kdo pořídil tyto fotografie z originálních negativů. A akcent na řečenou obrazovost, jenž posouvá běžné výstavní realizace řečeným směrem, bych vnímal jako důvod, proč je v sešitu, patřičně vytištěném na kvalitním silném papíře, v němž je, jak řečeno, reprodukována i podstatná část expozice, tedy „umělecký koncept“ sui generis, souvisí i s absencí seznamu exponátů (podrobné informace jsou ovšem pro zájemce dostupné na internetu).

A jaká další sdělení (do minulosti i do budoucnosti) výstava návštěvníkovi přináší?

Josef Váchal se ve své době ocitl v blízkém kontaktu s nejvýznamnějšími fotografy své doby (přátelství s Františkem Drtikolem, styky s Vladimírem Jindřichem Bufkou, viz i výše, a dalšími), dá se tedy říci, že se „vyučil“ ve fotografii, ostatně jako i v dalších oborech (v knihovačství, v malířství u Aloise Kalvody), které integruje ve své tvorbě. Suverénní ovládnutí řemesla při Váchalově naturelu mohlo být proto i východiskem radikálního novátorství jak v těchto oborech samotných, tak v jejich vzájemných přesazích. Tak u negativního obrazu *Portréty Máši v profilu* či *Portréty Máši* (oba jsou z 20. let) sahá umělec k barevné deformaci, v jiném případě (*Máša s Voříškem*) ke strukturální transkripci, v dalších k různým technologickým postupům při zpracování fotografického materiálu, ale také „nefotografickým“ zásahům, jako je to v *Autoportrétu s paletou* (1905), kde obrazově interpretuje negativ (cliché verre). Charakteristické jsou také dvojice stranově převrácených fotografií či negativu a pozitivu, jak je shodně prezentují katalog a instalace. Z „druhé strany“ se fotografie stává jak součástí dalších celků, tak v textu katalogu (katalogů) uvedené rané *Knihy vzpomínek*, v níž „Josef Váchal soustřeďoval od počátku

století nejrůznější dokumenty svého života“ a kde se „vedle ústřížků dopisů, podpisů, vizitek, vzkazů a poznámek objevují také vlepené fotografie, podstatně doplňující zvláštní obrazový charakter tohoto fragmentárního útvaru, o němž je těžké říci, zda je spíše jakýmsi pokusem o deník, či vyjádřením touhy zachránit a uchovat útržky bezprostředně plynoucího života...“.

Přesah od fotografie k dalším formám tvorby upoutá u fotografií již zmíněné Váchalovy ženy Marie, jejíž posmrtný portrét se stává východiskem originální grafické transkripce v sérii barevných dřevorytů v knize *In memoriam Marie Váchalové* (1923). Podobně jsou snímky lesa (*Lesní porost, Zbytky pralesa v Gayerrucku*) východiskem pro takřka doslovné převedení do barevné grafické podoby v knize *Šumava umírající a romantická* (1931), zveřejněné na výstavě vedle sebe v přímé konfrontaci pravděpodobně poprvé.

V prvním případě (vlastně v obou, stromy vnímá Josef Váchal i v souladu s dobovou mytologií uctívající stromy rovněž jako bytosti svého druhu) se jedná o blízké (nejbližší) bytosti, stejně jako tomu je u vždy přítomných milovaných psů. Tato důsledně osobní perspektiva zahrnuje ale i prezentaci sebe samého, jež je zřejmá už v kontextu výše řečeného, ale nejen to. Autoportréty (ale i zpodobení jinými fotografiemi) představují zároveň širokou paletu možností od dokumentace cest (Šumava, Slovensko, Český ráj) přes reinterpretace sama sebe jako umělce (zmíněný *Autoportrét s paletou* se zásahem do obrazu), nejrůznější autostylizace, včetně případného humoru či parodičnosti (německý název *Selbstporträt*, kolem 1906, v němž vidíme obraz jeho těla v poloze ukřižovaného, či snímky Rudolfa Klinkovského ve Studeňanech z roku 1947, v nichž Mistr naopak pózuje s fotoaparátem v ruce), až po snímky tvůrce v prostředí vlastního díla. – Jde o nevystavený portrét v atelieru v Kladské ulici z roku 1912 či (vystavený) *Autoportrét s plastikami* (kolem roku 1915), v němž dvojexpozice představuje jakýsi dialog s démony obklopujícími Váchala, obraz, v němž jevy (zjevení) jsou přítomné a zároveň nepřítomné či přítomné pouze jako jakési fluidum (podobný postup užívala spiritistická fotografie).

Zvláště to poslední zpodobení sama sebe odkazuje k dobové aktuálnímu tématu dvojníka (mnohočetné F. M. Dostojevskij, R. L. Stevenson v *Podivném případě Dr. Jekylla a pana Hyda*). Rovněž v české literatuře je množství dnes takřka neznámých spisů, jejichž tématem je zdvojování, nejznámější Arbesovo romaneto *Il divino boemo*). Jedna fotografie se přímo nazývá *Dvojník*. A onen titulní portrét v katalogu mi poněkud připomíná „jurodivé“ esoteriky, ale také údajnou podobiznu K. H. Máchy, která se skrývá v Maškově malbě Jana Křtitele na hradu Valdštejn (tematicky by to nebylo od věci ani v kontextu romantických cest i lokality Českého ráje, jestliže Josef Váchal pobýval, pravda, až později, v místě odtud vzdáleném pár kilometrů).

Vazba na dobové umělecké/společenské kontexty, z níž je možné ostatně interpretovat i celé Váchalovo dílo, které se ostatně samo takto publiku předkládá, je ale jen jednou stránkou věci. Stejně významné je nicméně sdělení vztahující se k niternosti vlastní bytosti, kladoucí základní otázku po své identitě, kterou se Josef Váchal zabýval od dětství (coby nemanželské dítě) přes okamžiky úzkosti a vizí, zaznamenané v denících, které jej přiváděly do blízkosti dobových myšlenkových hnutí, jako je spiritismus, teosofie, antroposofie či jiné podoby esoterické spirituality, ke zkoumání současných i historických duchovnědných konceptů, lidového náboženství, magie etc. A s touto identitou ovšem jistě souvisí i umělcovo začleňování do tvůrčích skupin a tendencí v českém/světovém umění (a vyčleňování z nich), ale nejen to – dokonce i běh života, tedy studeňanské ústraní v jeho celé takřka druhé polovině.

To vše je možné vidět v propojení. A tedy i tuto dvojí perspektivu historického a osobního kontextu, uměleckého a privátního, vnitřního a vnějšího pohledu, vlastního a „nevlastního“ (vše kruciólní témata, jimiž se zabývá soudobá filozofie, psychologie i důležité objevy v řadě uměleckých oborů té doby) a dalších rovin můžeme vnímat moment „dvojníka“ jako docela zásadní. Můžeme říci, a liberecká výstava nám k tomu dává řadu podnětů, že téma vlastního života je pro Josefa Váchala tématem ústředním, podobně jako je jím pro básníka a kněze Jakuba Demla (jeho dílo Váchal ilustroval), jenž píše svou „jedinou knihu“.

Fotografie v této cestě představuje jedno z významových (formálních i obsahových) ohnisek, vedle integrálního uchopení v knize, která zároveň umožňuje uchopit literární text v jedné z jeho podob (vedle rukopisů, románů-dopisů či deníků) a zároveň může být i jedním z propojení s díly jiných autorů (zmíněný J. Deml, Březina, opět v různých jedinečných formách). To jsou ovšem další oblasti, jejichž uchopení samozřejmě přesahuje možnosti výstavy a mohlo k nim být pouze vzdáleně odkázáno ve vitrině s dobovými dokumenty či při výkladu na zmíněných komentovaných prohlídkách, jejichž čas umožnil Miloši Šejnovi naznačit kontury Váchalova díla i v dalších momentech jeho komplikovanosti. Z okamžiků při procházení výstavou mně tane na mysli dualita stylizace a vzpoury umělce (další podvojnost) a skutečnost, že tento kulturní počín je, přestože je Váchalovi dnes věnována poměrně značná pozornost, pozoruhodným přínosem k pohledu na jeho život a dílo.

Pohled do výstavy v Oblastní galerii Liberec. Fotografie: OGL

HRABĚCÍ OBORY

Odkaz Clam-Gallasů v krajině Jizerských hor

Liberecký
kraj

LESYČR

GALLASOVÉ/
CLAM-GALLASOVÉ

UZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISTE
V LIBERCI

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

6. 1. – 31. 1. 2020

Vestibul Krajského úřadu Libereckého kraje, U Jezu 642/2a, Liberec
Otevřeno v pracovní dny od 8 do 16 hodin, pondělí a středa do 18 hodin

Výstava s doprovodnou publikací je prezentována v rámci hlavního tématu Národního památkového ústavu
pro rok 2019 Gallasové a Clam-Gallasové: Noblesa severních Čech.

PO STOPÁCH BÝVALÝCH LIBERECKÝCH OBČANŮ – „Stolpersteine“, Liberec 4. listopadu 2019

KATEŘINA PORTMANN

V roce 1996 položil umělec Gunter Demnig v Berlíně první „Stolpersteine“, které mají připomínat oběti holocaustu. Demnig se inspiroval jednou z myšlenek Talmudu, podle níž je člověk zapomenut, pokud zapomeneme jeho jméno. Jednoduchými mosaznými destičkami umístěnými na chodník většinou v místě posledního bydliště dotyčného, které musel nuceně opustit, dochází tak k symbolickému návratu těchto osob do míst, odkud pocházely. Kameny se tak stávají součástí veřejného prostoru, vyvolávají diskuzi a zároveň přispívají k hlubšímu povědomí obyvatel měst a obcí, jež v kontextu zvrácené rasové politiky nacistického Německa přišly o řadu svých původních občanů. „Stolpersteine“ jsou největším decentralizovaným památníkem holocaustu, nalezneme je ve 26 evropských státech, ve více než 7 000 měst a položeno jich bylo již přes 73 000.¹

V Liberci došlo k položení prvních kamenů díky iniciativě liberecké židovské obce v roce 2016. V dnešní době nalezneme ve městě 48 „Stolpersteinů“ umístěných na 26 místech. Jeden byl věnován oběti z řad romské komunity, ostatní připomínají osudy osob, jež byly tzv. Norimberskými zákony označeny za Židy.

Liberecká Katedra historie FP TUL iniciovala ve spolupráci s libereckou židovskou obcí položení kamenů na podzim roku 2018 před vilou, ve které žila rodina právníka Jaroslava Rosenbacha.² V listopadu roku 2019 pak navázala umístěním dalších čtyř „Stolpersteinů“. K realizaci akce by nebylo možno přistoupit bez finanční sbírky,³ na niž přispěli vedle představitelů akademické obce i liberečtí občané. Tři kameny se nově nacházejí před vilou v Údolní ulici (rodina Perlmann) a jeden v ulici Vítězné (Wilhelm Schur). Vedle položení kamenů nových byly na základě podnětu Věry Vohlídalové vyměněny kameny původní před domem v Bendlově ulici. Slavnostní akt doprovázely krátké příspěvky studujících KHI, v nichž objasnili osudy těch, jimž jsou kameny věnovány, dále zpěv univerzitního sboru pod vedením Jany Konvalinkové, modlitba za mrtvé (kadiš) a případně další projevy.

Nejvýraznější pozornost jsme tento rok věnovali rekonstrukci životního osudu rodiny právníka Walthera Perlmana, která bezesporu patřila mezi libereckou meziválečnou intelektuální elitu. Walther Perlmann zemřel v roce 1935, kdy byly v sousedním Německu vydá-

Rodina Perlmann na návštěvě u současných majitelů vily. Foto archiv autorky

ny výše zmíněné nechvalně proslulé tzv. Norimberské zákony, které výrazným způsobem poznamenaly život zbývajících členů rodiny. Waltherova žena Elise zemřela v hrůzných podmínkách lodžského ghetta. Již dospělým dětem se podařilo odejít do emigrace, kde se úspěšně integrovaly do společnosti a etablovaly se ve světě vědy. Hans Petr Perlmann se ve Švédsku oženil a z manželství se narodily dvě děti, Catharina a Thomas. Ty se zúčastnily spolu s dalšími příbuznými symbolického návratu jejich otce, babičky a tety domů do Údolní ulice. Vzpomínky Thomase Perlmana, možnost strávit s potomky původních obyvatel Liberce čas, vedla bezesporu řadu z nás k zamyšlení nad nesmyslností válek a nad krutostí, kterou s sebou přináší.

V rámci doprovodného programu proběhl na půdě liberecké synagogy pod záštitou náměstka primátora statutárního města Liberec Ivana Langra seminář věnovaný problematice „Holocaustu na Liberecku“. Vedle Markéty Lhotové, která se výzkumem osudu liberecké židovské komunity dlouhodobě zabývá, přednesla příspěvek i Anna Warda, jež patří mezi blízké spolupracovnice a spolupracovníky iniciátora projektu „Stolpersteine“ Guntera Demniga. V druhé části semináře prezentovali výsledky práce studující KHI zapojení do řešení grantu SGS TUL „Místa paměti“ – po stopách bývalých libereckých spoluobčanů.

V projektu vycházíme ze skutečnosti, že tzv. konečné řešení židovské otázky poznamenalo dějiny Liberce. Početné nezanedbatelná skupina osob, která byla tzv. Norimberskými zákony označena za Židy, se před okupací nacionálně socialistickým Německem výrazným způsobem podílela na formování moderního města. Z původních obyvatel židovského původu přežil hrůzy druhé světové války pouhý zlomek, ze kterého se jen malé množství rozhodlo do Liberce se vrátit a neopustit ho ani v následujících letech, kdy se chopili moci ve státě komunisté. Životní osudy této skupiny obyvatel a jejich role v dějinách Liberce začaly mizet z „paměti“ města. Naším cílem je tento deficit napravit a zpracováním jejich osudů a následným položením „Stolpersteinů“ přispět k tomu, aby se tito „zapomenutí“ občané stali trvalou součástí liberecké identity. Vedle klasické práce historika, která je v tomto případě založena především na kritické analýze pramenů a jejich komparaci s poznatky z literatury, se snažíme zanechat trvalou udržitelnou stopu ve veřejném prostoru. V rámci projektu vznikají i webové stránky a aplikace pro chytré telefony.

V návaznosti na libereckou akci došlo následující den (5. 11. 2019) především z iniciativy Mezinárodního centra duchovní obnovy – Klášter Hejnice k položení „Stolpersteinů“ pro členy rodiny Kaufmannových v Hejnicích. Slavnostní akt byl zakončen přednáškami a živou diskuzí s veřejností a žáky základních škol z Raspenavy a Frýdlantu.

Symbolický návrat domů – studentky KHI FP TUL během ceremoniálu pokládání Stolpersteine. Foto archiv autorky

1_Více k projektu „Stolpersteine“ viz webové stránky <http://www.stolpersteine.eu/start/>.

2_K jejich osudu více PORTMANN, Kateřina a Ondřej SLADKÝ, „Místa paměti“. Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh Anny Rosenbachové. *Fontes Nissae – Prameny Nisy* XIX, 2018, č. 1. Liberec 2018, s. 46–61. ISSN 1213-5097.

3_Cena jednoho „Stolpersteine“ je 120 EUR.

Zusammenfassung

Wirtschaftliche Bedingungen und administrative Entwicklung von Liberec in den Jahren 1622–1850

Jiří Bock | Im Archivbestand „Archiv der Stadt Liberec“ (1537–1945) spiegelt sich das vielfältige Stadtleben, zumal darin auch wirtschaftliche und besonders administrative Änderungen zum Ausdruck kommen. Einen Einblick in diese Problematik ermöglichen vor allem die Quellen finanziellen Charakters. Mit diesem Bereich der Stadtgeschichte befasst sich der Autor dieser Studie hinsichtlich einer Entwicklungsetappe der allmählich wachsenden Bedeutung der Stadt Reichenberg/Liberec in der Geschichte. An ihrem Anfang erlebte die Stadt die Plagen des Dreißigjährigen Krieges und nach dessen Ende die allmähliche Wiederbelebung der Stadtökonomie. Die neuen Markt- und Zunftprivilegien und der Verlust von Schlesien trugen in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts zur weiteren Entwicklung der Stadt bei, die zum bedeutenden Exportzentrum für günstiges Tuch in der ganzen Monarchie wurde. Vom Anfang der 1780er Jahre bis zum Ende der Napoleonischen Kriege fand der größte Aufschwung der Herstellung des Reichenberger Tuches statt. Die wohlhabenden Tuchmeister wurden zu Manufakturunternehmen und Tuchgeschäftsleuten, die den Vertrieb ausdehnten. Während der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts entstanden hier die Fundamente der industriellen Fabrikherstellung. Reichenberg wurde durch die Textilproduktion zu einem der bedeutendsten Industriezentren in der Monarchie. Bis zur zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts bewahrte die Stadtverwaltung ihre traditionelle Form. Seit den 1770er Jahren stieg der Einfluss des Schreibers in den letzten Jahren des alten Magistrats. 1786 erhielt Reichenberg die volle Gerichtsbefugnis, die unabhängig von der Obrigkeit war. Die Funktion des städtischen und jüngeren Gerichtsschulzen (Bürgermeister) wurde gestärkt. Durch die Einführung des unvollständig regulierten Magistrats im Jahre 1791 wurde die Struktur der Stadtbeamten geändert, die Agenda des Magistrates und die Beamtenpflichten wurden neu definiert. Die Stadtkanzlei wurde durch die Einführung der auf neue Weise geführten Schrifthandhabung neu organisiert und es fanden viele Personalversetzungen statt. Erst im Jahre 1831 wurde Reichenberg durch Ernennung eines erfahrenen Bürgermeisters zur Stadt mit vollständig reguliertem Magistrat. Die Revolutionsergebnisse des Jahres 1848 ermöglichten die Entstehung eines neuen Organs – der vorläufigen Stadtvertretung. Diese übernahm vom Magistrat im Februar 1850 die öffentliche Verwaltungsagenda und führte die Gemeindegangelegenheiten bis zu den nächsten Wahlen 1851. Gegen Ende der frühliberalen Epoche wurden in Reichenberg die Fundamente der modernen bürgerlichen industriellen Gesellschaft gelegt, deren Konsequenzen uns bis heute begleiten.

Auf dem Weg in die Vergessenheit Hersteller und Schöpfer von Grabsteinen auf den Friedhöfen der Region Česká Lípa (Böhmisch Leipa) ab Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum zweiten Weltkrieg – 2. Teil

Pavel Jakubec | Jana Kurešová | Der vorliegende Text stellt ausgewählte Hersteller und Schöpfer von Grabsteinen in der Region Böhmisches Leipa ab Mitte 19. Jahrhundert bis zum zweiten Weltkrieg dar. Mittels einer Terrain-Prospektion wurden in der Region Böhmisches Leipa 74 Hersteller von Grabsteinen oder deren Einzelteile (Steinmetze, Glaser, Metallgießer) erfasst. Es handelt sich um regionale und überregionale Produzenten. Die meisten (27) hatten ihren Sitz auf dem Gebiet des ehemaligen Bezirks Böhmisches Leipa, zwölf davon kamen aus der Region Tetschen-Bodenbach (Děčín-Podmokly), sieben aus der Region Leitmeritz (Litoměřice) und fünf aus der Reichenberger Region. Elf Hersteller wirkten in Prag, drei in der Region Teplitz (Teplice), zwei in Dresden, jeweils einer in Wien, in Melnik (Mělník), in Jungbunzlau (Mladá Boleslav) und im sächsischen Waltersdorf. Zu den größten Produzenten von Grabplastiken in der Region Böhmisches Leipa gehörte die Firma von Wenzel Motz aus Böhmisches Leipa. Mit dieser Stadt sind weiter auch die Produktionen Arthur Hoffmanns, Johannes Hanels und seines Sohnes (bzw. eines nächsten Verwandten von Wenzel) verbunden. Von den bedeutenden „Landsteinmetzen“ sollten noch Franz und Hermann Ros erwähnt werden, die ihre Steinmetzwerkstatt auf dem Schloss in Oberpolitz (Horní Police) hatten. Der östliche Teil des Bezirks gehörte Josef Kunze aus Deutsch-Gabel (Jablonec v Podještědí), am südlichen Rand hatte Josef Jarsch aus Dauba (Dubá) sicher eine breite Klientel. Von den Prager Bildhauern oder Metallgießern, deren Werke auf den Friedhöfen der Region Böhmisches Leipa erhalten sind, darf man die Familienwerkstatt Platzer, Thomas Seidan, Josef Emanuel Kronkl oder Josef Max nicht vergessen.

Tschechoslowakische Legionäre in der Region Böhmisches Aicha (Český Dub) zur Zeit der Ersten (Tschechoslowakischen) Republik

Jan Hnělčíka | Die Studie befasst sich mit den Aktivitäten der tschechoslowakischen Legionäre aus Böhmisches Aicha und Umgebung, die hier in den Jahren 1920 bis 1938 zwei eigene Organisationen gründeten: zuerst den Bund der tschechoslowakischen Legionäre

und danach die Tschechoslowakische Legionärgemeinschaft. Im Rahmen der sog. „Einheit“ (Jednota), der kleinsten Organisationseinheit dieses mitgliederstärksten Legionärsverbandes, waren in der Region Böhmisches Aicha insgesamt 55 Legionäre organisiert, 39 davon waren hier geboren worden. 16 von ihnen waren Bauern, 16 waren Arbeiter, 12 Gewerbetreibende und 11 öffentliche Angestellte. Um das richtige Funktionieren der Einheit kümmerte sich der Ausschuss, der bis zu 15 Mitglieder hatte. Die hiesigen Legionäre waren auch in höheren Verwaltungseinheiten der Legionärgemeinde vertreten – im Bezirk, in der Gegend und in den gesamtstaatlichen Organen. Das innere Leben der Organisation verlief problemlos bis zu Beginn der 1930er Jahre, als ihre Mitglieder ihr Interesse an den Vereinstätigkeiten verloren sowie ihre Einheit durch die Affäre um die Finanzdelikte ihres Geschäftsführers und vor allem Stadtsekretärs František Hájek schwer getroffen wurde. Erst seit 1935 kam es zur Belebung der Vereinstätigkeit; die Legionäre fingen wieder an, sich an ihren Haupttätigkeiten, der Sozial- und Aufklärungsarbeit, aktiv zu beteiligen. Im Rahmen des Sozialbereiches bemühten sie sich durch kleine Geldspenden den Mitgliedern in Not und ihren Familien zu helfen. Zu den sozialen Werken gehörten auch die Interventionen zugunsten der Legionäre aus Böhmisches Aicha, und zwar besonders bei staatlichen Institutionen und Betrieben, die entsprechend der sog. Legionärs-Legislative einige Arbeitsstellen für die Legionäre reservieren sollten. Im Aufklärungsbereich nahm die Einheit regelmäßig an den staatlichen Feiern teil, einige organisierte sie selbst. Weiter unterstützten sie das Bezirksmuseum, die Legionärliteratur oder thematische Ausstellungen. Im Jahre 1929 ließ sie am Turm des Rathauses in Böhmisches Aicha eine Gedenktafel für die gefallenen Legionäre aus der Region anbringen. In der zweiten Hälfte der 30er Jahre konzentrierten sich die Legionäre auf die Stärkung der Nationalwehr und Heimatverteidigung, wobei sie mit der tschechischen und deutschen demokratischen Bevölkerung zusammenarbeiteten. Die Einheit zerbrach nach der Annexion Böhmisches Aichas im Oktober 1938.

Jaroslav Spejchal, der letzte Hingerichtete im Gefängnis des Bezirksgerichtes Liberec

Ivo Hartmann | Die dritte Tschechoslowakische Republik und der Beginn des totalitären kommunistischen Regimes werden hinsichtlich der Anwendung des Strafrechtes vor allem mit der Vergeltungsjustiz nach dem Krieg oder mit der Kampagne gegen die politischen Gegner der Kommunistischen Partei (KSČ) zwischen 1948 und 1950 in Verbindung gebracht. Man muss dabei jedoch beachten, dass die Gesellschaft auch mit Straffälligkeit konfrontiert war, die manchmal sehr brutal war. Es ist offensichtlich, dass es in Folge der Kriegsgräueltaten seitens des deutschen Nationalismus zu einer vereinfachten Wahrnehmung der Bedeutung menschlichen Lebens kam. Trotzdem bezeugt die vorliegende Studie, dass brutale Mordfälle die Bevölkerung nicht gleichgültig ließen und bei ihr großes Interesse weckten. Das Ziel der Studie ist es, den Leser mit Kriminalität in der Gesellschaft bekannt zu machen, wie sie in jeder Zeit vorkommt. Auch für die hektische, teilweise gewiss auch chaotische Nachkriegszeit gilt, dass Gesetze eingehalten wurden. Tragend ist die Geschichte des Mörders Jaroslav Spejchal, des letzten Hingerichteten im Gefängnis des Bezirksgerichtes in Liberec. Der Text soll Einblick in die Zeit der dritten Tschechoslowakischen Republik aus der Sicht der Kriminalistik bringen. Welchen Widerhall erzeugte damals dieses Ereignis unter den Bürgern von Liberec? Die Einleitung der Studie befasst sich kurz mit der Geschichte der Todesstrafe in der Tschechoslowakei. Darauf folgen die Straftatbeschreibung und ihr Widerhall in der Lokalpresse. Spejchals Straftakte ist nicht bis in unsere Zeit erhalten geblieben; man kann begründet davon ausgehen, dass sie vernichtet wurde. Für seine Arbeit konnte der Autor der vorliegenden Studie jedoch Archivmaterialien nutzen, die Rechtsbehelfe behandeln. Nicht zuletzt ist das Gesuch um Begnadigung erhalten geblieben, das der Rechtsanwalt an den Präsidenten der Republik richtete. Der Schlussteil beschreibt Jaroslav Spejchals Schicksal. Die Archivmaterialien boten einen gewissen Einblick in seine Lebenswendepunkte an. Ein kurzer Teil der Studie widmet sich auch dem Opfer der Straftat: Samuel Abrahamovič. Dieser war auf dem Gebiet der heutigen Ukraine geboren worden und kam als Soldat des ersten tschechoslowakischen Armeekorps in die Tschechoslowakei. Dies bedeutet, dass der Zugriff auf die Archivalien, die sein Leben genauer beschreiben könnten, beschränkt ist.

Streszczenie

Warunki ekonomiczne i rozwój administracyjny Liberca w latach 1622–1850

Jiří Bock | W pliku archiwalnym „Archiv města Liberec“ (1537–1945) odzwierciedlone jest bardzo urozmaicone życie miasta, w którym pokazane są też zmiany gospodarcze, a przede wszystkim administracyjne. Spojrzenie na tę problematykę umożliwiają w szczególności źródła o charakterze finansowym. Autor studium skupił uwagę na obszarze miejskiej historii w następnym etapie rozwojowym stopniowo wzrastającego znaczenia historii Liberca. Na jej początku dotknęły miasto perypetie związane z wojną trzydziestoletnią, a po jej zakończeniu doszło do powolnego uzdrowienia gospodarki miasta. Nowe rynkowe i cechowe przywileje i utrata Śląska przyczyniły się następnie do rozwoju miasta w pierwszej połowie XVIII w, które stało się wybitnym ośrodkiem eksportu taniego sukna do całej monarchii. Od początku lat osiemdziesiątych XVIII wieku do końca wojen napoleońskich jest notowany największy rozwój produkcji libereckiego sukna. Z bardziej zamożnych mistrzów sukienników wyrosli manufakturowi przedsiębiorcy i handlowcy sukna, którzy rozszerzyli jego zbyty. W ciągu pierwszej połowy XIX wieku powstały tu fundamenty przemysłowej produkcji fabrycznej. Liberec stał się jednym z bardziej znaczących centrów przemysłowych produkcji tekstylnej.

Administracja miejska utrzymała tradycyjną formę do drugiej połowy XVIII w. Wpływ miejskiego pisarza-syndyka zwiększał się w ostatnich latach starego magistratu od lat siedemdziesiątych XVII w. W roku 1786 uzyskał Liberec zupełne pełnomocnictwo sądowe niezależne od zwierzchności. Została wycofana funkcja miejskiego i młodszego rychtarza. Poprzez wprowadzenie nie zupełnie regulowanego magistratu w roku 1791 zmienił się skład urzędników miejskich, na nowo została wytyczona agenda rady magistratu i obowiązki urzędników. Kancelaria miejska została zorganizowana nowym sposobem i doszło do szeregu przesunięć personalnych. Dopiero w roku 1831, dzięki mianowaniu wypróbowanego burmistrza, Liberec stał się miastem z zupełnie regulowanym magistratem. Rewolucyjne wydarzenia roku 1848 spowodowały powstanie nowego organu – tymczasowej rady miejskiej. W lutym roku 1850 przyjęła ona od magistratu publiczną agendę administracyjną i zarządzała sprawami publicznymi aż do nowych wyborów w roku 1851. Pod koniec wczesnej epoki liberalnej zostały położone w Liberku fundamenty współczesnego obywatelskiego i industrialnego społeczeństwa, następstwa którego towarzyszą nam po dziś dzień.

Droga do zapomnienia Producenci i twórcy kamieni nagrobnych na cmentarzach Ziemi Českolipskiej od połowy XIX wieku do drugiej wojny światowej 2. część

Pavel Jakubec | Jana Kurešová | Przedłożony tekst prezentuje medaliony wybranych producentów i twórców kamieni nagrobnych na terenie Ziemi Českolipskiej od pierwszej połowy XIX wieku do drugiej wojny światowej. Prospekcją terenową znaleziono na wymienionym obszarze 74 twórców kamieni nagrobnych lub ich komponentów (kamieniarze, szklarze, giserzy). Chodzi o producentów regionalnych i ponadregionalnych. Najwięcej z nich (27) miało siedziby na terenie byłego powiatu českolipskiego, dwunastu pochodziło z Ziemi Děčínskiej, siedmiu z Ziemi Litoměřickéj i pięciu z Ziemi Libereckéj. Jedenastu autorów działało w Pradze, trzech na Ziemi Teplickéj, dwaj w Dreźnie, po jednym w Wiedniu, w Mělníku, w Mladéj Boleslavi i w saksońskim Waltersdorf. Do największych producentów plastik nagrobnych na Ziemi Českolipskéj należała firma Wenzela Motze z Českéj Lipy. Z Českéj Lipy jest również połączona produkcja Arthura Hoffmanna, Johanna Hanela i jego syna, czyli bliskiego krewnego Wenzela. Do grona wybitnych „wiejskich” kamieniarzy należy dodać Franza i Hermanna Rosowych, którzy mieli warsztat kamieniarski na zamku Horní Police.

Wschodnia część powiatu należała do Josefa Kunze z Jablonného v Podještědí, na obrzeżu południowym miał z pewnością szeroką rzeszę klientów Josef Jarsch z Dubé. Nie można zapominać o praskich rzeźbiarzach lub giserach, których dzieła przetrwały na cmentarzach na Ziemi Českolipskéj, do których należał warsztat rodziny Platzer, Thomas Seidan, Josef Emanuel Krondl lub Josef Max.

Legioniści czechosłowaccy na Ziemi Českodubskéj w okresie Pierwszej Republiki

Jan Hnělčíka | Studium zajmuje się działalnością legionistów czechosłowackich z miejscowości Český Dub i jej okolicy, którzy założyli tam w latach 1920–1938 dwie swoje organizacje: najpierw Stowarzyszenie Legionistów Czechosłowackich, a potem Czechosłowacką Gminę Legionistów. W ramach jednolitej najniższej jednostki organizacyjnej tego najliczniejszego stowarzyszenia legionistów na Ziemi Českodubskéj, zorganizowano ogółem 55 legionistów, w tym 39 miejscowych rodaków, z których było 16 rol-

ników, 16 robotników, 12 rzemieślników i 11 pracowników publicznych. O właściwe funkcjonowanie jednostki starał się komitet, który liczył piętnaście osób. Swoją reprezentację uzyskali miejscowi legioniści również w zespołach organizacyjnych Gminy Legionistów – powiatu, żupy i w organach ogólnokrajowych. Życie wewnętrzne organizacji odbywało się bez problemów aż do początku lat trzydziestych, kiedy to jej członkowie przestali interesować się działalnością stowarzyszenia i jednostkę dotknęła ciężka afera defraudacyjna jej reprezentanta, a przede wszystkim sekretarza miejskiego Františka Hájka. Dopiero od roku 1935 doszło do ożywienia działalności stowarzyszenia i legioniści zaczęli ponownie aktywnie partycypować w swoich głównych działaniach – socjalnym i oświatowym. Na obszarze socjalnym starali się wspomagać w biedzie drobnymi darami finansowymi swoich członków i ich rodziny. Częścią składową ich działalności socjalnej były też interwencje na korzyść legionistów Ziemi Českodubiej, przede wszystkim w instytucjach państwowych i zakładach, które miały, według tzw. przepisów legionistycznych, zastrzeżone niektóre miejsca dla legionistów. Na obszarze oświatowym stowarzyszenie uczestniczyło aktywnie w regularnych uroczystościach o charakterze państwowym i samo niektóre organizowało. Działo również za pośrednictwem muzeum powiatowego, literatury legionistycznej lub wystaw tematycznych, a w roku 1929 wmurowana została w wieżę miejscowego ratusza tablica upamiętniająca poległych legionistów z Ziemi Českodubskiej. W drugiej połowie lat trzydziestych koncentrowali się legioniści na umacnianiu obrony narodu i na obronę ojczyzny, współpracowali przy tym z czeskim i niemieckim społeczeństwem demokratycznym. Wspólnota zanikła po zaborze Českiego Dubu w październiku 1938.

Jaroslav Spejchal, ostatni stracony w więzieniu sądowym Sądu Wojewódzkiego Liberec

Ivo Hartmann | Trzecia Republika Czechosłowacka i początki totalitarnego reżimu komunistycznego są połączone w dziedziczenie stosowania prawa karnego przede wszystkim z retribucją wymiaru sprawiedliwości po wojnie lub zastraszaniem oponentów politycznych KPCz w latach 1948 do 1950. Trzeba podkreślić, że społeczeństwo spotykało się i z przestępczością, która posiadała czasem elementy bardzo brutalne. Jest jasne, że w następstwie perypetii wojennych ze strony nacjonalizmu niemieckiego doszło do pewnej zmiany dystansu, dotyczącego znaczenia życia ludzkiego. Pomimo tego przedkładane studium dowodzi, że przypadki brutalnych zabójstw nie pozostawiały społeczeństwa nieczułym i wywoływały w nim zainteresowanie. Studium ma na celu zapoznanie z przestępczością w społeczeństwie, występującą w każdym okresie. Dowodzi, że i też w hektycznym, może też częściowo chaotycznym okresie powojennym stosowano przepisy prawne. Główną rolę odgrywa tu historia zabójcy Jaroslava Spejchala, ostatniego straconego w więzieniu sądowym Sądu Wojewódzkiego w Libercu. Sensem tekstu jest przeniesienie wglądu na okres trzeciej Republiki Czechosłowackiej z punktu widzenia przestępczości. W jaki sposób rezonowało wydalenie wśród ówczesnych mieszkańców libereckich. Wstęp studium jest poświęcony zwięzłej historii kary śmierci w Czechosłowacji. Następnie jest opis przestępstwa i jego oddziaływanie na miejscową

prasę. Akta sprawy J. Spejchala nie przetrwały do chwili obecnej; z uzasadnienia można mniemać o ich skartacji. Podczas pisania studium autor wykorzystał materiały archiwalne, które dotyczą środków naprawczych. Dochował się wniosek obrońcy o ułaskawienie adresowane do prezydenta republiki. Część końcowa naświetla los Jaroslava Spejchala. Materiały archiwalne pokazały częściowy wgląd w jego perypetie życiowe. Mała część studium jest poświęcona też ofierze przestępstwa, Samuelowi Abrahamovičowi. Urodził się on na obszarze dzisiejszej Ukrainy i przybył do Czechosłowacji jako żołnierz 1. Czechosłowackgo Pułku Armii. Oznacza to obecnie ograniczony dostęp do archiwaliów, które by bardziej szczegółowo przedstawiły jego życie.